

T.C.
Dicle Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi

ISSN 1309 4602

Sahibi

Dicle Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dekanlığı Adına
Prof. Dr. İdris KADIOĞLU

Editörler

Prof. Dr. Abdulkadir BİLEN
Doç. Dr. Cahit AYDEMİR
Doç. Dr. Bahar Burtan DOĞAN

Yayın Kurulu

Prof. Dr. İdris KADIOĞLU
Prof. Dr. Said KINGİR
Doç. Dr. Abdülkadir BİLEN
Doç. Dr. Bilal SAVAŞ
Doç. Dr. Bahar BURTAN DOĞAN
Doç. Dr. İrfan TÜRKOĞLU
Doç. Dr. Seyfettin ASLAN
Yrd. Doç. Dr. Mehmet METE
Yrd. Doç. Dr. Mehmet KARAHAN
Yrd. Doç. Dr. Yılmaz DEMİRHAN

Dergi Sekreteryası

Arş.Gör.Remzi GÖK

Yazışma Adresi

Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
21280 DİYARBAKIR
Tel: 0412-248 83 47 Fax: 0412-2488348
e-mail: iibfdergi@dicle.edu.tr

DİCLE ÜNİVERSİTESİ

İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER DERGİSİ

Journal of Economics Administrative Sciences Faculty, Dicle University

CİLT/VOLUME: 6 SAYI/ISSUE: 10

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

SOSYAL BİLİMLERDE / SOSYOLOJİDE SOSYAL KURAM-SOSYAL PRATİK İLİŞKİSİ VE UYGULAMALI ARAŞTIRMA BULGULARININ YORUMLANMASINA İLİŞKİN BAZI PROBLEMLER	Cahit AYDEMİR M.Cengiz YILDIZ	1-15
KIDEM TAZMİNATI VE ÜLKE ÖRNEKLERİ	Bahar Burtan DOĞAN Evin Anğay AYILDIRIM	16-34
İNTERNETTEN ALIŞVERİŞTE TÜKETİCİ DAVRANIŞINI ETKİLEYEN DEMOGRAFİK FAKTÖRLER	Paşa GÜLTAŞ Yıldırım YILDIRIM	32-50
TÜRKİYE'DE CARİ AÇIK SORUNU VE NEDENLERİ	Mehmet Kaya	51-75

TÜRKİYE'DE AİLE HEKİMLİĞİ SİSTEMİ

Abdullah SOYSAL

**VE DİYARBAKIR HALKININ AİLE HEKİMLİĞİ
SİSTEMİNE OLAN MEMNUNİYET ÖLÇÜLERİ**

Ramazan KIRAÇ

76-88

Ali ALU

**BEYAZ RUSYA'NIN CANLI HAYVAN
VE HAYVANSAL ÜRÜNLER DIŞ TİCARETİ
VE REKABET GÜCÜ ANALİZİ**

Güçgeldi BASHIMOV

89-100

**EKONOMİK COĞRAFYA, TURİZM,
SAĞLIKKENT VE MEDİKALPARK
ÖNERİSİ**

Kahraman KALYONCU

101-124

**TÜRKİYE'DE KAMU HARCAMALARININ
EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNDEKİ ETKİSİ
VE YENİ KAMU MALİ YÖNETİMİNİN ROLÜ**

Hakan BAKKAL

125-138

SOSYAL BİLİMLERDE / SOSYOLOJİDE SOSYAL KURAM-SOSYAL PRATİK İLİŞKİSİ VE UYGULAMALI ARAŞTIRMA BULGULARININ YORUMLANMASINA İLİŞKİN BAZI PROBLEMLER¹

RELATIONSHIP OF SOCIAL THEORY AND SOCIAL PRACTICE, AND SOME PROBLEMS REGARDING APPLIED RESEARCH FINDINGS' INTERPRETATION IN SOCIAL SCIENCES / SOCIOLOGY

M. Cengiz YILDIZ²
Cahit AYDEMİR³

Öz

Sosyal bilimlerde, araştırmacı, çalışmaya teori ve hipotez geliştirmekle başlar ve bununla teorinin doğruluğunu ya da yanlışlığını test eder. Pozitivist bakışı esas alan bu bilimlerde, işleyiş; kuram, varsayım geliştirme ve hipotez biçiminde olur.

Araştırmada, uygun modelin yokluğunun, araştırma projesine yeni bilgiler eklemeye engel olduğu ifade edilebilir. Bu durum, uygulamalı çalışmaların amaçsız hale gelmesine neden olabilmektedir. Amaçsızlık ya da karışık amaç, yorumu etkiler ve yorumların betimsellikle karıştırılmasına neden olur. Bu durum, bilginin pratiğe dönüşümünü engeller.

Bu çalışmada, sosyal bilimlerde / sosyolojide, sosyal kuram-sosyal pratik arasındaki ilişki üzerinde durulacak ve uygulamalı araştırmayla elde edilen bulguların yorumlanması sürecinde yapılan bazı hatalara değinilecektir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Teori, Sosyal Pratik, Sayıtlı, Denence, Hipotetik Dedüktif Yöntem, Bilimsel Yöntem, Uygulamalı Araştırma, Yorumlama.

Abstract

In social sciences, a researcher firstly, starts to carry out a study by developing a theory and hypothesis, and in doing so, the researcher tests the theory either confirms or falsifies it. In social sciences, the process of a research begins with developing theory, assumption and hypothesis.

The lack of an appropriate model, in a project study, is an obstacle to contribute new information, and may cause applied studies aimless. Aimlessness or complicated aim might have negative impact on comment and confuse the comments with descriptivism. Therefore, it might prevent the transformation of knowledge to practice.

In this study, it will be dealt with the relationship between social theory and social practice in social science/sociology and mentioned some mistakes which are faced with during interpreting the findings that are gained through applied research.

Key Words: Social Theory, Social Practice, Assumption, Hypothesis, Hypothetic Deductive Method, Scientific Method, Applied Research, Interpretation.

¹ Bu çalışma, 17–18 Mayıs 2003 tarihlerinde, Ankara’da, Anafartalar Sosyal Bilimler Araştırma Merkezi tarafından düzenlenen, *Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek [Ulusal] Sempozyumu*’na, M. Cengiz YILDIZ tarafından, bildiri olarak sunulmuştur.

² Prof. Dr., Bingöl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, sosyoc@gmail.com

³ Doç. Dr., Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü, cahit.aydemir@gmail.com

Giriş

Uzun bir geçmişi olan bilimsel bilginin gelişim süreci sonunda, –görelî– bir bilimsel birikim ortaya çıkmış, daha sonra yapılan çalışmalarda, o birikim temel alınmış ve bugünkü düzeye gelinmiştir.

Paradigma veya yanlışlama gibi yaklaşımların varlığına rağmen, bilimin işleyiş modelinin, bir **tekerlek** veya **oval bir şekle** benzediği ifade edilebilir. Bilimin ilerlemesi ise, bu tekerleğin çevresinde akrebin dönüşü olarak ele alınabilir (Türkdoğan, 2000). Bahsedilen tekerlek modeli, geçmiş olsun ya da olmasın bütün bilimlerini kapsamaktadır. Yani fizikte, yukarı atılan şeylerin aşağıya düşmesi, nasıl keşfedildi ve adına da “**yerçekimi kanunu**” dendiye, aynı şeylerin sosyal bilimler için de geçerli olduğu söylenebilir.

Araştırmacı, işe **teori** ile başlar, varsayımlar ve hipotezler geliştirir ve bu sayede teorisinin doğruluğu-yanlışığı bir kere daha test edilir, önceleri bilinmeyen yeni birtakım şeyler eklenir ve sonuçta daha kesin ya da farklı bir teori ortaya çıkar.

Sosyal bilimlerde –ve özelde **sosyolojide**– yukarıda bahsedilen sistemin gerçek anlamda işletil(e)mediği görülmektedir. Yani, meydana gelen değişimlere paralel olarak, kuramın esas alınması, varsayım kurulması, hipotez geliştirilmesi bir gereklilik iken, teorik bilgilerin ayrı bir alan, uygulama sonucunda elde edilen bilgilerin ise ayrı bir gerçeklik olarak ele alındığı ve ikisi arasında çoğu zaman bağlantı kurulmadığı ileri sürülebilir.

Sosyal bilim teorilerinde; bilimin gelişmesi, toplumun ve koşulların değişmesi gibi değişebilirlik ihtimalinin daima göz önüne alınması ve yapılan uygulamalı çalışmalarda, yol gösterici olacağından, en azından birkaç varsayımdan hareket edilmesinin kaçınılmazlığından bahsedilebilir.

Sosyal Teori-Sosyal Pratik İlişkisi

Sosyolojide, **sosyal teori** ve **ampirik araştırma** arasındaki ilişkiler, metod kitaplarının büyük çoğunluğunda yer almaktadır. Hatta bazı çalışmalarda (Bilgiseven, 1994) bu konu, eserin önemli bir bölümünü teşkil etmektedir.

Teori ile ampirik çalışmalarının ilişkilerine göz atıldığında, metod konusunu ele alan eserlerin ekseriyetle teori ve ampirik çalışma ilişkisine önemli ölçüde dem vurmakta oldukları görülmektedir. “Sosyoloji, soyut prefabrik bir çerçeve çizdiğinde, pratik olarak faydalı olamaz. Diğer yandan, somut olacağım diye, olguların toplanmasıyla yetinen sosyoloji de amacına ulaşmış değildir. Somuttan hareket ederek kavramsal bir model elde etmek, gerçek ve tek uygulamalı yöntemdir” (Sayın, 1994, 64).

Bilim, doğası gereği, rasyonel bir yapıyı gerektirmekle birlikte, bu yapının içi, çeşitli bakış açılarına bağlı olarak geliştirilmiş kuramsal çerçeveden hareketle elde edilen olgusal bilgilerle doldurulmaktadır (Özlem, 1999, 245). Dolayısıyla, bilimsel süreçteki **somuttan soyuta**, **soyuttan somuta** olan gidiş-gelişlerin, sürekli bir yapı arz ettiği ifade edilebilir.

“Ampirik metod, en az müphem olan metottur. Sadece, belirli bir sayma tekniğini gerektirmektedir. Öyle ki, bazen modern sosyologların bu yolla, araştırdıklarının geçmişinin önemli meselelerle hiçbir ilgisi olmadığı gibi, gelecek için de faydası olmayabilir”. Modern dönem sosyologlarından **P.Sorokin**, bu tip çalışmaları, “gelip geçici hevesler” olarak nitelendirmekte, **C.W.Mills** ise, “sosyolojik muhayyile”de bir **geriye gidiş** olarak ele almaktadır. (Inkeles, 1991). Uygulamalı araştırma sonunda toplanan verilerin anlamlı ve yararlılığı için, kuramla ilişki kurulması, yeni ve birtakım **orijinal çıkarımların** yapılması bir zorunluluktur.

“Toplumbilimsel teorilerin, bulunan ampirik korelasyonlara dayanan, daha kapsamlı genellemeler geliştirmeye yönelmeleri gerektiği görüşüne varılabilir. Bu ayrı genellemelerin, daha sonra yapılacak başka araştırmalarla sınanmasına devam edilebilir. Bu yolla toplumbilimin, kümülatif [birikmiş, yoğun] teori yapımına yaklaşması mümkün olabilir” (Bottomore, 1984, 26). Sosyal bilimlerde ve sosyolojide, bilimsel teorinin gelişimi, genel olarak bu çerçevede olmaktadır.

Genelleme olgusunun, içinde bir karşılaştırmayı barındırdığı bilinmektedir. **Karşılaştırmalı yöntem**, daha önceden var olan ve deney yoluyla elde edilen bilgilerle, yeni bilgilerin birlikte ele alınmasıdır. “Karşılaştırmalı yöntem, tek başına hiçbir işe yaramamaktadır. Ekeceğinizi toprağa ekmedikçe, topraktan bir şey alamazsınız. Karşılaştırmalı yöntem, hipotezleri sınanmanın bir yoludur” (Bottomore, 1984, 47).

Olguları tam olarak anlayabilmek için onları, **deneyle doğrulanan önermelerle** açıklamak, bir gereklilik olarak karşımıza çıkmaktadır (Aron, 1994, 350).

Kuramdan hareket edilmemesi ve hipotezden yoksun araştırma yapılması, “**sosyolojik kavramsallaştırma**”nın (Freund, 1990) düşük düzeyde gerçekleşmesine neden olmaktadır. Bu araştırmaların yaygınlık derecesine göre, yeni kavramların ortaya çıkmasının zorlaşacağı ifade edilebilir.

Genel olarak bilimsel arenada, nicel yolla edinilmiş “**deneyimsel yasa**” ve “**kuramsal yasa**”nın birbirinden ayrılması (Ströker, 1990, 81) biçiminde bir anlayış hâkimdir. **Tümdengelim** (deduction) ve **tümevarım** (induction) yönteminin birlikte kullanılması (hipotetik dedüktif) durumunda ise, deneyimsel yasa ile kuramsal yasanın birleşimi ve kuramın-yasanın yenilenmesi söz konusu olabilir. Bu yöntem anlayışı, **betimleyici** (description), **açıklayıcı** (explanation) ve **genelleyici** (generalization) bir amaç peşinde olan araştırmaların tümünde kullanılabilir. Mevcut kuramların, değişen toplumsal koşullara paralel olarak değişmesi, **hipotetik dedüktif** yöntemi kullanılmak suretiyle mümkün hale gelebilmektedir.

“Gözlemler ve deneyler, teoriyi test etmek veya teori konusunda fikir vermek için icra edilirler ve sadece bu görevle ilgili görülen gözlemlerin tescil edilmeleri gerekir. Bununla birlikte, bilimsel bilgimizi teşkil eden teoriler yanılabilir ve kusurlu oldukları ölçüde, ne tür gözlemlerin, araştırma altındaki fenomenlere uygun düşecekleri konusunda teorilerin sundukları rehberlik, yanlış yola götürebilir ve bazı önemli faktörlerin dikkate alınmaması sonucunu verebilir” (Chalmers, 1997, 69). Dolayısıyla, **teorilerin**, değişen koşullar paralelinde **geçerliliğinin test edilmesi**, bilimsel süreçte önemli bir aşama olarak ele alınabilmektedir.

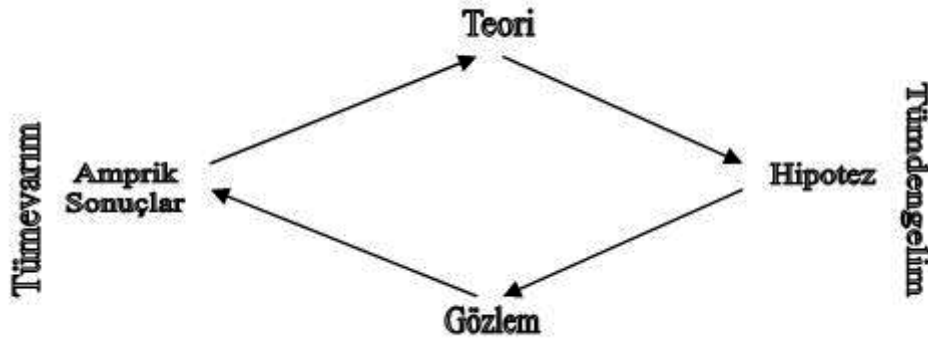
“Bir süreç olarak metodun safhaları; gözlem, hipotez, sınama ve kanun (teori) şeklinde özetlenebilir. Önce, kuvvetli anlamları olan olgular gözlemlenir. Sonra, bunları izah edebilecek bir hipoteze varılır. Nihayet bu hipotezden, değeri yine gözlemle, başka olguların gözlemiyle sınanacak neticeler çıkartılır. Eğer sınama, neticelerin doğruluğunu gösteriyorsa, hipotez geçici olarak doğru, yani kanun olarak kabul edilir. İlerde başka olguların gözlemi, o kanunun (hipotezin) değiştirilmesini gerektirebilir” (Dura, 1990, 107–108). Sıralama böyle olmakla birlikte, bazı aşamaların **detaylandırılması** ya da bazılarının **atlanması** da söz konusu olabilir. Önce **varsayım** ve daha sonra **alt varsayım** (hipotez) geliştirilmesi, hipotezlerin varsayımları doğrulamasından sonra, kuramla bir uygunluk testine tabi tutulması, bu şekilde kuramın doğruluğunun bir kez daha ortaya çıkması, yanlışlanması, eksikliklerin tespit edilmesi vs. bu aşamadan sonra mümkün olabilmektedir.

Bilimsel metodun aşamaları; gözlem, hipotez, sınama, teori (kuram) biçiminde sıralanabilir. Öncelikli olarak, anlamlı hipotezler geliştirmek için, olaylar ve olgular gözlemlenir ve buna dayanarak varsayım ve alt varsayımlar (hipotez) geliştirilir. Uygulama sonunda, elde

edilen verilerle hipotezler karşılaştırılır, hipotezler doğrulandıktan veya yanlışlandıktan sonra, varsayımların geçerliliğine bakılır. Doğrulanan veya yanlışlanan varsayımlara göre, kurama ya katkıda bulunulur ya da kuramın eksik, yanlış yönleri ortaya konulur.

Bilimsel metodun aşamaları her ne kadar genel hatlarıyla yukarıda ifade edildiği gibi olsa da, bu aşamaları farklı kavramlarla ortaya koyan sosyal bilimciler de vardır. **Çelebi** (1986), bilimsel araştırmayı; hazırlık aşaması, sınav aşaması ve yorumlama aşaması olarak üçe ayırmaktadır. Uygulama safhası olan sınav aşamasının, 4 ayrı basamaktan (**veri toplama, sınıflandırma, analiz, sentez**) oluştuğunu belirtir. Son aşama olan yorumlama aşamasında, elde edilen uygulama verileriyle teori karşılaştırılır ve teoriye katkının ne düzeyde olduğu belirtilir. “Gerçekleşmiş hipotezlerle dile getirilen ilişkiler, bundan böyle “**veri**” değil, fakat **bilimsel bulgu** (finding) olarak adlandırılacaklardır. Bulguların teoriye katkıları ile bir yandan teorinin açıklayıcılık gücü gelişirken, bir yandan da araştırılan konuya ilişkin bilgilerimiz genişlemiş olur. Araştırdığımız olgu hakkında **kestirim**lerde (prediction) bulunma şansımız, giderek olgulara egemen olma şansımız yükselmiş olur”.

Bilimsel bir araştırmanın **işleyiş modeli**, genellikle aşağıdaki gibidir (Baloğlu, 1997, 15):

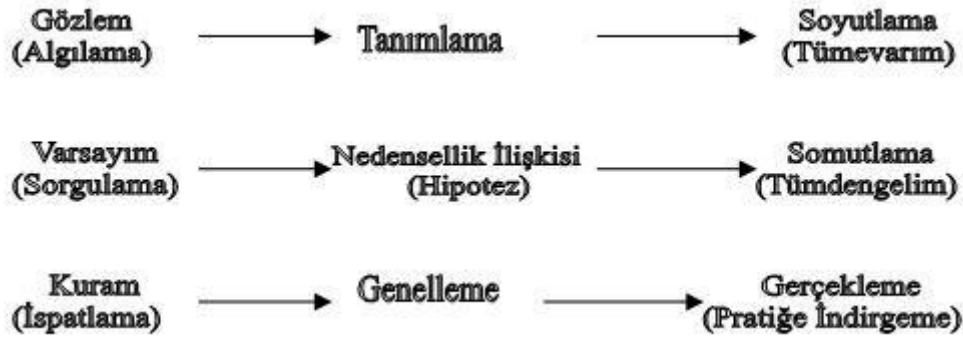

Bu modele göre, varsayım kurulmaması / hipotez geliştirilmemesi, bilimsel araştırma safhalarından birisinin atlanması ya da eksik bırakılması olarak ele alınabilir.

Tütengil (1975, 44), araştırma aşamalarını ve tümevarım (induction, istikra) yollarının aşamalarını şu şekilde sıralar: Olup bitenleri toplama, nedenleri (illet-cause) bulma ve kanunlara varma.

Toplumbilimin amacı; “toplumsal oluşumların genel tiplerine dayanılarak, toplumsal yaşamda tekrarlanan düzenlilikleri bulmak ve bu oluşumların karşılıklı etkilerini yöneten yasalara varmak” olarak ele alınabilir (Gökçe, 1999, 19). Buna göre, genel tiplere dayanmadan yola çıkan araştırmaların, “ne aradığını bilmeyen, ne bulacağını tahmin etmeyen çabalar” olarak ele alınması olasıdır.

Gökçe (1999, 39), **bilimsel yöntemin işleyiş mantığını** şu şekilde çizmektedir:

Yukarıdaki şekle göre, **sorgulama** (varsayım) ve **nedensellik ilişkisi** (hipotez) aşamalarının, bilimsel süreçte ihmal edilmesi, somut bilgilere ulaşımı, kuramla irtibat kurmayı, genellemelere varmayı ve gerçekleştirme aşamasına ulaşmayı engelleyebilmektedir.

Kuram; “bilgi edinme sürecinin herhangi bir aşamasında ortaya atılan, geçerlik ve güvenilirliği bilimsel yöntemle saptanmış, iç tutarlılığı olan, bir genel bilgi ve açıklama düzenidir”. **Varsayım**; “genellikle doğru olduğu yaygın olarak kabul edilen, belirli bir konuya temel oluşturan ilke ya da ilkeler bütünü” olarak tanımlanırken, **hipotez** ise; “gözlenen olaylar ya da olaylar bütünü içinde olası görülen, henüz kanıtlanmamış ilişkilere ait önermeler” (Gökçe, 1999, 52;55–56) biçiminde ele alınmaktadır. Aynı zamanda **varsayım**, doğruluğu irdelenmeksizin kabul edilen ve denemek için geliştirilmemiş; **hipotez** ise, doğrulanmak için ele alınan, denenebilen ve araştırmanın konusu ile direkt ilgisi olan önerme ya da iddialardır. Kısaca **hipotez**; “doğru olup olmadığı irdelenecek bir önerme” iken, varsayım; “doğru olduğu önceden kabul edilen öncül”dür (Türkdoğan, 1995, 161).

B. Russell, bilimsel metodu, şu basit örnekle açıklamaya çalışır: “İlk defa ‘ateş yakar’ diyen insan, hele birkaç defa bir tarafını yakıvermişse, bir bilimsel metod gütmüştür. Çünkü bu insan hem gözlem, hem de kanun (genelleştirme) konaklarından geçmiştir” (Dura, 1990, 107). Dolayısıyla, kuram ve deneyin, ayrılmaz olduğu ve ikisinin birlikte bilimsel metodu meydana getirdiği görülmektedir.

Teori, bilimsel araştırmanın “hem **başlangıcı** ve hem de **sonucu**” olduğundan dolayı (Kemerlioğlu-Kızılcıkel-Gündüz, 1997, 12), kuramla ilişkili olmayan çalışmaların, “bilimsel” olarak nitelendirilmesi zorlaşmaktadır. Bahsedilen kurallara uymayan bilgilerin, **yığın** olarak kalması ve gereğince kullanılamaması söz konusudur.

Her toplum modeline uygun genel bir sosyolojik teorinin olmaması, metodolojik açıdan bazı sorunların ortaya çıkmasına neden olabilmektedir. Nitekim sosyolojinin ortaya çıktığı **Batılı ülkelerde**, “genel ve kapsamlı bir teorinin bulunmayışı nedeniyle, sosyal bilimciler kendi dallarında kısmi teoriler kurmakla yetinmektedirler. Bu yüzden de, sosyal olgunun bütünündeki bölümler arasındaki bağıntılar gözden kaçmaktadır” (Duverger, 1999, 22). Bu eksikliğe bir de, **teoriden uzak** ve **kayıtsız** olarak araştırma yapma ve bulguları yorumlama da eklendiğinde, bulguların geçerliliğinin ne düzeyde düşük olacağı açıkça ortaya çıkmaktadır.

Aziz (1994, 12–13;27–30), kurama bağlı olmayan ya da varsayım-hipotezden hareket etmeyen araştırmaların, “**toplumbilimsel araştırma**”lar içinde ele alınamayacağını, bunların ancak, “**toplumsal araştırma**” olarak nitelendirilebileceğini ifade etmektedir. O’na göre, bu araştırmalarla bir genellemeye gitmek mümkün değildir. Dolayısıyla, bu araştırmalar, bilime herhangi bir katkı sağlamazlar ve bunların sonuçları, sadece ve sadece yapılan araştırma için geçerli olur. Toplumbilimsel araştırmalar ile toplumsal araştırmalar; amaçta, kuramda ve genellemelere ulaşmada bir farklılık gösterir.

Genel olarak bilimsel araştırmaların, üç amaca yönelik olarak yapıldıkları ifade edilebilir. Bunlar; **betimsel** (tasvirî, durum saptayıcı, sayım tipi) araştırmalar, **ilişki arayıcı** (açıklayıcı) araştırmalar ve **varsayımı sınavıcı** (genelleyici) araştırmalar biçiminde sıralanabilir (Gökçe, 1999, 38; Sencer-Irmak, 1984, 25–28; Aziz, 1994, 28–30).

Herhangi bir kuramdan hareket edilmeyen, **varsayım-hipotez geliştirilmeyen araştırmalar** daha çok; toplumsal yaşamın, kurumların, program uygulayanların, kamuoyu ve pazar araştırması yapanların başvurduğu araştırma türüdür (Aziz, 1994, 29). Bundan dolayı, sadece, betimsellikte yetinen, teoriyle ilişkinin kurulmadığı bu araştırmaların bilime katkısı, sınırlı, hatta yok denecek kadar azdır. Bu araştırmaların **“bilimsel”** olarak nitelendirilmesi de çoğu zaman olası görülmemektedir.

Varsayım (sayıtlı, assumption, faraziye) ve **hipotez** (denence, hypothesis) olmaksızın araştırma yapılması ve teorinin, değişen koşullar paralelinde değiştiğini öngörememek veya bilememek, sosyal bilimler alanındaki en önemli problemlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bütün bilimlerde olduğu gibi, sosyal bilimlerin de en önemli yanlarından biri, **“denencesellik”** ve **“genelleyicilik”**tir. Yani, hipotezlerden hareket etmek, bunların doğrulanması ya da yanlışlanmasına çalışmak ve elde edilen sonuçların tek tek olaylarla değil, olgu türleriyle (Armay, 1998, 14) açıklanmaya çalışılmasıdır. Bu yönlerin ihmal edilmesi, bilimsellik açasından önemli eksikliklerin olması anlamına gelmektedir.

Bilgiseven (1994, 138), araştırmacının **“faraziye”** (varsayım) kurmasının vazgeçilmezliği üzerinde önemle durmaktadır. “Aktif müşahede” olarak adlandırılan uygulamanın yegâne amacı, varsayımın test edilmesi ve teoriyle ilişkinin kurulmasıdır.

“Varsayım, bir bilimsel araştırmanın gerekçesi, araştırıcının yol göstericisidir. Araştırmanın doğrultusunu çizen ve bilim adamına kılavuzluk eden varsayımdır. Bir varsayımdan yola çıkılmadıkça, araştırmada ne arandığını ve ne gibi bilgiler sağlanacağını bilmek olanaklı değildir” (Sencer-Irmak, 1984, 36). Varsayimsız araştırma sonucunda elde edilen bilgilerin, **“tesadüfi bilgi”** olarak nitelendirilmesi olasıdır. Çünkü araştırma yapmadan önce, ne arandığı bilinmediğinden, bulunacak veriler, o anda ortaya çıkmış olabilir ve bir daha da aynı bilgilere ulaşılmayabilir.

İ. Yasa, denenceleri (hipotez); **“araştırmanın konusu** [olgu varlığı] olarak denence”, **“araştırmanın bulguları** [olgu seviyesi] olarak denence” ve **“değişkenlere dönüştürülerek sınavacak** [olgu ilişkisi] neden-sonuç ilişkilerine dayalı kavramlaştırma olarak denence”ler olmak üzere 3’e ayırmaktadır (Tüzün, 1982, 223). Yani, konunun seçiminin isabetliliğinde hipotez geliştirme olasılığı varken, betimsellik amacıyla da denence geliştirilebilir. En son ve önemli olanı ise, ilişki arayıcı denencedir ki, bilime yeni şeyler katmak, yeni birtakım yorumlar ortaya çıkarmak ve yeni araştırmalar için zemin hazırlamak, çoğunlukla bu hipotezler sayesinde gerçekteşebilmektedir.

Varsayımlar, araştırmanın tipine göre; **betimleyici** varsayım ve **açıklayıcı** varsayım olmak üzere ikiye de ayrılabilir (Aziz, 1994, 34). Uygulamalı çalışmalarda varsayımın, en azından betimleyici bir tarzda kurulması, daha ileriki aşamalar içinse, her ikisinden de yararlanılması bir zorunluluktur. Sosyal bilimlerde ve özelde sosyolojide yapılan uygulamalı araştırmaların bir kısmında (lisans, yüksek lisans ve hatta doktora düzeyinde), betimsel bir varsayım kurulma yoluna bile gidilmemesi, araştırma verilerinin karşılaştırmalı bir biçimde bile ele alınmasını engelleyebilmektedir.

Varsayımların sınanması aşaması, “en zor aşamalardan biri” (Aziz, 1984, 41) olarak nitelendirilmektedir. Buna göre, varsayımsız-hipotezsiz araştırmaların, daha çok kolaycılığa kaçan araştırmacılar tarafından kullanıldığı ileri sürülebilir.

Tütengil (1975, 100), varsayımın gerekliliğini şu kesin ifadelerle dile getirmektedir: “Ortada, sonuç hakkında bir tasarı demek olan varsayımlar yoksa araştırmayı gerekli kılan bilimsel amaç da yok demektir”.

Hipotez ve **varsayım** kavramlarının sınırları ve bu kavramların neyi ifade ettiklerine ilişkin, **kesin bir uzlaşma noktasının bulunmaması** (Aslantürk, 1999, 47–48), bu konuda mutlak birtakım gerçeklerin dile getirilmesini güçleştirmektedir. Yine; teori, varsayım, hipotez ve araştırma bulgularının yorumlanması ve aralarındaki ilişkinin çerçevesinin tam olarak belirlenmemiş olması (Bilgiseven, 1994, 138–202) da, ayrı bir gerçeklik olarak ortada durmaktadır.

Doğru olarak kabul edilen birçok **varsayımın**, daha sonra test edilmesi halinde **tam olarak doğru çıkmaması** (Aslantürk, 1999, 67) sözkonusu olabilir. Önceden varolan ve doğruluğuna inanılan bazı varsayımların, güvenilirlik ve geçerliliğinin hangi düzeyde olduğu, ancak ve ancak varsayımlı ve hipotezli araştırmalarla tespit edilebilir. Herhangi bir varsayımı ya da hipotez grubunu esas almayan çalışmaların ise, test etme gibi bir amaçları olmadığından, varolan yanlış varsayımlar, o çalışmadan sonra da kabul görebilirler ve bu durum bir kısır döngü olarak devam edebilir.

Varsayımlar bir çalışma için yol göstericidirler. Öte taraftan, **Descamps**, varsayımların, “bir gerçek gibi” ele alınmasının doğru olmadığını ve varsayım olma niteliğini koruduğu sürece, rehber görevini sürdüreceğini ifade etmektedir (Türkdoğan, 1996, 27). **Armağan** ise, varsayımın önemini şu ifadelerle dile getirir: “Bilimsel bir araştırmaya rehber olacak varsayım kesin olarak bilinmiyorsa, araştırma sistemsiz, gelişmiş güzel deneylerden ileri gitmeyecektir. Bu şekilde elde edilen bilgiler, hiçbir işe yaramayacak ve yapılan çalışmalar bilimsel bir özellik taşımayacaktır” (Türkdoğan, 1996, 27).

Aslında, **hipotez geliştirmekle, araştırmanın hedefi aynı şeydir**. Yani, hipotezlerin geliştirilmediği araştırmaların, hedeften yoksun olduğu ifade edilebilir (Miller, 1996, 14–15).

“Her araştırmada varılmak istenen bir hedef, bir amaç vardır. Gözlem, deney yahut diğer bilgi toplama işlemleri, bu amaca uygun olarak gerçekleştirilir ve elde edilen veriler buna göre tasnif edilir. Ayrıca, her araştırmanın bir iddiası vardır. Açıkça söylenmiş olsun veya olmasın hipotez, bu amaç ve iddianın içinde gizli olarak zaten vardır. Aslında hipotez, bu amaç ve iddianın formüle edilmiş şeklinden başka bir şey değildir. Formüle edilmiş bir amaç, neyin aranmakta olduğunu gösterir. Neyin arandığı bilinince, nerede ve nasıl bulunacağı da kolaylaşacaktır” (Aslantürk, 1999, 44–45).

“Araştırmada, hipotezin peşinde koşulmaz. Ama doğrulama noktasında hipotez vazgeçilmezdir. Böyle bir ön fikir olmadıkça, gözlem ve deney yapmanın da bir anlamı ve yararı kalmaz” (Aslantürk, 1999, 45). Hipotezin **doğrulanması**, her zaman sözkonusu olmayabilir. Hipotezin **yanlışlanması** bile, bizim için bir sonuçtur ve belki de bazı konularda varolan önkabulleri yanlışladığından ya da ortadan kaldırdığından dolayı, hipotezin tam ters çıkması daha anlamlı bir hal kazanmaktadır. Hipotezin, araştırma sonucunda **değiştirilmesi** ya da **yeniden düzenlenmesi** gibi bir durum da sözkonusu olabilmektedir.

Hiçbir teoriden, varsayımdan ya da hipotezden hareket etmeyen çalışmalar, kimi araştırmacılar tarafından “**nitel araştırma**” olarak adlandırılmaktadır. Burada asıl amaç, “betimsel ve gerçekçi bir resim sunmak”tır. Bu kişilere göre, teoriden hareket eden, varsayım ve hipotezlerin geliştirildiği **–nicel–** araştırmalar, manipülatif özellikler taşımakta, uzlaşma ve

norm arayışı içinde ve verilerin sayısal göstergelere indirgenmesi sözkonusu olmaktadır. **Nitel araştırmalar**; kendi bütünlüğü içinde, doğal, araştırmacının kendisinin veri toplama aracı olduğu, verinin, bütün derinlik ve zenginliği içinde betimlendiği çalışmalar olarak ifade edilmektedir. Ancak, buna rağmen, nitel araştırma sonunda, nihai sonucun **“kuram ve denence”** olduğu özellikle belirtilmekte ve dolayısıyla, betimsellik hedefe ulaşılmadığı ve teorik bir bilgiye ulaşımın ideal nokta olduğu kabul edilmektedir (Yıldırım-Şimşek, 2000, 27–29;40). Burada şu sorular akla gelmektedir: Acaba, sadece bir araştırma sonunda elde edilen bilgilere göre, kuram geliştirmek mümkün müdür? Eğer, nihai hedef bir kurama ulaşmaksa, araştırmacının başında neden teoriden hareket edilmemektedir?

“Sosyolog, bir araştırmayı ilk ve son olarak elde etmeyi isteyemez. Tersine o, teori kurmanın, empririk bir sosyal araştırma gibi kesiksiz bir süreç olduğunu vurgulamak zorundadır” (Fürstenberg, 1986).

Bazı araştırmacılara göre, teorinin test edilmesi, varsayım ve hipotez geliştirilmesi çabaları, bağımsız ve serbest bilimsel çalışma olanağını ortadan kaldırmaktadır. Teorilere, **“gerçekleşmiş varsayımlar”** (Türkdoğan, 1995, 156) olarak baktığımızda, bilimsel araştırma açısından herhangi bir serbesti ya da bağımsızlık problemi yaşanmayacaktır. Yine; teoriye, varsayım ve hipoteze, **“test edilmesi gereken bilgiler”** gözüyle bakıldığında, bu problem ortadan kalkacaktır. Teoriler, “her zaman ve mekânda geçerli olan bilgi bütünü” olarak zaten ele alınmamaktadırlar. Bu bilgiler, her zaman yenilenmeye, revize olmaya adaydırlar. Bu nedenle, kuramlara **“kutsal”** veya **“dokunulmaz”** gözüyle bakılmamalı ve bunların her an değişebilecekleri unutulmamalıdır.

Duverger, kuramın, bilimsel araştırma sürecindeki rolünü şu ifadelerle ortaya koyar: “Kuram, yapılan bir araştırmanın sonuçlarının ifadesi olduğu kadar, gelecekte yapılacak araştırmalar için de bir program yerine geçer. Böylece kuram; gözlemlerle, deneylerle karşılaştırmalarda bulunan sonuçları sentez eder” (Türkdoğan, 1996, 28). Dolayısıyla, kuram; bir defa geliştirildikten sonra, artık her zaman ve koşulda kabul edilen, uygulama bulgularıyla hiçbir ilişkisi olmayan genellemeler değildir.

Kuram işleyişinin, iki farklı biçimde ele alınması mümkündür. Bunlardan biricisi **klasik kuram modelidir**. Buna göre, üç aşama vardır. Bunlar:

1.Kavramsal düzeyde cereyan eden aşama. Bu aşamada, kavram ve değişkenler ilişkilendirilir.

2.Kavramsal ve ampirik düzeyler arasında köprü kurulması aşaması. Bu aşamada, kavramların ampirik olarak ölçülmesi söz konusudur. Yani, kavramların ampirik ve ölçülebilir değişkenlerinin belirlenmesi.

3.Hipotez doğrulanabilmesi için, veri toplanması ve verilerin analiz edilmesi aşaması.

Yerleşik (grounded) kuram modelinde ise, verilerden yola çıkılarak bir kurama ulaşılr. Burada; 1.Hipotezsiz alan araştırmasına başlanır, 2.Verilerin ne olduğu betimlenir, 3.Gözleme dayanarak, sonuçların gerekçeleri ortaya konulur (Balcı, 2001, 16) ve sonuçta yeni bir kurama ulaşılr. Ancak, her araştırmanın yeni bir kuram oluşturabilecek çapta olup-olmadığı, farklı kuramların ilişkisinin ne olacağı, benzer kuramların farklı biçimlerde ifade edilmesinin nasıl önleneceği sorusuna yanıt verilememiştir. Bazı eksiklikleri üzerinde barındırmasına rağmen, bazı sosyolojik araştırmalarda, yerleşik kuram modelinin bile işletilemediği ve bahsedilen araştırmaların hiçbir sınıfa dâhil edilemediği ifade edilebilir.

Duverger, son yüzyılda, sosyal bilimler alanında, uzmanlık düzeyinde birçok araştırmanın yapıldığını ve uygulamalı çalışmalarda çok büyük ilerlemeler kaydedildiğini ifade

etmektedir. Ancak, aynı gelişmenin kuram alanında yaşanmadığını ve bu alanda bir durgunluk olduğunu belirtmektedir. Burada, **genel bir kuram bulunmayışı** kadar (Türkdoğan, 1996, 28–29), teoriziz çalışma ve kuramın toplumsal değişmeye paralel olarak değişmesi ve yenilenmesi gereğinin bilinmemesinin de, bu olumsuz durumun meydana gelmesinde önemli bir yere sahip olduğu söylenebilir.

Kuramsal gelişme alanında bir **durgunluk yaşanması** yanında, teorilerin kapsayıcılık ya da büyüklüğünde de farklılaşmalar olmuştur. Bu anlamda; **büyük boy, orta boy ve küçük boy** kuramlardan söz etmek mümkündür. Büyük boy kuramlar, insanlığın değişmesiyle ilgili kanunları bulmayı amaçlarken, orta boy kuramlar, toplum birimlerini inceleyerek değişimi tespit etmeyi amaçlar ve buradan genel bir kurama ulaşım mümkün olur. Büyük ve orta boy kuramlar, yöntem açısından benzeşmektedirler. Her iki kuramda da, gözlem, varsayım ve test önemli bir yer tutmaktadır. Varsayımların test edilmesi, büyük boy kuramlarda tarihsel, orta boy kuramda ise daha çok ampirik yolla olmaktadır. Küçük boy kuramlar, kişi ve gruplardan hareket etmekte ve daha çok deneysel teknikleri kullanmaktadırlar (Kongar, 1985, 57–59). Bilimsel anlamda ortaya çıkan kuramların; **büyük, orta ve küçük** şeklinde bir gelişim göstermesinin, toplumsal değişim ve toplumsal heterojenlikle izah edilmesi olasıdır.

Teorinin her hal ü karda test edilmesi anlayışının, bilim adamları arasında çok da yaygın olmadığı görülmektedir. **Cole**, yaptığı çalışmada, herhangi bir teoriye başvuruda bulunan makalelerin, büyük bir bölümünün teoriyi tali konumda gördüklerini ve bu şekilde kullanma yoluna gittiklerini tespit etmiştir. Yani, teoriden bahseden konu, herhangi bir çalışmadan çıkarılmış ve iktibas yapan eserde herhangi bir değişiklik meydana getirmemişse, bu yararlanmayı “**tali**” olarak nitelendirmektedir. Teorinin geçtiği kaynağa; ilgili literatüre başvurduğu, yorumları desteklediği ve meşrulaştırdığı, teoriyi genişletmek ve değişiklik yapmak, araştırma problemini oluşturmak, eleştiri yapabilmek için vs. başvurulabilmektedir. Amerika’da yapılan incelemelerde, teoriden yararlanmada, ona yeni bir şeyler katma ve geliştirme oranının çok düşük (%7) olduğu görülmüştür (Cole, 1999, 178–179).

Teorinin **işlevleri** ve **kullanım biçimleri** konusunda genel olarak şunlar söylenebilir (Cole, 1999, 180–181):

1.“Onun yerini alacak daha “iyi” bir teori mevcut olmadıkça, bir teori, olumsuz deneysel delil keşfedildiğinde reddedilmemektedir”,

2.“Teorinin bir işlevi, araştırma için çözülmesi gereken bulmacalar sunmaktır. Bulmacalar tükenince, bilimciler dikkatlerini diğer teorilere yöneltirler”,

3.“Normal bilimin yapıldığı dönemler boyunca, kabul edilmiş teorilerin üzerine şüphe düşüren deneysel araştırmalar, ya görmezlikten gelinir veya yanlış yorumlanır”,

4.“Teorinin işlevlerinden biri, teoriden faydalanan kişinin çalışmasını meşrulaştırmasıdır”,

5.“Teorinin işlevlerinden biri de, tecrübî araştırmanın sonuçlarını yorumlamaktır”,

6.“Teorinin gelişmesinin kendine has iç dinamikleri vardır ve çoğunlukla tecrübî araştırmadan bağımsız olarak gelişir”.

Teoriler; açıklama ve araştırma metodu görevini ifa ettiklerinden dolayı (Arslantürk-Amman, 2000, 71), **araştırmaya yön verirler** ve araştırmanın bilimsel bir çerçevede gerçekleşmesini sağlarlar. Kuramsal bilgileri, uygulamalı çalışmayla birlikte kullanma derecesine göre, araştırmanın sistematik ya da “metotlu” biçiminde nitelendirilmesi söz konusudur.

Teorik bilgilerin ardı ardına sıralanması, yani “**literatür taraması**” yapılması ve hiçbir şekilde uygulamalı araştırma gerçekleştirilmeden (Özönder, 1988), yeni birtakım açıklamalarda bulunulması, teorilerin tekrar edilmesi ve değişen koşullar paralelinde **teorinin yenilenmemesi** de, sosyal bilimler –ve sosyoloji– alandaki önemli problemlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sosyolojide, verilerin yorumlanması aşamasında, genel olarak yapılan şey, **kuramsal bilgilerin ardı ardına sıralanması** ve bir bölüm olacak şekilde düzenlenmesi, bulguların teoriden bağımsız olarak ele alınması ve verilerin daha çok betimsel olarak ortaya konulmasıdır. Başka bir deyişle, bulgulara ait sayısal verilerin yazıya dökülmesi, yorum olarak ele alınmakta ve teoriye hiçbir şekilde katkıda bulunulup-bulunmadığı düşünülmemektedir.

Uygulamalı araştırmada asıl amaç, sayı ve istatistiklerin sıralanması değil, genel bilgilerden yola çıkarak, özel durum hakkında birtakım çıkarımlarda bulunmak ve genel bilgiyi; değiştirmek, eklemek, yenilemek, yanlışlaşmak veya doğrulamak olmalıdır. Bulunan sayısal verilerden yola çıkarak, özgün birtakım yorumların yapılması, kişiden kişiye değişebilir. Bu değişimde, kuramsal çerçeveden haberdar olma durumu, önemli bir değişken olarak ortaya çıkabilmektedir.

Bilimin amacı, her ne kadar kanunlara ulaşmak olarak ele alınmakta ise de (Şeker, 1986, 12), sosyal bilimlerde; her koşul, her zaman ve her durumda geçerli olan teoriler / genellemeler ortaya koymak neredeyse imkânsızdır. Çünkü değişim unsuru, kesin bir sonuca varmayı engelleyebilmektedir. Ayrıca, insan ilişkilerinin, evrensellikten uzak olması da, önemli bir neden olarak ele alınabilir.

Hume, “bilimsel yasa” denilen hiçbir kuralın, kesin ve nihai bir içerik taşımadığını, dün olan şeylerin de yarın olmak zorunda olmadığını ifade eder (Duran, 1996, 39). Buna göre, doğal bilimlerin yasalarına karşın, sosyal bilimlerin genellemelerinin değişme olasılıklarının daha yüksek olacağı ve bundan dolayı da, kesin ifadeler kullanmanın gereksizliği ortaya çıkmaktadır.

Teori (kuram), “olaylar arasındaki ilişkileri içeren bütünleştirilmiş tanımlar, varsayımlar ve genel önermeler bütünüdür” (Seyidoğlu, 1997, 16). Yine, “kısmen de olsa doğrulanmış, ama henüz tümü ile kesinleşmemiş bir sistem”dir (Şeker, 1986, 52). Bundan dolayı, elde edilen bilgilerin kesinliği söz konusu olmamaktadır. Bunlara bakarak, kullanılan ifadelerin kesinlikten uzak ve elastikiyet taşıyan bir nitelikte olmasının kaçınılmazlığı ortaya çıkmaktadır.

Sosyolojik incelemelerde, uygulamalı araştırma sonucunda ortaya çıksın veya çıkmasın, teoriyi desteklesin veya desteklemesin, elde edilen bilgiler için kesin ifadelerin kullanılmasının birçok sakınca doğuracağı ifade edilebilir. Çünkü elde edilen “**olgunun tek bir nedeni olmadığı gibi, sosyal problemlere de sürekli bir çözüm hiçbir zaman önerilemez**” (Fichter, 1990, 12). Belki, herhangi bir değişken ya da olguya tesir eden faktörlerin etki derecelerinin sıralanması söz konusu olabilir. Hatta bu konuda kesin hiyerarşik bir düzenden bahsetmek de doğru olmayabilir. Çünkü elde edilen verilerin, güvenilirlik ve geçerlilik derecesinin ne olduğu, örneklemin evreni temsil düzeyinin hangi düzeyde olduğu vs. bilinmemektedir. Dolayısıyla, verilerin yorumunda, kesin bir ifadenin kullanılması, çoğu zaman yanlış sonuçlara varılmasına yol açabileceği gibi, başkalarının yönlendirilmesi konusunda da olumsuz sonuçlar doğurma ihtimali bulunmaktadır.

Her ne kadar, bilimsel olma iddiası taşısa ve belli değişkenler arasında ilişki arasa da, yorumlamaya gitmeyen ya da sayısal “**verilerin yazıya dökümü**”nü yorum sayan araştırmaların, bilime katkısının olmadığı ileri sürülebilir. Sencer-Irmak (1984, 27), **ilişki arayıcı araştırmaları**, “bilimsel araştırma yolunda atılmış bir adım” olarak nitelendirmektedir.

Buna göre, ilişki arayıcı olmakla birlikte, herhangi bir yorumlamaya gitmeyen araştırmaların, “bilimsel” olamayacağı ifade edilebilir.

Anketi, bilgi toplama için yegâne yol olarak görmek ve bu tekniği doğru ve titizce kullanmamak, istenen ve beklenen sonuçların alınmasını engelleyebilmektedir. Çok sayıda anket yapmanın, araştırma sonuçlarının genellenebilirliğini getireceğine olan inanç, niceliğin peşinden giderken, niteliğin ihmal edilmesi sonucunu doğurabilmektedir (Kümbetoğlu, 1996). Anketi sosyolojiyle eşdeğer tutma ve hiçbir şekilde güvenilirliği ve geçerliliği test edilmemiş ve ayrıca, **kuramdan bağımsız bir veri yığınının**, bilimsellik için ne kadar yararlı olacağı tartışmalıdır. Kuramla, uygulama arasında bağlantı kurulmaması durumunda, hiçbir şekilde sağlıklı genellemelere ulaşılamayacağı aşikârdır.

Uygulamalı araştırma sonucu elde edilen bilgilerin, teoriden bağımsız olarak yorumlanması (daha doğrusu **tabloların yazıya dökülmesi**), betimsel bir hedeften öteye gidemeyecektir. **Ergun**, sadece betimsel amaçlı çalışmaları, bilimsellikten uzak olarak görmekte, asıl amacın “**açıklayıcılık**” olması gerektiğini dile getirmektedir. Bu açıklayıcılığı, aynı zamanda “**sonuç çıkarmacılık**” olarak ele almakta ve “**yöntembilimin bütünlük ilkesi**” olarak nitelendirmektedir (Ergun, 1993, 28). Dolayısıyla, tasvir etmekle bilimin görev tamamlanmamakta, genellemelere ulaşma, bilimin nihai hedefi olarak ortada durmaktadır.

Uygulamalı araştırmalarda, kurulan varsayımların ve geliştirilen hipotezlerin test edilmesi konusunda farklı teknikler kullanılabilir. Kimi araştırmalarda hipotezlerin doğrulanması, bir matematik formülünü kullanır gibi, **H₀, H₁** biçiminde olabilirken, kimi araştırmalarda ise, daha esnek hipotez testlerinin geliştirilmesi söz konusudur. Her iki teknik de kullanılabilirken, bunun yanında, varsayımların ya da hipotezlerin varlıklarının, bulgular içinde yer alan; **basit tablo, çok yanıtı tablo ve çapraz ilişki tablolarından** da anlaşılması mümkündür. Ancak, kurulan çapraz tablolarda, bağımlı değişken ya da bağımsız değişkenin hiçbir şekilde göz önüne alınmadığı ve yorumlamalarda (yani sayısal verilerin yazıya dökümünde), herhangi bir ölçütün kullanılmadığı dikkat çekmektedir. Zaten, hazırlanan bu çapraz ilişki tablolarının, ilişki arama ya da açıklama için değil, araştırmada çapraz / ilişki arayıcı tabloların da kullanıldığının gösterilmesine yönelik olduğu ifade edilebilir.

Bulguların yorumlanması aşamasında, yapılan en büyük hatalardan biri, araştırmanın tabloya ve grafiğe “**boğulması**” ve bu tabloların yorumlanmayarak, sayısal verilerin (**satır yüzdesi, sütun yüzdesi, toplam yüzde** vs.) yazıya dökülmesidir. Çalışma çok hacimli olmamasına rağmen, bir araştırmaya yüzlerce **tablo, grafik, şekil** konulabilmektedir. Bahsedilen bu durum, lisans, yüksek lisans ve hatta doktora düzeyinde bile gerçekleşebilmektedir. Bu alandaki asıl problemlerden biri de, bahsedilen çalışmalarda yapılan yanlışın, bu eserlerden yararlanmak isteyenler tarafından “doğru” olarak nitelendirilmesi ve örnek alınmasıdır.

İki değişken arasındaki ilişkiyi ortaya koyma amacıyla olan ve uygulamalı araştırma verilerinin işlenmesinde yoğun olarak kullanılan **çapraz tablolarda**, gereksiz birçok rakamın bulunduğu görülmektedir. Bu tablolarda, her kutucuğa düşen rakam yanında, ilgili kutucuğun satır yüzdesi, sütun yüzdesi ve toplam yüzdesi alınmakta ve bu değerlerin hiçbir şekilde kullanılmadığı görülmektedir.

Genelde, **hiyerarşik olarak artan veya azalan bağımsız değişken seçeneklerinin** olması, sütun yüzdesinin ve toplam yüzdenin alınmasını gereksiz kılmaktadır. Burada, etkisi incelenen, bağımsız değişken olduğundan dolayı, bu değişkene ait değerlerin yüzdeleri, yorumlama için yeterli olabilmektedir. Bütün bu değerlerin bulunmasına karşılık, hiçbir şekilde, **oranlardaki** (yüzdelere) **düşüş ya da azalışın** nedeni, sonucu vs. üzerinde durulmamakta, sadece kutucuklara düşen oranlar ve hatta kutucuktaki frekans değerleri yazıya dökülmekte ve

yorum yapıldığı kanaatine varılmaktadır. Yani yapılan şey, basit bir betimsellikten öteye kesinlikle gitmemektedir.

Sosyal bilimler / sosyoloji alanında yapılan araştırmalarda, dikkat çeken hususlardan biri de, **teorik çerçeve ile bulgu (uygulama) kısmı** arasındaki **dengesizliktir**. Çok yaygın olan bir uygulama, teorik kısmın olabildiğince “şişirilmesi” ve bulgu kısmının, bunun yanında küçük bir bölüm olarak kalmasıdır. Öyleki, bazı çalışmalarda bulgu kısmı, teorik kısmın, ancak 1/10’i olacak kadardır.

Çapraz tablolar verilirken yapılan uygulamalardan biri de, hiçbir şekilde üzerinde değerlendirme yapılmayan çapraz tabloya ait değerlerin, çapraz tabloyla birlikte verilmesidir. Bu değerler (χ^2 , **p**, **s**, **r**, **c** vs.), tabloyla birlikte verilmekte ve çoğu zaman kullanılmamaktadır. Bu tür tablolar oluşturulurken, son dönemlerde yaygınlaşan bilgisayar programlarından (özellikle **SPSS**) yararlanılmakta, bu rakamlar tabloyla birlikte, **“bilimsellik havası”** vermek için kullanılabilmekte ve bu rakamların hangi anlamlara geldiği bile bilinemeyebilmektedir.

Sonuç

Bilimsel metot, genel olarak; gözlem, hipotez, sınama, kuram aşamalarından geçerek gerçekleşir. Araştırmaya başlanmadan önce önceki kaynaklara bakarak ve yine olay / olgular gözlenerek varsayımlar / alt varsayımlar oluşturulur. Bu alt varsayımların (hipotezlerin) geçerliliği, alan çalışması sonunda ortaya konur. Yanlışlanan veya doğrulanan varsayımların kuramla ilişkisine bakılarak, kurama katkı sağlanır veya kuramın geçerliliği gözden geçirilmiş olur.

Yukarıda bahsedilen bu işleyiş modeli, sosyal bilimcilerin bir kısmı tarafından göz ardı edilebilmektedir. Böyle bir yol takip edilmesinin izahı da, yine bilimsel birtakım gerekçelere dayandırılmaktadır. Alışılmış olan modelin takip edilmemesi, birtakım araştırma modelleri / metotlarıyla (antipozitivizm, grounded teori vs.) izah edilmektedir. Bu durum, özellikle sosyal bilimlerde, zaten tartışmalı olan metodolojik mevzuları daha da tartışmalı hale getirmekte, sosyal bilimlerdeki araştırmaların, metodolojik birtakım kaygılardan uzak ve de “rastgele” bir biçimde yapılması sonucunu doğurabilmekte, sosyal bilimleri, bilim çevrelerinde ve kamuoyunda “herkesin yapabileceği” bir bilim sınıfına sokabilmektedir.

Birtakım anti pozitivistlerin, metodolojik anlayışlarının gerekçe / dayanak olarak gösterilmesi, bu çevrelerce fazlasıyla kullanılmakta ve aslında bu tutumla “sofistike” (karmaşık) bir ortam meydana getirildiği düşünülmekte ve bu durum bir üstünlük olarak görülebilmektedir. Bu tavrı sergileyenlere, aslında şöyle bir soru sormakta yarar bulunmaktadır: “Anti pozitivist olarak ele alınan bilim felsefecilerinin (Feyerabend, Popper, Kuhn vs.) modellerine / metotlarına ait ilkeleri, alan çalışmasını uyarlayıp da sonuca ulaşıp, sosyal bir problemi veya olguyu ortaya koyan kaç kişi vardır ve bu araştırma ne kadar isabetlidir?”.

Bilimsel metodun kurallarına uymayan ve bu durumu, “farklılık” gibi göstermeye çalışanların, gözden kaçırma ihtimalleri yüksek olan bir gerçeklik vardır ki o da, karşılaştırma metodudur. Karşılaştırma metodunun önemsiz görülmesiyle birlikte, tümevarım ve tümdengelim metotları da gereğince kullanılmamakta ve genellemelere varma da zorlaşabilmektedir.

Varsayımdan / alt varsayımdan uzak veya önemsemeyen araştırmalar sonunda elde edilen bilgiler, aslında “rastgele bilgi” olarak nitelendirilebilir. Çünkü araştırmaya başlamadan önce, ne arandığı bilinmediği gibi, hangi sonuçların bulunabileceği de öngörülemeyecektir.

Uygulamalı çalışmalardan elde edilen verilerin **“nass”** katılığında yorumlanması, **“bilimsel hata”** olarak değerlendirilebilir. Çünkü elde edilen bilgilerin güvenilirlik düzeyi

yanında, ulaşılan sonuçların, toplumların tamamına genelleştirilmesinin hiçbir şekilde kabul edilemez olduğu, birçok bilim adamı tarafından ifade edilmektedir. Hatta araştırma yapılan toplumun veya toplum kesiminin tamamını kapsayacak şekilde yorumlamaya gitmenin bile, birçok mahzurlarının olduğu bilinmektedir.

“**Sosyolojik bakış**”, “**sosyolojik yorum**”, “**sosyolojik açıdan**” vb. biçimindeki yorumlar, günümüz dünyasında, sosyolog olsun ya da olmasın birçok kişi tarafından kullanılmaktadır. Bu şekildeki ifadelerin kullanılmasının, söylenenleri daha da anlamlı hale getireceği ve ilgi çekeceği düşünülmektedir. Sosyoloji bilgisi olmayan birçok kişi, sosyolojinin temel kuramları veya bilgilerine vakıf olmadan, “**sosyolog**” havasına girmekte ve her durumda sosyolojiye “**sulanmakta**”dır. Birçok durumda; gözlem, anket, monografi vs. teknikleri “**metot**” olarak nitelendirilmekte ve kişi “**sosyolojik analiz**” yaptığını iddia etmektedir. Bu yanlışlığın ortaya çıkmasında önemli bir neden de, alan (sosyoloji) dışından gelmiş olma ve metot bilgisinin yeterli olmayışıdır.

Gerek TV’deki programlarda ve gerekse gazete-dergilerdeki yorumlamalarda, “**sosyolojik yorum**” ifadesinin kullanılmış olması, sosyolojinin günlük ve bilim alanında popüler bir konumda olduğunu göstermektedir. Ancak, bu kişilerin olaylara, bilim adamı olmaktan ziyade, “**gazeteci**” veya “**sosyal araştırmacı**” gözüyle yaklaştıkları dikkat çekmektedir. Hâlbuki “**sosyal bilimci-sosyolog**” ile “**sosyal araştırmacı**” aynı anlama gelmemektedir. Birisi, bilimsel kurallar elde etme ve bunu ortaya koyma peşinde iken, diğeri ise, **pratik ve pragmatik** birtakım **gayeler** gütmektedir.

Araştırma yapılırken hazırlanan bilgi toplama tekniklerindeki / araçlarındaki ilgili sorular, “**gizli hipotez**” olarak ele alındığında, ortaya çıkan sonuçların yorumlanması, ölçü olarak kabul edilmeli ve yorumlamalarla nasıl bir sonuca ulaşıldığı daha da önem kazanmaktadır. Yani, elde bulunan derli sonuçların (**tablo, grafik, şekil** vs.) dağılım gerekçesi, nedeni ve sonucunun ortaya konulması önemli hale gelmektedir. Hiçbir zaman, rakamların yazı haline dönüştürülmesi ve yine özellikle çapraz ilişki tablolarında farklı değişkenlerin ilişkisinin “**var**” veya “**yok**” olduğunun belirtilmesi, yorumlama veya hipotez testi olarak görülmemelidir.

Kaynakça

ARMAY, Ural (1998); *Bilimsel Araştırma ve Yazma El Kitabı*, İstanbul: Der Yayınları.

ARON, Raymond (1994); *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*, (Çev: Korkmaz Alemdar), Ankara: Bilgi Yayınevi.

ARSLANTÜRK, Zeki-Tayfun AMMAN (2000); *Sosyoloji*, İstanbul: Kaknüs Yayınları.

ASLANTÜRK, Zeki (1999); *Araştırma Metod ve Teknikleri*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları.

AZİZ, Aysel (1994); *Araştırma Yöntemleri-Teknikleri ve İletişim*, Ankara: Turhan Kitabevi.

BALCI, Ali (2001); *Sosyal Bilimlerde Araştırma-Yöntem, Teknik ve İlkeler*, Ankara: Pegem A Yayınları.

BALOĞLU, Burhan (1997); *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemi*, İstanbul: Der Yayınevi.

BİLGİSEVEN, Amiran Kurtkan (1994); *Sosyal İlimler Metodolojisi*, İstanbul: Filiz Kitabevi.

BOTTOMORE, T.B. (1984), *Toplum Bilim*, (Çev: Ünsal Oskay), İstanbul: Beta Yayınları.

CHALMERS, Alan (1997); *Bilim Dedikleri*, (Çev: Hüsamettin Arslan), Ankara: Vadi Yayınları.

- COLE, Stephan (1999); *Sosyolojik Düşünme Yöntemi-Sosyoloji Bilimine Giriş*, (Çev: Bekir Demirkol), Ankara: Vadi Yayınları.
- ÇELEBİ, Nilgün (1986); “Bilimsel Araştırma Kuralları”, *Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 7, Kasım.
- DURA, Cihan (1990); *Bilgi Toplumu*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- DURAN, Bünyamin (1996); *Bilim ve Yeni Bilim*, İstanbul: Nesil Yayınları.
- DUVERGER, Maurice (1999); *Sosyal Bilimlere Giriş*, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- ERGUN, Doğan (1993); *Yöntemi Bulmak (Türkiye’de Toplumsal Bilimlerin Bunalımı)*, İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- FİCHTER, Joseph (1990); *Sosyoloji Nedir?*, (Çev: Nilgün Çelebi), Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları.
- FREUND, Julien (1990); “Max Weber Zamanında Alman Sosyolojisi”, (Çev: Kubilay Tuncer), *Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi*, (Der: Tom Bottomore-Robert Nisbet), Ankara: Verso Yayınları.
- FÜRSTENBERG, Friedrich (1986); “Sosyolojik Araştırma Stratejileri-Sosyal Teori Sosyal Pratik”, (Çev: Sabahattin Güllülü), *Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, Sayı: 14.
- GÖKÇE, Birsen (1999); *Toplumsal Bilimlerde Araştırma*, Ankara: Savaş Yayınevi.
- İNKELES, A. (1991); “Sosyolojinin İlgilendiği Konular”, *Sosyoloji Yazıları*, (Der: İhsan Sezal), İstanbul: Ağaç Yayınları.
- KEMERLİOĞLU, Eyüp-Sezgin KIZILÇELİK-Mustafa GÜNDÜZ (1997); *Araştırma ve Yazım Teknikleri*, İzmir: Saray Kitabevleri.
- KONGAR, Emre (1985); *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları.
- KÜMBETOĞLU, Belkıs (1996); “Antropolojik Alan Araştırması ve Sonuçları”, *İnsan, Toplum, Bilim- 4. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi Bildiriler (1995)*, (Der: Kuvvet Lordoğlu), İstanbul: Kavram Yayınları.
- MILLER, Brent C. (1996); *Aile Araştırma Yöntemleri*, (Çev: Dinçay Köksal), Ankara: Aile Araştırma Kurumu Yayınları.
- ÖZLEM, Doğan (1999); *Max Weber’de Bilim ve Sosyoloji*, İstanbul: Küyerel Yayınları.
- ÖZÖNDER, M. Cihat (1988); “Sosyal / Kültürel İlimlerde Saha Araştırmalarının Ehemmiyeti”, *Erol Güngör İçin*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- SAYIN, Önal (1994); *Sosyolojiye Giriş*, İzmir: Üniversite Kitapları.
- SENCER, Muzaffer-Yakut IRMAK (1984); *Toplumbilimlerinde Yöntem*, İstanbul: Say Yayınları.
- SEYİDOĞLU, Halil (1997); *Bilimsel Araştırma ve Yazma El Kitabı*, İstanbul: Güzem Yayınları.
- STRÖKER, Elisabeth (1990); *Bilim Kuramına Giriş*, (Çev: Doğan Özlem), İstanbul: Ara Yayınları.

- ŞEKER, Murat (1986); *İktisadi ve Sosyal Bilimlerde Yöntem ve Yaklaşım Sorunları*, Ankara: Değişim Yayınları.
- TÜRKDOĞAN, Orhan (1995); *Bilimsel Değerlendirme ve Araştırma Metodolojisi*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- TÜRKDOĞAN, Orhan (1996); *Çağdaş Türk Sosyolojisi*, İstanbul: Turan Yayıncılık.
- TÜRKDOĞAN, Orhan (2000); “Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S:128, Ekim.
- TÜTENGİL, Cavit Orhan (1975); *Sosyal Bilimlerde Araştırma ve Metod*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları.
- TÜZÜN, Sezgin (1982); “İbrahim Yasa”, *Türk Toplum Bilimcileri I*, (Ed. Emre Kongar), İstanbul: Remzi Kitabevi
- YILDIRIM, Ali-Hasan ŞİMŞEK; *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

KIDEM TAZMİNATI VE ÜLKE ÖRNEKLERİ

SEVERANCE PAY AND COUNTRY EXAMPLES

Bahar BURTAN DOĞAN¹

Evin ANĞAY YILDIRIM²

Öz

Bu çalışmada kıdem tazminatının tanımı ve kısaca tarihsel gelişim sürecine değinildikten sonra ülke örneklerine yer verilecektir. Kıdem tazminatına hak kazanma koşulları ve uygulamada yaşanan bazı sorunlar ele alınacaktır. İşçi hak ettiği halde tazminatını alamamakta, işveren ise kıdem tazminatının kendisine yüklenen ağır bir yük olduğunu savunarak tazminatı ödememek adına çeşitli yollara başvurmaktadır. Bu nedenle işçilerin büyük bir çoğunluğu mağduriyetler yaşamaktadır. Hukuki süreçlerin çok uzun sürmesi ya da işçinin herhangi bir nedenle hukuki yollara başvurmaması nedeniyle mağduriyet durumuna çözüm getirilememektedir. Bu bağlamda kıdem tazminatı uygulamasında yaşanan sorunlar ve bu sorunların nedenleri araştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kıdem Tazminatı, İşsizlik Sigortası, İş Güvencesi

Abstract

In this study, after touching upon the definition and historical development process of severance pay briefly, country examples will be given place. The conditions for having a right to obtain severance pay and some problems enlived during execution will be discussed. The worker can not get his compensation although he has right to receive and employer appeals to various means for not paying by arguing that severance pay is a heavy burden loaded on himself. The solution to unjust treatment can not be proposed due to the lengthy judicial processes or the workers not appealing to judicial processes for any reason. Within this context, the problems enlived in severance pay application and the reasons of the problems are researched.

Keywords: Severance Pay, Unemployment Insurance, Labor-Job Protection.

¹ Doç. Dr. Dicle Üniversitesi İktisadî ve İdari Bilimler Fakültesi, baharburtandogan@yahoo.com

² Dicle Üniversitesi İktisadî ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi, evinangay@gmail.com

1.Kıdem Tazminatının Tanımı ve Tarihsel Gelişimi

Kıdem tazminatı (severance pay) 130 yıla yaklaşan geçmişiyle muhtemelen dünyada en yaygın uygulamaya sahip tazminat veya gelir desteği programıdır(Çelik,2015). Kıdem tazminatı için doktrinde ve literatürde ortak bir görüş olmasa da genel olarak; işçiler için tanınmış bir hak olup kanunda gösterilen fesih hallerinde, en az bir yıllık kıdeme sahip işçiye veya işçinin ölümü halinde hak sahiplerine işveren tarafından kanun gereği ödenmesi gereken, miktarı işçinin kıdemine ve son brüt kazancına göre belirlenerek yapılan ödeme olarak tanımlanabilir. Diğer bir anlatımla, iş sözleşmesinin sona ermesinin en önemli hukuksal sonuçlarından bir tanesi olan kıdem tazminatı, iş kanununda belirtilen asgari bir çalışma süresini doldurarak işçinin iş sözleşmesinin belirli bir nedenle son bulması durumunda işveren tarafından işçiye veya mirasçılara ödenen paraya kıdem tazminatı denilmektedir(Anadolu,2001).

Uygulamada kıdem tazminatının pek çok tanımına ve kullanımına rastlanmıştır. Örneğin, Gelir Vergisi Kanununda işten çıkma tazminatı ifadesi yerine kıdem tazminatı ifadesi kullanılmıştır. Buna karşılık farklı şeklide pek çok tanımı yapılmıştır. Çenberci (1976) kıdem tazminatı yani “işte eskilik” tazminatını, iş sözleşmesinin yasalarda belli edilmiş nedenlerden dolayı taraflarca sona erdirilmesi ya da kendiliğinden sona erdirilmesi durumunda işverenin kıdemli işçisine ve onun mirasçılara (Kıdem x ücret) durumuna göre ödemekle yükümlü bulunduğu para olarak tanımlamıştır. Kıdem tazminatı, işçi ücretinin belirli koşullara bağlanmış parçasıdır(DİSK,1978).

Kıdem tazminatı uygulaması yasal düzenleme yoluyla çalışma yaşamına girmemiştir. Uygulamada fiili olarak başlatılmış, daha sonra toplu sözleşmelerle yaygınlaştırılmış ve sonradan yasal düzenleme konusu olmuştur. İlk olarak iş kanunları yapılmış ve çalışma ilişkisi kanunlarla düzenlenmiştir. Bu nedenle birçok ülkede kıdem tazminatını düzenleyen yasalar çıkarılmış olmakla birlikte bazı ülkelerde de yaygın toplu sözleşmeler yoluyla kıdem tazminatı uygulanmaktadır(Ataman,2014).

İşgücü iktisadının diliyle kıdem tazminatının hem çalışanları (işsizlik sigortası) hem de işleri (iş güvencesi) korumaya yönelik çifte amaç güttüğü ileri sürülebilir(Gürsel ve İmamoğlu,2012). Kıdem tazminatının zaman içinde belirginleşen bir gerekçesinin, iş güvencesinin zayıf olduğu koşullarda, işten çıkarmayı işveren açısından maliyetli kılarak bu zafiyeti bir ölçüde gidermek olduğu görülmektedir(İş-kur Dergisi,2011).

Almanya’da 1927 yılında 12 milyon işçinin kıdem tazminatı hakkının tanındığı toplu iş sözleşmeleri kapsamında bulunduğu bilinmektedir. 1932 yılında Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) Yönetim Kurulu tarafından işçilere kıdem tazminatı ödenmesi yönünde bir rapor hazırlanmıştır. 1940 yılına gelindiğinde 40’a yakın ülkede ihbar öneli ve kıdem tazminatı hakkını tanıyan yasalar çıkarılmıştır. Refah devleti uygulamalarının ortaya çıkması ile kıdem tazminatı daha fazla yaygınlık kazanmaya başlamıştır(Holzmann vd.,2011).

Kıdem Tazminatı Programları dünya genelinde birçok ülkede bulunmaktadır. Bu programlar, isteğe bağlı veya istek dışı işverenlerinden ayrılan işçilere tipik olarak toplu nakit ödeme şeklinde uygulanır. Ödenen meblağın tutarı ekseriyetle işçinin son işveren ile olan çalışma süresiyle alakalıdır ve işçinin o işte kazandığı son maaş ile bağlantılıdır(Holzmann vd.,2011).

Bugün, kıdem tazminatı değişik oran ve biçimler almakla birlikte ücretli emeğin belirli bir ağırlık taşıdığı tüm ülkelerde uygulanan en yaygın ödeme türlerinden birisidir. Elbette bu ödeme, ödendiği ülkenin koşullarına, sosyal koruma sistemlerine, toplu sözleşme düzenine ve geleneklerine bağlı olarak şekillenmektedir. Günümüzde İspanya’dan Çin Halk

Cumhuriyeti'ne, Almanya'dan Brezilya'ya dünya ülkelerinin çok büyük çoğunluğunda kıdem tazminatı uygulaması söz konusudur (Ataman,2014).

Ülkemizde kıdem tazminatı uygulamasına, dünyadaki uygulamalara paralel olarak 1930'lu yıllarda geçilmiştir. İlk olarak 1936 yılında çıkarılan 3008 Sayılı Kanun ile kıdem tazminatı bir hak olarak düzenlenmiştir. Kıdem tazminatı; 5 yıllık kıdemi olan işçiler için her bir tam yılda 15 günlük ücret tutarında hesaplanmaya başlanmıştır. Yetersiz olan bu düzenlemede zamanla iyileştirilmeler yapılmıştır (Ataman,2014).

Tablo 1.Kıdem Tazminatı Tarihsel Gelişimi

Yıl	Düzenleme Şekli
1936- 3008 Sayılı İş Yasası	5 yıllık kıdemi olan işçiler için 15 günlük ücret tutarında kıdem tazminatı ödeme hakkı getirildi.
1950- 3008 Sayılı İş Yasası	5 yıllık kıdem şartı 3 yıla indirildi.
1952- 5868 Sayılı Yasa	Emekliye ayrılanların kıdem tazminatından yararlanma hakkı tanındı.
1967- 931 Sayılı İş Yasası	İşçinin ölümü halinde mirasçısına kıdem tazminatı ödenmesi hakkı getirildi
1975- 1927 Sayılı Yasa	Kıdem tazminatı hakkı için gerekli süre 3 yıldan 1 yıla indirildi, hesaplama tutarı 15 günden 30 güne çıkarıldı.

Kaynak: DİSK-Genel İş Sendikası, Kıdem Tazminatı Araştırma Raporu, Şubat 2016

Kıdem tazminatı hakkında sadece İş Kanunu'nun 1.maddesinin ikinci fıkrasında sayılan kimseler değil, Deniz İş Kanununa göre işçi sayılan gemi adamları(md.2/B) ile Basın İş Kanununa göre işçi tanımının dışında kalan fikir ve sanat işlerinde ücret karşılığı çalışan gazeteciler(md.1) de yararlanırlar (Dz. İş Kanunu .md 20, Basın İş K. md.6). Ayrıca İş Kanunu kapsamı dışında kalan Borçlar Kanununa tâbi işçilerden, "50'den az (50 dahil) işçi çalıştıran tarım ve orman işlerinin yapıldığı işyerlerinde ve işletmelerde (İş Kanunu .md.4/b) çalışan işçilerde, hizmet akdi veya toplu iş sözleşmelerinde hüküm bulunması" koşuluyla kıdem tazminatına hak kazanabilirler (Demir,2015). Kanunda sayılanlar dışında kalan stajyer, memur, ev işlerinde ücretli çalışanlar, sözleşmeli personeller gibi çalışanların kıdem tazminatı hakkı yoktur.

İşçinin hizmet süresinin saptanmasında aynı işverenin bir veya daha fazla işyerindeki çalışma süreleri göz önünde bulundurulur. İşçi, başka bir işverene ait işyerinde çalışmaya başladığında yeni bir hizmet süresi başlar. Kamu sektöründe çalışan işçi için bu durum söz konusu değildir. İşçinin hizmet süresi önceden çalıştığı tüm kuruluşlardaki hizmet sürelerinin toplamından oluşur. Fakat bu süreler emeklilik veya yaşlılık, malullük veya toplu ödeme için hizmet etme taahhütnamesi ile sınırlı tutulmaktadır.

2.Kıdem Tazminatına Hak Kazanmak için Gerekli Şartlar

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın 2013 yılında hazırladığı raporda kıdem tazminatına hak kazanma koşulları sıralanmıştır. Buna göre; işçinin kıdem tazminatına hak kazanabilmesi için işçinin çalıştığı iş yerindeki çalışma süresinin en az bir yıl devam etmesi ve iş sözleşmesinin bazı koşullarda sona ermiş olması gerekmektedir. Bu koşullar; işçinin ölümü, işçinin askeri hizmet için çağırılması, işçinin kanunen kurulmuş sosyal güvenlik organlarından yaşlılık maaşına veya emekliliğe veya sakatlık kazancı veya toptan ödeme 4447 Sayılı Kanunun m.45 ve Geç. 81 göre isteğiyle ayrılma şartlarına haiz olması gerekir, kadın işçilerin evliliklerini takriben 1 yıl içinde evlilik nedeniyle işinden istifa etmesi, işçinin Kanunun 16. maddesine göre istifası (haklı bir nedenle) ve işveren tarafından 17/II

maddesindeki nedenler haricinde fesih (işçinin ahlaksız veya yüz kızartıcı davranış veya benzer davranış) durumlarıdır. Evlenme dolayısıyla iş sözleşmesinin feshinde kıdem tazminatı alabilme hakkı sadece kadın işçilere tanınmıştır. Dolayısıyla, erkek işçilerin kendi istekleriyle evlenmelerini gerekçe göstererek işten ayrılmaları durumunda kıdem tazminatına hak kazanmaları olanaklı değildir(Topalıoğlu ve Camkurt,2007).

Evlenme nedeniyle işten ayrılarak kıdem tazminatını isteyen/alan kadın işçinin daha sonra bir başka iş yerinde tekrar çalışmaya başlamasının önünde herhangi bir engel bulunmamaktadır. Bu gibi durumlarda iş sözleşmesi feshinin kötü niyetli olduğunu göstermez(Y.9.H.D,25.01.2001 Tarih, E2001/16313,K.1306).

ÇSGB 2013 yılı Raporu'nda kıdem tazminatına hak kazanmak için gerekli koşullar üç başlık altında toplanmıştır:

2.1. İş Sözleşmesi ile Çalışmak

Kıdem tazminatına hak kazanmak için gereken şartlardan ilki İş Kanununa tabi bir iş sözleşmesi ile çalışılmasıdır. Bu düzenlemeden kasıt işçinin İş Kanunu kapsamında olmasıdır. İş sözleşmesinin süresi belirli veya belirsiz, tam süreli veya kısmi süreli, sürekli veya süreksiz olması önemli değildir. Bunlar arasındaki tek farklılık hak edilecek kıdem tazminatının miktarı ile ilgilidir.

2.2. İş Sözleşmesinin İş Kanununda Sayılan Nedenlerle Sona Ermesi

İş sözleşmesinin kıdem tazminatına hak kazanmaya imkân veren şekillerde sonlanmasıdır. İş Kanununun 24 ve 25 inci maddelerinde bu şartlar tek tek sayılmıştır.

a. İşçinin Haklı Nedenle Derhal Fesih Hakkı

İş Kanununun, İşçinin haklı nedenle derhal fesih hakkı başlıklı 24 üncü maddesinde süresi belirli olsun veya olmasın işçinin bazı hallerde iş sözleşmesini sürenin bitiminden önce veya bildirim süresini beklemezsizin feshedebileceği hüküm altına alınmıştır. Bu sebepler 3 ana başlık altında toplanmıştır:

1.Sağlık sebepleri:

- İş sözleşmesinin konusu olan işin yapılmasının işin niteliğinden doğan bir sebeple işçinin sağlığı veya yaşayışı için tehlikeli hale gelmesi,
- İşçinin sürekli olarak yakından ve doğrudan buluşup görüştüğü işverenin yahut başka bir işçinin bulaşıcı veya işçinin işi ile bağdaşmayan bir hastalığa yakalanması

2. Ahlak ve iyi niyet kurallarına uymayan haller ve benzerleri:

- İşverenin iş sözleşmesi yapıldığı sırada sözleşmenin esaslı noktalarından biri hakkında yanlış vasıflar veya şartlar göstermesi yahut gerçeğe uygun olmayan bilgiler vermesi veya sözler söylemesi suretiyle işçiyi yanıltması,
- İşverenin işçinin veya ailesi üyelerinden birinin şeref ve namusuna dokunacak şekilde sözler söylemesi, davranışlarda bulunması veya işçiye cinsel tacizde bulunması,
- İşverenin işçiye veya ailesi üyelerinden birine karşı sataşmada bulunması veya gözdağı vermesi yahut işçiyi veya ailesi üyelerinden birini kanuna karşı davranışa özendirilmesi, kışkırtması, sürüklemesi yahut işçiye ve ailesi üyelerinden birine karşı hapsi gerektiren bir suç işlemesi yahut işçi hakkında şeref ve haysiyet kırıcı asılsız ağır isnat veya ithamlarda bulunması,

- İşçinin diğer bir işçi veya üçüncü kişiler tarafından işyerinde cinsel tacize uğraması ve bu durumu işverene bildirmesine rağmen gerekli önlemlerin alınmaması,
- İşveren tarafından işçinin ücretinin kanun hükümleri veya sözleşme şartlarına uygun olarak hesap edilmemesi veya ödenmemesi,
- Ücretin parça başına veya iş tutarı üzerinden ödenmesinin kararlaştırılıp da işveren tarafından işçiye yapabileceği sayı ve tutardan az iş verilmesi halinde, aradaki ücret farkının zaman esasına göre ödenerek işçinin eksik aldığı ücretin karşılanmaması yahut çalışma şartlarının uygulanmaması,

3.Zorlayıcı Sebepler:

- İşçinin çalıştığı işyerinde bir haftadan fazla süre ile işin durmasını gerektirecek zorlayıcı sebeplerin ortaya çıkması olarak sayılmıştır.

İşçi bu şartlardan birinin varlığı nedeniyle iş sözleşmesini feshederse kıdem tazminatına hak kazanacaktır.

b. İşverenin Haklı Sebeplerle Fesih Hakkı

İş Kanununun 25 inci maddesi süresi belirli olsun veya olmasın işverenin bazı hallerde iş sözleşmesini sürenin bitiminden önce veya bildirim süresini beklemezsizin feshedebileceğini düzenlemiştir. Bu haller 3 başlık altında toplanmıştır:

1.Sağlık sebepleri:

- İşçinin kendi kastından veya derli toplu olmayan yaşayışından yahut içkiye düşkünlüğünden doğacak bir hastalığa veya sakatlığa uğraması halinde, bu sebeple doğacak devamsızlığın ardı ardına üç iş günü veya bir ayda beş iş gününden fazla sürmesi,
- İşçinin tutulduğu hastalığın tedavi edilemeyecek nitelikte olduğu ve işyerinde çalışmasında sakınca bulunduğu Sağlık Kurulunca saptanması durumunda. Bu durumdaki işçilerin iş sözleşmelerinin feshedilebilmesi için gereken süre, işçinin ihbar öneline denk gelen süreye altı hafta eklenmesi ile bulunacak süreden sonra doğar. Doğum ve gebelik hallerinde bu süre 74 üncü maddedeki sürenin bitiminde başlar. Ancak işçinin iş sözleşmesinin askıda kalması nedeniyle işine gidemediği süreler için ücret işlemez,

2. Ahlak ve iyi niyet kurallarına uymayan haller ve benzerleri:

- İş sözleşmesi yapıldığı sırada bu sözleşmenin esaslı noktalarından biri için gerekli vasıflar veya şartlar kendisinde bulunmadığı halde bunların kendisinde bulunduğu ileri sürerek yahut gerçeğe uygun olmayan bilgiler veya sözler söyleyerek işçinin işvereni yanıltması,
- İşçinin, işveren yahut bunların aile üyelerinden birinin şeref ve namusuna dokunacak sözler sarf etmesi veya davranışlarda bulunması yahut işveren hakkında şeref ve haysiyet kırıcı asılsız ihbar ve isnatlarda bulunması,
- İşçinin işverene yahut onun ailesi üyelerinden birine yahut işverenin başka işçisine sataşması, işyerine sarhoş yahut uyuşturucu madde almış olarak gelmesi ya da işyerinde bu maddeleri kullanması,

- İşçinin, işverenin güvenini kötüye kullanmak, hırsızlık yapmak, işverenin meslek sırlarını ortaya atmak gibi doğruluk ve bağlılığa uymayan davranışlarda bulunması,
- İşçinin, işyerinde, yedi günden fazla hapisle cezalandırılan ve cezası ertelenmeyen bir suç işlemesi,
- İşçinin işverenin başka bir işçisine cinsel tacizde bulunması,
- İşçinin işverenden izin almaksızın veya haklı bir sebebe dayanmaksızın ardı ardına iki işgünü veya bir ay içinde iki defa herhangi bir tatil gününden sonraki iş günü yahut bir ayda üç işgünü işine devam etmemesi,
- İşçinin yapmakla ödevli bulunduğu görevleri kendisine hatırlatıldığı halde yapmaktan ısrar etmesi,
- İşçinin kendi isteği veya savsaması yüzünden işin güvenliğini tehlikeye düşürmesi, işyerinin malı olan veya malı olmayıp da eli altında bulunan makineleri, tesisatı veya başka eşya ve maddeleri otuz günlük ücretinin tutarıyla ödeyemeyecek derecede hasara ve kayba uğratması,

3. Zorlayıcı Sebepler:

- İşçiyi işyerinde bir haftadan fazla süre ile çalışmaktan alıkoyan zorlayıcı bir sebebin ortaya çıkması,
- İşçinin gözüaltına alınması veya tutuklanması halinde, devamsızlığın İş Kanununun 17. maddesindeki bildirim süresini aşması,

2.3. Bir Yıllık Kıdem Şartı

Bir yıllık kıdem şartında işçilerin kıdemleri aynı işverenin bir veya değişik işyerlerinde çalıştıkları süreler göz önüne alınarak hesaplanacaktır. İş sözleşmesinin süresi belirli veya belirsiz, tam süreli veya kısmi süreli, sürekli veya süreksiz olması önemli değildir. Bu sözleşme türlerinin tamamında kıdem, sözleşmenin süresi kadar hesaba alınacaktır.

25 yıl sigortalılık veya 7000 gün prim ödeyen ancak yaş koşulunu yerine getiremeyenler de emekliliklerini beklemeksizin hizmet akdini feshederek kıdem tazminatı alabilmektedir.

Kıdem tazminatının hesaplanmasında her yıl için işçinin 30 günlük ücreti tutarında kıdem tazminatı ödenecektir. 30 günlük ücret sınırlaması tarafların iradeleri ile daha yüksek olarak da belirlenebilir, fakat emredici nitelikte olduğundan daha düşük bir süre geçersiz olacaktır.

3.Kıdem Tazminatının Hesaplanması

İş sözleşmesine dayalı olarak çalışan tüm işçilerin iş sözleşmelerinin sona ermesi durumunda iş sözleşmesinin yürürlüğünden itibaren geçen her bir yıl için, işveren tarafından kendilerine 30 günlük ücreti tutarında kıdem tazminatı ödenir. Tam yıldan artan süreler için oran üzerinden ödeme yapılır(Anadolu,2001).

Kıdem tazminatının hesaplanmasında esas alınan işçinin brüt (giydirilmiş) ücretidir. Yani, işçi ücretinden soysal güvenlik primi işçi payı, işsizlik sigortası primi, gelir vergisi ve damga vergisi kesintisi yapılmamış tutardır. Ayrıca konut yardımı, süt-yoğurt gibi gıda yardımı, giyim ve temizlik malzemeleri, bayram harçlığı, kapıcı konutunda oturan kapıcıya sağlanan menfaatler, sürekli nitelik taşıyan ikramiye ve yakacak yardımı, kasa tazminatı, unvan tazminatı, aile ve çocuk yardımı, temettüleri, taşıt yardımı, yıpranma tazminatı, kalifiye

nitelik zammı, sağlık yardımı, mali sorumluluk tazminatı da brüt ücrete ek olarak hesaplanan kalemlerdir. Bununla birlikte bazı ödemeler ise kıdem tazminatının hesabında dikkate alınmaz. Bunlar; devamlılık arz etmeyen primler, olağanüstü hal tazminatı, satış primi, fazla çalışma ücreti, genel ve hafta tatili ücretleri, seyahat primleri ve iş arama yardımı olarak sayılabilir(ÇSGB,2013).

Parça başı, akort, götürü veya yüzde usulü gibi sabit ücret ödenmediği durumlarda, son bir yıllık süre içinde elde edilen ücret ve eklerinin, o süre içinde çalışılan ve çalışılmayan gibi kabul edilen günlere bölünmesi suretiyle bulunacak ortalama ücret, kıdem tazminatının hesabında esas alınır.

Kıdem tazminatı işçinin son ücreti üzerinden hesaplanmakla birlikte; son bir yıl içinde işçinin ücretine zam yapıldığı durumda; kıdem tazminatı hesabına esas alınan ücret, işçinin işten ayrılma tarihiyle zammın yapıldığı tarih arasında alınan ücretin aynı süre içinde çalışılan günlere bölünmesi suretiyle (İK. 14/10) hesaplanır(Anadolu,2001). Buna ilişkin, işçiye iş sağlığı ve güvenliği mevzuatına göre işveren tarafından sağlanması gereken elbise, ayakkabı, çizme gibi kişisel güvenliği sağlayacak araçları içeren giyeceklerin maddi değerlerinin, kıdem tazminatı hesabında göz önünde bulundurulmayacağı Yargıtay kararıyla belirtilmiştir.

Tam kıdem yılı için hesaplanacak kıdem tazminatı aşağıdaki gibi hesaplanır:

Tam Yıl Kıdem Tazminatı = Kıdem Yılı x (Günlük Ücret x 30)

Kıdem tazminatı ödemesinde uygulanan tavan ücret vardır. 2016 Yılı için kıdem tazminatı tavanı 4.092,53 TL'dir. Yani maaş bu tutardan yüksek olsa bile, bu her bir yıl için miktardan daha fazlası ödenemez hesaplanır. Ayrıca kıdem tazminatından %0,00759 oranında gelir vergisi kesintisi yapılır(www.milliyet.com.tr).

4.Kıdem Tazminatı Uygulamasında Yaşanan Sorunlar

Kıdem tazminatı ile ilgili en önemli sorun; kıdem tazminatının ne olduğu ile ilgilidir. Kıdem tazminatının ücretin bir parçası olduğu, bir ikramiye niteliği taşıdığı, yaşlılık sigortası işlevinde olduğu, işsizlik sigortası kabul edildiği şeklinde görüşlerin savunulması kıdem tazminatının önemli sorunlarından(Dilik,2002).

Kıdem tazminatı konusunda yaşanan sorunların temelinde ekonomik nitelikli gerekçeler bulunmaktadır. İşverenler açısından başlı başına ciddi bir maliyet kalemi olarak görülen ve bu maliyetten kaçınmak adına kimi işverenler tarafından başvuru çok sayıda hukuki ve ahlaki olmayan arayışın olduğu bilinmektedir. İşçi tarafından bakıldığında ise, kendisine iş güvencesi sağlanması, işyerine kattığı değer nedeniyle telif hakkına sahip olunması, nihayetinde de uzun yılların bir birikimi ve bir ödülü olarak kıdem tazminatının bir hak olarak değerlendirilmesi mümkündür. Bu kapsamda kıdem tazminatından vazgeçilmesi düşünülemeyeceği gibi, alınmasını zorlaştıran yapının kolaylaştırıcı hale getirilmesi gerekmektedir. İşçiler açısından sorun, kıdem tazminatının alınamamasına neden olanların giderilmemesi sorunudur(Uğur,2009).

İşçilerin kıdem tazminatı alamama nedenlerini kısaca sayacak olursak; işçinin 1 yılı dolmadan istifa etmesi, süreli bir sözleşme imzalandıysa sözleşmenin bitmesi, işverenin iflas etmesi, işverenin işçiyi istifa etmiş gibi göstermesi ve en yaygın olarak rastlanan nedenlerden biri de işçinin o işyerine bir tanıdık aracılığıyla girmiş olmasıdır. ÇSGB' nın istatistiklerine göre işten çıkışların %50' si istifa olarak gösterilmiştir. Ancak TÜİK istatistiklerinde kendi isteğiyle işten ayrılanların oranı %19. İşverenin tazminat ödememek için uyguladığı yöntemlerden biri de işçiye istifa dilekçesi imzalattıp 1 yılı dolmadan işten ayrılmış gibi göstermesi ve daha sonra tekrar işe almasıdır. İşyerinin kapatılması nedeniyle işten ayrılanların oranı %9 iken bunlardan hak ettiği tazminatı alabilmek için yargı yoluna

başvuranların oranı sadece %2'dir. Bunun da nedeni ise ağırlıklı olarak tanıdık biri aracılığıyla işe girmiş olması ve arada tanıdık olduğu için mahcubiyet duygusuyla dava açamamasıdır.

Kıdem tazminatı alamayanların sektörel dağılımına bakacak olursak; tekstil sektörü %51, inşaat sektörü %71.4, hizmet sektörü %58.20 şeklindedir(ÇSGB,2015). Yapılan çalışmalarda tazminatını alabilen işçilerin tek seferde veya peşin olarak alanların düşük bir orana sahip olduğu vurgulanmıştır. Örneğin; bazı işçiler taksitle aldıklarını söylerken, kimisi işverenin tazminatı karşılığında sattığı tekstil ürünlerini işçiye verdiği işçinin de ancak bu ürünleri satarak tazminatını paraya çevirdiğini söylemektedir. Öte yandan kıdem tazminatını ödeyemediklerini söyleyen ve ödemek için sermayeleri olan makinelerini satmaları gerekeceğini söyleyen işverenler de mevcuttur.

İşveren ve işçi açısından iyi niyet yaklaşımının gösterilmemesi durumları kıdem tazminatı konusunda ciddi sorunların yaşanmasına neden olmaktadır. İşverenler kıdem tazminatı ödememek için, işçiler de her ne şekilde olursa olsun kıdem tazminatı alabilmek için etik olmayan yollara başvurabilmektedir. Ayrıca, işçilerin mevzuat konusundaki yetersizlikleri işten çıkartıldıklarında nereye ve kime başvuru yapılacağını bilememelerine ve kıdem tazminatına hak kazanıp kazanamadıklarını öğrenememelerine sebep olabilmektedir(Gerek,2004).

Kıdem tazminatı ile ilgili sorunlar karşısında geliştirilen pek çok öneri vardır. Bu önerilerden bir kısmı, kıdem tazminatını işçi açısından avantajlı hale getirmeyi savunurken mevcut durumu gözden geçirmeyi, yükün işverenden alınması için fon sistemine geçmeyi ve hatta kıdem tazminatını tamamen kaldırmayı savunanlar vardır. Kıdem tazminatı için bir fon kurulması düşüncesi ilk kez 1962 yılında Üçüncü Çalışma Meclisinde gündeme getirilmiş ve işverenler ödeyecekleri primler karşılığında kıdem tazminatının Sosyal Sigortalar Kurumu tarafından karşılanmasını istemişlerdir(Tunçomağ,1979). Günümüzde yeni tasarılar kapsamında tüm işçileri kapsayan bireysel bir kıdem tazminatı fonunun kurulması yönünde planlar yapılmaktadır.

Kıdem tazminatı fonu kurulması ile ilgili hazırlanan tasarıların çoğunun gerekçesi olarak kıdem tazminatının güvencesinin olmadığı gösterilmektedir. İşçinin çalıştığı işyerinin devri, işverenin sık sık ticari unvanını değiştirmesi, işçiden istifa belgesi alınarak girdi çıktı yapılması, genellikle fesihden sonra tutulan tutanaklarla haklı fesih nedenleri yaratarak ödemedi kaçınma, işçinin istifaya zorlanması sık görülen yöntemlerdendir. Bu durumda gerçekten de kıdem tazminatlarının güvence altına alınması bir zorunluluktur. Kıdem tazminatı ücret niteliğinde kabul edilmediğinden Borçlar Yasası 346. maddedeki kısmi güvence kapsamına da işverenin ödeme aczine düşmesi durumunda işçinin ücretine güvence getirmek için 4857 sayılı yasanın 33. maddesiyle oluşturulan ücret garanti fonu kapsamına da girmemektedir(Özveri,2012).

1975 yılında 1475 sayılı İş Kanunu'nun 14.maddesine 17. fıkra olarak işveren sorumluluğu altında ve sadece yaşlılık, emeklilik, malullük, ölüm ve toptan ödeme hallerine mahsus olmak üzere işveren tarafından kıdem tazminatı ile ilgili bir fon tesis edilmesi hükmü konmuş fakat o tarihten bu yana bu konuda hiçbir gelişme yaşanmamıştır (Ünsal,2007).

Kıdem tazminatı Türkiye'de işçinin çalışma hakkının korunmasını sağlayan en önemli haktır ve yıllardan beri ülkemizde bulunmayan pasif istihdam politikası işlevini görmektedir. Bu bağlamda işçi sınıfının bu haktan vazgeçmesi düşünülemez. Kıdem tazminatının kaldırılması veya yeniden düzenlenmesi halinde istihdam üzerinde nasıl bir etki yaratacağı konusunda da henüz yeterli bir bilimsel veri bulunmamaktadır(Sapançalı,2007).

5.Kıdem Tazminatı Uygulamasında Ülke Örnekleri

Kıdem tazminatı hak ediş koşullarında oldukça farklı uygulamalara rastlanmaktadır. Bazı ülkelerde bütün işten ayrılmalarda kıdem tazminatı ödenirken bazılarında belirli işten ayrılma biçimleri için kıdem tazminatı öngörülmektedir. Kimi ülkelerde sadece ekonomik nedenlere dayalı işten çıkarmalarda kıdem tazminatı ödenmekte ve diğer işten çıkarmalarda ödenmemektedir. Dünyada kıdem tazminatının başlıca altı nedenle ödendiği görülmektedir: İşten çıkarmalar, toplu işten çıkarmalar, iflas, iş göremezlik, emeklilik ve işten ayrılma(Çelik,2015).

Almanya:

Alman hukuku ne bireysel işten çıkarma durumlarında genel kıdem tazminatı ne de Almanya' da gerçekleşen toplu işten çıkarma durumlarında Fransa, İspanya ya da İngiltere gibi diğer Avrupa ülkelerine asgari kıdem tazminatı ödemeleri konusunda yasa koymaz. Yasal zorunlukların yokluğuna rağmen Almanya'da aynı zamanda işten çıkarmalarla bağlantılı kıdem tazminatları de görülebilir (Küchle, 1990).

Almanya'da kıdem tazminatı düzenlemesinin hukuki dayanağını Feshe Karşı Korunma Kanunu oluşturur. Bazı kaynaklarda bu kanun, İstihdamın Korunmasına Dair Kanun olarak da belirtilmektedir. Kanun; 10 kişiden fazla işçi çalıştıran işyerleri için düzenlenmiştir. Bu bakımdan 10 kişiden az işçinin çalıştığı işyerlerinde yapılan fesihlerde kıdem tazminatı hakkının doğmayacağı belirtilmiştir(Limoncuoğlu,2010).

İşletmeden kaynaklanan bir sebeple işçi çıkarılması halinde işverence işçiye mahkemeye müracaat etmeden kıdem tazminatı ödenmesi halinde her bir yıl için yarım aylık brüt ücret ödenmektedir. İşverence ödenmemesi ve işçinin mahkemeye müracaat etmesi halinde ödenmesi gereken ücret tam ücrete dönüşmekte, ayrıca çalışılmayan dönem için de ödemeye karar verilmektedir. 2004 tarihindeki düzenlemeyle kıdem tazminatı tavanına sınırlama getirilmiş ve 50 yaşını tamamlamamış işçiler için 12 aylık brüt ücret, 50-54 yaş arası için 15 aylık ve yukarısı için de 18 aylık brüt ücret sınırı getirilmiştir. Ayrıca, kıdem tazminatının alınması halinde 12 ile 18 ay arasında işsizlik yardımı alınabilmektedir(www.maliekse.com).

İşçinin kendi davranışları veya kapasitesi nedeniyle yapılan fesihlerde kıdem tazminatı ödenmemektedir. Ekonomik nedenlerle yapılan ferdi veya toplu işten çıkarmalarda ise iş sonu tazminatı verilmektedir(ÇSGB,2013).

Amerika Birleşik Devletleri:

İşsizlik sigortası ile ilgili kanunlardan herhangi birinin kabul edilmediği zamanlarda bile Amerika Birleşik Devletlerinde işten çıkarılan işçilere tazminat ödemeleri birçok firma tarafından yapılmıştır. Fakat kıdem tazminatı ile ilgili yasal zorunluluk eyalet bazında bile hiçbir zaman kabul edilmemiştir. Amerika Birleşik Devletleri bu yasalastırmayı gerçekleştirmemiş az sayıda endüstrileşmiş ülkeden biridir. Bunun yerine konuyu şirketlere ve sendikalarla yapılan toplu iş sözleşmelerine bırakmıştır(Holzmann ve Vodopivec,2012).

Özel sektör için zorunlu bir kıdem tazminatı bulunmamaktadır. Böyle bir zorunluluk olmamasına rağmen işveren ve işçi arasında düzenlenen sözleşmelerde ye almaktadır. Kıdem tazminatı federal çalışanlar için zorunludur. Kıdem tazminatına hak kazanan federal çalışanlarına iki ayrı şekilde ödeme yapılır. Bunlardan birincisi; temel kıdem tazminatı ödeneğidir. İkinci kısmı ise yaş düzeltme ödeneği olarak ödenir.

Temel kıdem tazminatı ödeneği işçinin çalıştığı sürenin uzunluğuna bağlıdır. İşçinin 10 yıla kadar olan çalışmalarını için her bir yıl karşılığı bir haftalık temel ücret, 10 yılı aşan

çalışmaları için ise her bir yıl karşılığı iki haftalık temel ücreti ve 1 yıla tamamlanamayan süre var ise bu zamanın her üç aylık dilimi için bu belirtilen oranların % 25'i kıdem tazminatı olarak ödenecektir. Yaş düzeltme ödeneğinde ise 40 yaşının üzerindeki çalışanların temel kıdem tazminatı ödenekleri her bir yıllık çalışma dönemi karşılığında % 10 arttırılarak ödenir.

Kıdem tazminatına tavan olarak; işçinin toplamda 1 yıllık ücretinden daha fazla kıdem tazminatı alamayacağı hükmü getirilmiştir(Limoncuoğlu,2010).

Rusya Federasyonu:

Rusya'da işveren iş ilişkisini, işçiye en az iki hafta öncesinden yazılı olarak bildirmesiyle sonlandırabilir. İşveren tarafından sözleşmenin feshi kapsamlı bir gerekçeler listesi ile sınırlandırılmıştır. Özel, açık bir şekilde ifade edilmiş ya da geçerli bir neden olmadan yapılan fesihler geçersiz ve hükümsüzdür. Belli kısıtlı gerekçeler ile işveren ihbar süresi olmadan ve kıdem tazminatı ödemedi işçinin sözleşmesine son verebilir. Öte yandan, işçiye de istihdam ve fesih koşullarına bağlı olarak ihbar süresi ve kıdem tazminatı hakkı tanınmıştır (Russia Doing Bussines Report,2012).

Kıdem tazminatına hak kazanılması sadece iş sözleşmesinde belirtilen şartlarda feshedilmesi durumunda gerçekleşmektedir. İşçi, kanundan doğan askerlik veya başka bir görevi ifa etmek amacıyla iş sözleşmesini feshederse, işyerinin başka bir yere nakli söz konusu olduğunda iş sözleşmesini feshederse veya iş sözleşmesinin esaslı unsurlarında değişiklik getiren bir konuyu kabul etmezse kıdem tazminatına hak kazanabilecektir. İşçinin işten çıkarıldıktan sonra iki ay içinde yeni bir iş bulamazsa kıdem tazminatı niteliğinde olmasa da başka bir tazminata daha hak kazandığı belirtilmiştir(ÇSGB,2013).

Fransa:

Fransa'da istihdam ilişkisi, özellikle istihdama son verme konusunda önemli derecede düzenlenmiştir. İstihdam ilişkisini yöneten kanunun esas kaynağı; iş kanunu, toplu iş sözleşmesi ve Yüksek Fransız Mahkemesi (Cour de Cassation) içtihatlarıdır (Baker&McKenzie,2015).

İşçinin kıdem tazminatına hak kazanabilmesi için aynı işyerinde bir yıldan daha uzun bir süredir çalışıyor olması ve iş sözleşmesinin feshedilmesinde işçinin ciddi bir kusurunun bulunmaması gerekmektedir. İş sözleşmesinin kişisel sebeplerle sona ermesi durumunda işçiye her yıl karşılığında aylık ücretinin 1/10' u verilir. Kıdem 10 senenin üzerinde olması durumunda ise 10 senenin üzerindeki her yıl için ekstradan 1/15 oranında ek ödeme yapılır. İş sözleşmesinin ekonomik nedenlerle bitmesi durumunda ise her yıl karşılığında aylık ücretinin 2/10' u oranında ödeme yapılır. 10 yılı aşkın sürelerde ise her yıl için ek olarak ücretin 2/15' i ödenir.

İşverenin iş sözleşmesini feshederken dayandığı gerekçe mahkeme tarafından geçerli ve haklı olarak değerlendirilmezse bu halde işçiye kıdem tazminatından başka tazminatlar da ödenir. Eğer işçinin iki yıllık kıdemi varsa ve işyerinde çalışan işçi sayısı en az 11 ise bu durumda kıdem tazminatından başka bir de işçinin son brüt ücretinin altı katı tutarında tazminat ödenmesi de kanunda düzenlenmiştir(ÇSGB,2013).

Hollanda:

Zorunlu bir kıdem tazminatı uygulaması yoktur. Kıdem tazminatı kararı mahkemelere tanınmış bir yetkidir ve kıdem tazminatının ödenmesi kararı doğrudan kanunla verilmez. Ancak, iş güvencesi ile ilgili bir durum söz konusu olduğunda bu karar alınır. Kıdem tazminatı tutarı hakim tarafından duruma göre belirlenir. Hollanda' da kıdem tazminatı kanunla uygulanmıyor olmasına rağmen fiilen uygulanmakta olduğu görülmektedir. Örneğin,

çalışanını işten çıkarmak isteyen bir işveren gerekçesini idari bir karar organı olan Merkezi İş ve Gelir Örgütü' ne sunar. Burada işverenin fesih kararının onaylanıp onaylanmayacağına karar verilir. İşçi için böyle bir durum söz konusu değildir, iş sözleşmesini feshetmek isteyen işçi, dilediği zaman ihbar öneli olmadan sözleşmesini feshedebilir.

İş sözleşmesinin sona ermesinden işveren sorumluydu, işçinin işsizlik maaşı alma hakkı vardır.(European Union Commission, 2006).

Danimarka:

Kıdem tazminatı toplu iş sözleşmesi ile düzenlenmiştir. Ayrıca beyaz yakalılar için kanunla kıdem tazminatı düzenlenmiştir. Bunlar dışından kalan işçilere kıdem tazminatı ödenmemektedir. Kıdem tazminatına hak kazanmak için bir işyerinde 12, 15, 18 yıl çalışma zorunluluğu vardır. Çalıştıkları yıl oranında işçilere sırasıyla 1,2 ve 3 aylık ücretleri ödenmektedir. Yıl şartının yanında sözleşme bitiminde işçinin emekliliğe hak kazanmış olmama şartı da aranmaktadır.

Mavi yakalı çalışanlar için kıdem tazminatı toplu iş sözleşmesi ile düzenlenmiştir. 2010 yılında düzenlenen toplu iş sözleşmesine göre, aynı iş yerinde kesintisiz olarak yıllarca çalışan bir işçiye ödenecek kıdem tazminatı özel bir hesaplama göre hesaplanır. Hesaplanan tutar; 3 yıllık hizmet için 1 aylık, 6 yıllık hizmet için 2 aylık ve 8 yıllık çalışma için 3 aylık olarak ödenir (OECD Denmark Report,2013).

Çok uzun süreli yıl şartı arandığından Danimarka' da kıdem tazminatına hak kazanan işçi sayısı çok azdır.

İngiltere:

Birleşik Krallıkta, ulusal sigorta kanunu sebebiyle, eğilim hizmetin türüne veya işçinin maaşına göre değişiklik göstermeksizin belirli aralıklarla ve eşit tutarlar halinde ödemenin yapılması yönündedir. Sendikacılık İngiltere'de güçlüdür ve işverenlerin işçileri işten çıkarma konusundaki mutlak haklarının sınırlandırılmasıyla ilgili birçok anlaşma güvence altına almıştır (Holzmann ve Vodopivec,2012).

Kıdem tazminatına hak kazanabilmek için bir iş yerinde en az 2 yıl çalışma ve sözleşmenin kanunda belirtilen şartlarda sona erdirilmiş olma şartı aranmaktadır. Düzenlemeye göre işçinin işten çıkarma tazminatı; 41 yaşını doldurmamış çalışanlar her 1 yıllık çalışmaları karşılığında 1,5 haftalık ücret, 22 - 41 yaş arası çalışanlar her 1 yıl için 1 haftalık ücret, 22 yaşını doldurmamış çalışanlar için ise yarım haftalık ücret tazminat olarak ödenmektedir. İngiltere'de de kıdem tazminatında tavan uygulaması vardır. İki tür tavan uygulanmaktadır. Bunlardan ilki, çalışanın kıdem süresi ile ilgilidir. Bir kişi aynı iş yerinde 20 yıldan fazla çalışmış olsa bile o kişiye 20 yıldan daha fazlası için kıdem tazminatı ödenmez. İkincisi ise haftalık ücrete getirilen sınırlamadır. Buna göre, haftalık kıdem tazminatı tutarının tavanı 380 İngiliz Sterlini olarak belirlenmiştir.

İspanya:

İspanya'da kıdem tazminatı İşçilere Dair Kanun kapsamında düzenlenmiştir. Sözleşmenin haklı veya haksız bir nedene bağlı olarak sona erdirilmesine göre ödenen kıdem tazminatı değişiklik göstermektedir. Haklı bir nedene bağlı olarak yapılan fesihlerde işçiye çalıştığı her yıl için 20 günlük ücret, haksız fesihlerde ise her yıl için 45 günlük ücret ödenmektedir.

İş Kanunu kapsamında işverenin işçinin sözleşmesini feshedecek bazı durumlar sıralanmıştır. Bunların haricinde bırakılan durumlar şöyledir; işveren ve işçi arasında yapılan ortak anlaşma, yasa tarafından izin verildiği ölçüde sözleşmede düzenlenen nedenler,

disiplinle ilgili nedenler, zorunlu fesihler, istifa, ölüm, işçinin kısıtlılığı. Toplu iş sözleşmelerinde genellikle, sözleşmenin feshedilmesi için çeşitli nedenler ve işçinin izlemesi gereken süreçler detaylandırılır (Caldwell,2012)

Yunanistan:

Yunanistan'da işten çıkarmalar çok kısımlı olduğu için hakim tarafından konulan yasa çok önemlidir. Ayrıca, Yunan kanunları işten çıkarmalar üzerine önemli dayatmalarda bulunmamaktadır. Bu da kanunlarda işten çıkarmanın geçerliliğinin belli bir temele bağlanmadığı anlamına gelir. İçtihatlar, işten çıkarma hakkının kullanılmasındaki kısıtlamaları tanımlayarak bu boşluğu doldurur (European Union Comission Report,2006).

Kıdem tazminatı miktarı işçinin çalıştığı yıla ve sözleşme türüne, mavi yakalı ya da beyaz yakalı olmasına bağlı olarak değişir. Bir işçinin kıdem tazminatına hak kazanabilmesi için bir işyerinde 2 yıldan daha fazla çalışmış olması şartı aranmaktadır.

Avusturya:

Sistem, 1990'lı yılların başlarından itibaren birkaç nedenden ötürü eleştirilmiştir. Sistemin kapsam bakımından darlığı, şirketlerin likidite sorunu halinde tazminata hak kazananların mağdur duruma düşmekte olması ve var olan sistemin işgücü piyasasında hareketliliği engellediği iddiaları eleştirilerde ön plana çıkar. Bu eleştiriler karşısında kıdem tazminatının reformu çalışmaları başlatılmış ve yeni kıdem tazminatı yasası 2002 yılı Haziran ayı içinde yasalaşmıştır. Söz konusu yasa 2003 yılı başında yürürlüğe girmiştir(Limoncuoğlu,2010). 2002'ye kadar Avusturya'da iş kanunu kıdem tazminatının işe alım sözleşmesinin feshi durumunda işçinin en az son üç yıl işveren için çalışmış olması şartı ile özel sektör çalışanına ödenmesini taahhüt ediyordu(Hofer vd.,2011).

Yeni uygulamaya göre haklı veya haksız fesih nedeni aranmamaktadır. Ancak çalışanın aynı iş yerinde en az 3 yıl çalışma şartı vardır. Ayrıca emekli olmak isteyen (en az 10 yıl çalışma şartı ile) işçiye; doğum, evlat edinme (en az 5 yıl çalışma şartı ile) vb. nedenlerde sözleşmesinin fesheden işçiye de kıdem tazminatı ödenir. İşveren tarafından her ay işçinin fon hesabına aylık ücretinin %1,5377 'si yatırılır. İşçi şart koşulan süreden önce işyerinden ayrılıp başka yerde çalışmaya başlarsa tercihi doğrultusunda fon hesabında fonlar birikmeye devam eder ya da hak kazandıktan sonra fondaki parayı çeker. Farklı bir seçenek olarak emekliliğe hak kazanacağı sürenin dolmasını bekledikten sonra çekme hakkını kullanabilir.

Ülkemizde kıdem tazminatı uygulamasında yapılacak değişiklikte Avusturya'nın da model alınabilecek ülkelerden biri olduğu tartışmaları sürmektedir. Ancak ilgili taslak henüz hazırlık sürecinde olduğu için net bir bilgi verilmemiştir.

Çin Halk Cumhuriyeti:

İş sözleşmesi işverene, işçiyi yasalara uygun bir şekilde işten çıkarabileceği ayrıntılı bir liste sunmuştur. Kıdem tazminatının zorunlu olup olmamasına bağlı olarak değişir; yasaya uygun olarak yapılan fesihlerde işverenin işçiye ödemesi gereken tutar olan kıdem tazminatının ödenip ödenmemesi kıdem tazminatının gerekli olup olmadığı durumuna göre değişir. Kıdem tazminatını gerektiren durum; yeniden yapılandırma nedeniyle yapılan fesihleri, ortak anlaşma sonucu fesihleri ve belirli süreli iş sözleşmesinin vadesi bitimindeki fesihleri kapsar(Tobber ve Limeng,2013).

2008 yılında yürürlüğe giren İş Kanunu kapsamında; çalışanlara aynı iş yerinde çalıştıkları her yıl için 1 aylık ücret kıdem tazminatı olarak ödenir. 6 ay -1 yıl arası çalışanlara

ise 1 aylık ücret ödenir. Sözleşmenin haklı veya haksız nedenle feshedilmiş olmasına bağlı olarak kıdem tazminatına hak kazanılıp kazanılmayacağı belirlenir.

Brezilya:

Latin Amerika'nın en eski sistemi olan İşsizlik Garanti Fonu 1966 yılında Brezilya'da kurulmuştur(Schenbruch,2004). Bu sistem ile işsizlik sigortası düzenlenmiştir. Ancak bu sistem ile daha çok kıdem tazminatı ile ilgili uygulamalar yapılmaktadır. Uygulamaya göre; işveren her ay işçi adına bir fon benzeri hesaba aylık ücretinin %8,5'ini yatırmaktadır. İşverenin iş sözleşmesini haksız bir nedenle feshetmesi halinde hesapta bulunun paranın ayrıca %40'ını işçiye, %10'unu da devlete tazminat olarak ödemek zorundadır. İşverenin haklı bir nedenle sözleşmeyi feshetmesi halinde ise işçi ancak hesabında biriken parayı alma hakkına sahiptir.

Hindistan:

Hindistan'da, 100'den fazla işçi istihdam eden fabrikalar herhangi bir işten çıkarma yapmadan önce Çalışma Bakanlığı'ndan izin almak zorundadırlar. Çalışma Bakanlığı'nın yıllık raporunun gösterdiği rakamlara göre; 2006 yılında sadece 24 firmaya toplam 884 işçiyi işten çıkarma izni verilmiştir (Venn,2009).

İş Gücü Azaltma Tazminatı olarak adlandırılan kıdem tazminatı günlük 50 işçiden daha az işçi çalıştıran ve mevsimlik işçi çalıştıran işverenler için zorunlu değildir. Bu nedenle işgücünün ancak %10'a yakın kısmı kıdem tazminatından faydalanabiliyor. İşçinin kıdem tazminatından yararlanabilmesi için de aynı iş yerinde 1 yıl çalışma zorunluluğu vardır. Kendi isteğiyle sözleşmesini fesheden işçinin kıdem tazminatı almaya hakkı yoktur. 5 yıldan daha fazla çalışana kıdem tazminatı olarak çalıştığı her yıl için 15 günlük ücret ödenir. Ödenecek kıdem tazminatı için bir tavan da belirlenmiştir.

Ülke örneklerinden de görüldüğü üzere ülkemiz, OECD ve AB ülkeleri ile Brezilya ve Rusya gibi yükselen piyasalar arasında en yüksek işten çıkarma maliyetine katlanan ülkedir. 2015 Dünya Bankası İş Yapma Raporuna göre; ülkemizde bir, beş ve on yıllık kıdeme sahip işçilere ortalama 23,1 haftalık kıdem tazminatı ödenmektedir. Aynı kıdeme sahip işçi için Yunanistan ve Litvanya'da 15,9; İspanya'da 15,2; Hindistan'da 11,4; Brezilya'da 8,9; Rusya'da 8,7; Macaristan'da 7,2 ve Fransa'da 4,6 haftalık kıdem tazminatı ödenmektedir(UİS,2015).

Uluslararası Çalışma Örgütü'nün veri tabanından incelenen 75 ülkeden sadece 53 ülkede kıdem tazminatının yasa ile düzenlendiği görülmüştür. Diğer 22 ülkede kıdem tazminatı uygulaması yoktur. Hem kıdem tazminatı, hem iş güvencesi, hem işsizlik sigortası, hem işsizlik yardımı alan 5 ülke vardır. Kıdem tazminatı, iş güvencesi, işsizlik sigortası olan ülke sayısı 2013 yılı itibarıyla 13'ten 22 ülkeye çıktığı tespit edilmiştir(ÇSGB,2013).

Burada karşılaştırma yapabilmek için bazı ülkeler örnek alınarak incelenmiştir. Avustralya, Yeni Zelanda ve İsveç gibi kalkınmış ülkelerde zorunlu kıdem tazminatı uygulaması mevcut değildir. Bu nedenle bu ülkeler incelenmemiştir.

6.Sonuç

Günümüzde işsizlik sigortası ve iş güvencesi uygulamalarının giderek düzene girdiği gerekçe gösterilerek kıdem tazminatı kaldırılmak istenmektedir. Ayrıca, kıdem tazminatının ödenmesindeki güven sorunu, işverene ağır yük olması ve bu nedenle işverenin ihtiyaç duyduğundan daha az işçi çalıştırması gibi nedenler ileri sürülerek uygulama değiştirilmek isteniyor. Yayınlanan çalışma taslaklarından görebildiğimiz kadarıyla yeni uygulamanın tüm işçilerin erişimini sağlayan ve bireysel hesaba dayalı bir fon sistemi olması planlanmaktadır.

Konuyla ilgili hala çalışmalar devam ettiği için pek fazla ayrıntılı bilgiye sahip değiliz. Bu nedenle yeni uygulamanın olumlu ve olumsuz yönlerini ancak ayrıntılarını öğrendikten sonra analiz edebiliriz. Şimdilik mevcut uygulamada yaşanan sorunlara ve bu sorunlar bağlamında neler yapılabileceğini tartışabiliriz.

Mevcut kıdem tazminatında görülen başlıca sorun; işçilerin tazminatlarını alamamasıdır. Bu mevcut durumda geliri zaten düşük olan işçinin elindeki toplu para almaya dair tek umudunu da yitirmesine neden oluyor. İşçinin tazminatını alamamasının pek çok nedeni vardır. Bu nedenlerden hukuki boyutu olanları bir yana bırakacak olursak geriye önemli ve ülkemize özgü bir neden kalmaktadır. Bu da eş dost aracılığıyla o işe girilmiş olmasıdır. Böyle bir vasıta ile işe giren kişi ayrılınca da aracıya ayıp olmasın diye dava açmaktan çekiniyor, bu da işten ayrıldıktan sonra işçinin mağdur olmasına neden oluyor.

Ülkeler arasında kıyaslama yaparken her bir ülkedeki sosyal desteği, işsizlik sigortasını, aile – çocuk yardımını, yoksulluk sınırını vs. göz ardı etmemek gerekir. Tek başına kıdem tazminatı oranının yüksek olması belirleyici olmamalıdır.

Rakamlara baktığımızda Türkiye'nin işten çıkarmalarda büyük bir maliyete katlandığı görülmektedir. Ancak, işçi hak kazandığı halde alamayacak olduğu tazminatının tavanının yüksek olması pek de önemli değildir. ÇSGB'nin paylaştığı veriler de bunu desteklemektedir. İşverenlerin tazminat ödememek için çoğunlukla yaptığı işçiyi istifa etmiş gibi göstermeleridir. Ülkemizde bazı koşullar hariç, istifa eden işçiye tazminat ödenmemektedir. İstatistiklere göre sözleşmesini fesheden işçilerin oranı %50 iken gerçekte kendi isteğiyle istifa edenlerin oranı %19'dur. İşyerinin kapanmasından dolayı işten ayrılan işçilerin oranı %9 iken tazminatlarını almak için hukuki yollara başvuranların oranı sadece %8'dir. Bu rakamlar kıdem tazminatını almaya hak kazanmış ancak bu haklarını elde edememiş çalışanların sayısını tahmin etmemize yardımcı olacaktır.

Mevcut sistemde hukuki güvencenin olmaması ya da yeterince denetlenmemesi mağduriyetlere neden olmaktadır. Hukuki dayanakların sağlanması belki de yeni bir sisteme duyulan gereksinimi azaltacaktır. Hazırlanan fon taslağında net olmamakla birlikte, işçinin fon hesabına her ay aldığı ücretin %4'ünün aktarılacağı konusunda çeşitli söylentiler var. Şu anki kıdem tazminatı uygulamasında aylık tazminat tutarının işçinin ücretinin %8,5'i olduğunu göz önünde bulundurursak işçinin yeni sistemde bir kayba uğradığını görebiliriz.

Tamamen yeni bir uygulamaya geçilmesi ile işçinin belki hak mağduriyetlerinin önüne geçilebilecektir. Yeni fon kapsamında bir gün bile çalışan işçinin tazminatını alabileceği yönünde vaatlerde bulunuluyor. Aynı fon tasarısı kapsamında kıdem tazminatı ve işsizlik sigortası gibi kalemlerin birleştirilmesi de söz konusudur. Ayrıca mevcut durumda yaklaşık %8,3'e denk gelen kıdem tazminatının %4 gibi bir orana çekilmesi de söz konusu tartışmalardan biridir. Bu durumda işçinin maddi bir kaybının olacağı oldukça açıktır. Böyle bir tablo karşısında ya mevcut sistemin daha çok denetlenmesi ve iyileştirilmesi ya da uygulanması planlanan yeni sistemin mevcut durumdaki koşulları asgari koşul olarak tasarının hazırlanması makul görünen bir durumdur.

7. Kaynakça

- ABBASGİL C.,(2004), İş Hukukunda Bütün Yönleriyle Kıdem Tazminatı ve Uygulaması, Yasa Yayınları, İstanbul
- ANADOLU K.,(2001), Kıdem Tazminatı Koşulları ve İşçinin Kıdeminin Hesaplanması, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
- AKBIYIK N. Ve KOÇ M.,(2011), Kıdem Tazminatı ve Kıdem Tazminatının İktisadi ve Sosyal Sonuçları, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve Sosyal Bilimler Dergisi

- AKYIĞİT E., (2012-2013), Basın-İş Hukukunda Kıdem Tazminatı, TUHİS İş Hukuku ve İktisat Dergisi,Cilt:24 Sayı:3-4-5
- ALPAGUT G.,(2008), Yargıtay Kararları Doğrultusunda İş Güvencesi ve Çalışma Koşullarındaki Esaslı Değişiklik, Bankacılar Dergisi, S:65
- BAKER&MCKENZIE, (2015),France Labor Law, (Baker&McKenzie is a law firm in Chicago).
- CALDWELL A.K.,(2012), Spain's Employment Law and 2012 Labor Reform
- ÇELİK A.,(2015), Dünya'da ve Türkiye'de Kıdem Tazminatı Uygulamaları, İktisat Dergisi, S:530
- ÇELİK N.,(2006), İş Hukuku Dersler,19.Basım
- ÇENBERCİ M.,(1976), İçtihatlarla İş Kanunu Şerhi, Olgaç Yayınları,1.Basım, Ankara
- ÇSGB,(2013), Kıdem Tazminatı Çalışma Meclisi Hazırlık Toplantısı Raporu
- ÇSGB,(2014), Çalışma Hayatı Raporu
- World Bank,(2015), Doing Business Report
- DEMİR F.,(2003), Yargıtay Kararları Işığında İş Hukuku ve Uygulaması, İzmir
- DİLİK S.,(2002), Kıdem Tazminatı ve Oluşturulacak Fon Konusunda Bir Görüş, İş Hukuku ve İktisat Dergisi, Kamu-İş, C:7, S:1
- DİSK-Genel İş Sendikası,(2016), Kıdem Tazminatı Araştırma Raporu-Şubat Ayı
- GEREK N.,(2004), Kıdem Tazminatı Fonu artık Devreye Girmelidir”, LEGAL İş Hukuku ve Sosyal Güvenlik Hukuku Dergisi, S:4 Ekim-Kasım-Aralık Dönemi.
- GÜRSEL S. ve İMAMOĞLU Z.,(2012), Kıdem Tazminatı Reformu: Sorunlar ve Çözümler
- GRUND C.,(2003), Severance Payments for Dismissed Employees in Germany, Discussion Paper Series
- ERNST&YOUNG,(2012), Russia Doing Bussiness Report, Employee Aspects
- EUROPEAN UNION COMISSION,(2006), Termination of Employment Relationships
- HOFER vd.,(2011), Effects of the Austrian Severance Pay Reform, Labor&Welfare State
- HOLZMANN vd.,(2011),Severance Pay Around The World:History, Rationale, Status and Reforms.
- HOLZMANN ve VODOPIVEC,(2012), Reforming Severance Pay, The World Bank
- KÜCHLE (1990) ; “An overview of the legal framework in countries of the European Union.”
- LİMONCUOĞLU S.A.,(2010), Karşılaştırmalı Hukukta Kıdem Tazminatı Uygulamaları, Ankara San.Odası Yayını.
- LİMONCUOĞLU, S.A.,(2007), Kıdem Tazminatı Fonu Tartışmaları Işığında Avusturya Kıdem Tazminatı Reformu, Dokuz Eylül Hukuk Fakültesi Dergisi, S:9(Özel Sayı).
- OECD,(2013), Denmark Report
- ÖZVERİ M.,(2012),Güvencesiz Çalışmanın Hukuki Dayanakları, Çalışma ve Toplum Dergisi,S:33.

SAPANCALI F.(2007-2008),Türkiye’de İş Gücü Piyasası, Sorunlar ve Politikalar”, TUHİS İş Huk. ve İkt.Dergisi,Cilt:21,Sayı:2-3

SCHENBRUCH K.,(2004), Privatized Unemployment Insurance: Can Chile’s New Unemployment Insurance Scheme Serve as a Model for Other Developing Countries?

TOBBER R. ve LIMENG Y.,(2013), Lawful Termination in China: Severance Pay Calculations and Conditions

TUNÇOMAĞ K.,(1979), Kıdem Tazminatı, Kıdem Tazminatı Fonu ve İşsizlik Sigortasıyla İlgili Sorunlar, İstanbul Üniversitesi Milletlerarası Münasebetler Enstitüsü yayını, İstanbul

TUHİS İş Hukuku ve İktisat Dergisi, (2007-2008), Cilt:21 Sayı:2-3

UĞUR S.,(2009), Kıdem Tazminatında Fon Sistemi, Çimento İşveren Dergisi, Kasım Sayısı

Ulusal İstihdam Stratejisi,(2015), Mevcut Durum Raporu.

ÜNSAL E.,(2007), Kıdem Tazminatı Fonu Kanun Tasarısı Taslağı Konusunda Bazı Düşünceler

Venn D.,(2009), Legislation, Collective Bargaining and Enforcement: Updating the OECD Employment Protection Indicators

www.csgeb.gov.tr, E.T:12.04.2016

www.doingbusiness.org,E.T:20.05.2016

www.worldbank.org ,E.T: 18.05.2016

<http://www.milliyet.com.tr/kidem-tazminatinda-yeni-model-mi-gundem-2211199/>,E.T:12.04.2016

<http://malieksen.com/mukellef-panosu/542-kidem-tazminatinda-dunya-ornekleri.html>, E.T.:15.04.2016

www.uis.gov.tr, E.T:10.04.2016

www.sgk.com.tr, E.T:10.04.2016

İNTERNETTEN ALIŞVERİŞTE TÜKETİCİ DAVRANIŞINI ETKİLEYEN DEMOGRAFİK FAKTÖRLER

THE DEMOGRAPHIC FACTORS AFFECTING CONSUMER BEHAVIOR ON
INTERNET SHOPPING

Paşa GÜLTAŞ¹
Yıldırım YILDIRIM²

Öz

Teknolojinin hızla gelişmesi ile internetten yapılan ticari faaliyetler de hızla yayılmıştır. İnternetin birçok önemli özelliği tüketicilerin online mağazaları tercih etmesinde büyük rol oynamıştır. Bu bakımdan tüketicilerin internetten yapacağı alışverişlerde davranışlarını etkileyen faktörleri tespit etmek işletmeler ve pazarlamacılar açısından verimliliği sağlamak için kilit unsurdur. Bu doğrultuda yapılan faaliyetler ile amaçlanan e-ticarette kalıcı başarı için sağlam adımlar atılacaktır.

Bu çalışmanın temel amacı; tüketicilerin internetten alışveriş yaparken gösterdikleri tutum ve davranışlarında demografik faktörlerin etkisini tespit etmektir. Bu amaç doğrultusunda; demografik özellikler ve internetten alışveriş konuları incelenmiştir. Ayrıca Malatya ilinde bulunan bir kamu kurumunun çalışanları üzerinde anket yöntemi ile araştırma yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İnternette Pazarlama, İnternette Alışveriş, Tüketici Satın Alma Davranışı, Demografik Özellikler

Abstract

With the rapid development of the internet, the commercial activities executed on the internet have also spread rapidly. Several important features of the internet have played a major role in choosing online stores for consumers. Identifying the factors affecting the consumer behaviors on online shopping has a key role in the sense of ensuring efficiency for firm and marketers. The actions in this direction ensure taking the first step for a long term success.

The main purpose of this research; determine the affecting factors of consumers' behavior and attitudes on online shopping. Within this aim, demographics, consumer behavior and online shopping threads processed. And a research was carried out by using survey method on public employees in Malatya City.

Keywords: Marketing on the Internet, Online Shopping, Consumer Buying Behavior, Demographics Effects

¹ Bilim Uzmanı, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya/Türkiye, pasagultas@gmail.com

² Arş. Gör., İnönü Üniversitesi İ.İ.B.F., Malatya/Türkiye, yildirim.yildirim@inonu.edu.tr

GİRİŞ

Tüketici taleplerinin sürekli değişiklik göstermesi ve satın alma sürecindeki davranışları günümüzde pazarlama açısından büyük önem taşımaktadır. Tüketicilerde yaşanan bu talep esnekliği, sürekli edinilen yeni ve farklı bilgilerden kaynaklanmaktadır. Çünkü tüketiciler günümüzde oldukça fazla seçeneğe sahipler. Bu nedenle işletmeler var olduklarını tüketicilere sık sık hatırlatmaları gerekmektedir. Bunun için işletmeler açısından izlenecek en iyi yol, tüketicilerin zamanlarını en çok geçirdikleri yerlerden olan internet ortamında bulunmaktır. Böylece daha çok tüketiciye daha kısa sürede ulaşarak istek ve ihtiyaçlarını karşılamak mümkün olacaktır (Leinbach-Reyhle, 2015).

Önceleri zaman geçirmek ve sosyalleşmek amacıyla yapılan alışverişin zamanla bazı tüketiciler tarafından sıkıcı bir faaliyet halini alması tüketici davranışındaki en temel değişimlerin göstergesidir. İnternetin hızla gelişmesi ve internetten pazarlamanın yaygınlaşması alışverişin sıkıcı veya zaman alıcı olduğunu düşünen tüketiciler için iyi bir alternatif olmuştur. İnternette alışveriş yapanların sayısı arttıkça tüketicilerin online satın alma davranışlarının araştırılması önem kazanmıştır. Yapılan araştırmalarda, internet pazarında potansiyel online tüketicileri kazanmak için başarı faktörü, tüketicilerin psikolojik ve demografik özellikleri gibi karar verme süreçlerinde etkili olan faktörleri anlamaktan geçtiği görülmüştür. Satın alma karar sürecinin derinine inildiğinde, tüketicilerin özelliklerinin önem kazandığı anlaşılmıştır (Khin v.d, 2016:4).

İşletmelerin tüketiciler hakkında bilgi düzeyleri; genel işletme stratejilerini belirleme, karar alma, pazar bölümlenmesinde etkinliği sağlama, ürün konumlandırması ve pazarlama karması ile ilgili diğer kararların doğru değerlendirilmesi açısından faydalı olacağı düşünülmektedir (Petju-Mitran vd, 2014:246). Tüketicilerin demografik özellikler bakımından satın alma davranışlarının neler olduğu konusunda bilgi sahibi olmak pazarlama amaçlarına ulaşmaya yardımcı olacaktır. Bu kapsamda bireyin demografik özelliklerinin internette alışverişlerdeki davranışlarına etkisini ölçmek amacıyla bu çalışma yapılmıştır. Araştırmayı yaparken internette alışveriş yapan tüketicilerin nelere dikkat ettikleri, daha önce hiç alışveriş yapmamış olan tüketicilerin de neden yapmadıkları araştırılmıştır. Bu amaç doğrultusunda Malatya ilinde bulunan bir kamu kurumunda çalışanlar üzerinde değerlendirme yapılmıştır. Araştırmaya konu bu tüketicilerin interneti ve bilgisayarı yoğun olarak kullanmaları, çalışma şartları ve saatleri nedeniyle kısıtlı zamana sahip olmaları dikkate alınarak internette alışveriş yapma veya yapmama nedenleri incelenmiştir.

1. TÜKETİCİ DAVRANIŞINI ETKİLEYEN DEMOGRAFİK FAKTÖRLER

Tüketicilerin ürün ve hizmetleri elde etme ve kullanmaları ile ilgili oluşumlara yer veren süreçler tüketici davranışı olarak tanımlanabilir (Erdem, 2006:69). Bozkurt'a göre tüketici davranışı; kişilerin gereksinimlerini karşılamak amacıyla satın aldıkları mal ve hizmetleri, neden, nasıl ve ne zaman aldıklarını göstermektedir (2004:91). Tüketici davranışını gözlemlemek, pazarda tüketicileri etkileyen bir takım ekonomik, sosyal, kültürel ve psikolojik faktörleri genel olarak incelemeyi sağlar (Liefeld, 2007:1). Tüketici ihtiyaçlarını ve davranış biçimlerini anlamak, işletmenin pazarlama çabalarını onlara yöneltmek bakımından büyük öneme sahiptir (Mucuk, 2010:75). Dolayısıyla tüketici kararlarını

etkileyen faktörleri anlamak üretilecek mal ve hizmetin niteliğini belirleyeceğinden işletmelere başarı sağlar.

Tüketici satın alma davranışını etkileyen demografik faktörler; yaş, cinsiyet, medeni durum, meslek ve eğitim durumu, gelir düzeyi şeklinde açıklanmıştır.

Kişinin yaşı ve yaş dönemi onun hangi tür mallara, hangi moda yöneleceğini etkiler (Örücü ve Tavşancı, 2001:111). Tüketicilerde yaş dağılımı, her yaş aralığında farklı mallara olan ihtiyaçlar nedeniyle tüketici ihtiyaç ve isteklerinin tespitinde rol oynar (Mucuk, 2010:73).

Tüketicilerin satın alma davranışlarını etkileyen bireysel faktörlerden biri olan cinsiyet kavramı, incelenmesi gereken diğer bir önemli konudur. Çünkü kadınların sosyal hayata daha çok girmeleri ve paralel olarak iş hayatına da aynı hızla atılmaları pazarlama stratejilerini kendilerine yöneltmiştir. Tutum ve cinsiyet, online alışverişi etkileyen en önemli iki faktördür. Online alışverişe karşı tutumun cinsiyet arasındaki ilişkinin web sitesinin tasarımı, dürüstlüğü, memnuniyeti ve bağlılığı ile ilişkili olduğu vurgulanmaktadır (Özgül, 2011:48).

Diğer demografik özelliklerde olduğu kadar medeni durumun da tüketici davranışlarına etkisi büyüktür. Bekâr bir tüketici kendi genel gereksinimlerini karşılamak amacıyla ürün satın alır. Ancak evlendikten sonra sıfatı değişir. Sorumluluklar artacağından kendisini düşündüğü kadar ailesini de düşünerek hareket eder. Özellikle çocukları olduktan sonra harcamaların çocuklarına doğru kaydığı gözlemlenmiştir. Kadınların büyük bir bölümü evlendikten sonra çalışmadıklarından bekâr bir erkeğin, evlendikten sonra geliri sabit kalıp giderleri artacağından tasarrufa gitme eğilimi olur ve bekâr olduğu dönemlerindeki kadar tüketim yapması beklenemez.

Eğitim düzeyi tüketici davranışını etkileyen en önemli faktörlerdendir. Eğitim düzeyi arttıkça tüketicilerin sorgulayıcı, araştırmacı ve teknolojiye daha yatkın olduğu yapılan birçok araştırmada gözlemlenmiştir. Yine eğitim düzeyi arttıkça ihtiyaç ve isteklerde de artışa neden olur. Eğitim düzeyi bir bireyin geliri ve aynı zamanda interneti kullanabilme yeteneği ile doğru orantılıdır. Dolayısıyla eğitim düzeyi internetten satın alma davranışı üzerinde oldukça önemli etkiye sahiptir (Li vd., 1999).

Tüketici geliri veya satın alma gücü tüketici davranışının önemli belirleyicilerindedir. Tüketici gelirin düzeyi tüketicinin harcama yapısını etkiler. Ayrıca tüketici gelir düzeyindeki değişiklikler gelir dağılımı yapısındaki değişikliklerle ilgilidir (Tokol, 2007:70). Tüketici, en fazla ihtiyaç duyduğu malı ilk önce; en az ihtiyaç duyduğu malı ise, en son satın alarak faydasını maksimum etmesi çabası içerisinde. Gelir düzeyi, ihtiyaçların önceliğini belirlerken, aynı zamanda sınırlı olan bu gelirin harcama grupları arasındaki dağılımını da etkilemektedir (Tarı ve Pehlivanoglu, 2007:193). Bazı durumlarda asgari ücretle çalışan birinin aylık gelirin 3 katı pahalı olan bir cep telefonu kullanması gibi, kişiler gelir durumlarıyla orantılı olmayan ürünleri satın alabilmektedirler. Burada ise kişinin bir üst sosyal gruba ait olma güdülere öne çıkmaktadır (Tek ve Özgül, 2010:173).

2. İNTERNETTEN ALIŞVERİŞ

Hızla değişen dünyada sosyal olarak daha çok vakit geçirmek, insanlar için ihtiyaçlarını giderme işini kolaylaştıran internetten alışverişin önemi gün geçtikçe artmaktadır. İnternetin her an ve her ortamda kullanılabilir olması internet üzerinden yapılan ticari faaliyetlerin her geçen gün artışını sağlamıştır. İnternet ağının doğrudan pazarlama amacı ile kullanılması, bütün bu ihtiyaçlara cevap verebilecek bir potansiyele sahiptir. Bu yüzden, dünyanın pek çok ülkesinde internet sisteminin, bilgisayarın ve benzeri sistemlerin iletişim ve pazarlama amaçları doğrultusunda kullanımları yaygınlaşmıştır (Pınar, 2010:158).

İnternet sayesinde coğrafi sınırlar ortadan kalkmakta, satıcı ile alıcının buluşma noktası olan pazarlar farklı bir boyut kazanmakta ve satıcılar tüm dünyayı tüketici kabul ederek ticari faaliyetlerini internet tabanlı sistemlere kaydırmaktadırlar. Bu durum beraberinde tüketici için kalite, kolaylık, rahatlık, güven ve memnuniyeti getirmektedir. Ayrıca iletişim ve bilgi teknolojileri, ürün alım satımlarında, sipariş zamanlarında, yüksek kalitede üretim ve rekabet açısından üstün olma gibi fırsatlar sunmaktadır (Cop ve Oyan, 2010:100).

2.1. İNTERNETTEN ALIŞVERİŞİN AVANTAJ VE DEZAVANTAJLARI

Günümüzde tüketiciler satın almak istedikleri ürünle ilgili olarak daha fazla bilmek, anlamak ve soru sormak ihtiyacındadırlar. İnternet mağazalarında ürün ve hizmet ile ilgili her tür bilgi tüketicilere hemen kolaylıkla aktarılmaktadır (Kırcova, 2012:65). İnternet üzerinden alışverişin tüketicilere zaman kazandırması ve fiziksel sınırlamaları kaldırma, çok daha fazla bilgiye daha kısa zamanda ve daha az maliyetle ulaşma avantajları vardır (Turan, 2011:130).

Tüketiciler internetin avantajları sayesinde ürün veya yeni ürün bilgilerine kolay ulaşabilmekte, bilgi sahibi olmakta ve alternatif ürünleri karşılaştırarak, kolayca satın alabilmektedir. Geniş bir alana yayılmış alışveriş merkezleri, beraberinde oluşan ulaşım, park yeri sorunları oldukça karmaşık ve sorunlu alışveriş ortamı oluşturmaktadır (Cop ve Oyan, 2010:100). Diğer yandan tüketicilere fiyat bakımından ek maliyet getirmemesi, aksine çoğu durumda daha ucuz olması tüketicilerin internetten alışverişini tercih etmelerine neden olarak gösterilen özelliklerdendir (Kırcova, 2012:67).

İnternette haftanın yedi günü yirmi dört saat elverişli bir alışveriş, bilgilendirme ortamı yaratması, bilgiye kolay ulaşımın ve beklemenin yarattığı tatmin ve özellikle de etkileşim olanağı ile bilgi akışında kontrolün müşteride olması, internetten alışverişini kârlı kılmaktadır (Odabaşı ve Oyman, 2002:328).

İnternet, uluslararası ticarete karşılaşılan birçok engeli ortadan kaldırarak, şirketlere sınırsız bir dünya sunmaktadır. İnternet teknolojisine erişiminin ucuz ve kolay ulaşılabilir olması işletmelere uluslararası piyasalara açılmada çeşitli avantajlar sağlamaktadır (Bayraç, 2003:42-62). Özellikle internet üzerinden yapılan satışların işletmelere sağladığı avantajlar, pazarlama bütçesinden tasarruf, etkin zaman kullanımı, fırsat eşitliği, zengin bilgi, karşılıklı etkileşim ve dünya çapında erişim olanağıdır (Kırcova, 2012:59-64).

İnternetin bilgi iletişimi haricinde güçlü bir dağıtım ve ticaret ağı gücünün etkisi tüm firmalar müşteriler tarafından tanınması ile firmaların kendilerini yeni bir alanda tanıtma imajı doğmuş, var olan ürünlerin internete uyarlanması yapılırken, doğrudan internet üzerinden satış yapılacak ürünlerin tasarlanması da başlamıştır. Bu şekildeki ticari anlayışı yakalayan kuruluşların oluşturdukları ekonomik ağlar sayesinde daha düşük maliyetle, daha ucuz ürünü çok daha kısa zamanda müşteriye tanıtma, satma ve ulaştırma yolları bulunmuştur (Mestçi, 2007:177).

İnternette alışverişin faydaları olduğu kadar dezavantajlarının da olduğu yapılan bazı araştırmalarda ortaya çıkarılmıştır. Dezavantajlardan en önemlisi tüketici ile birebir iletişim kurma eksikliğinin olmasıdır. Tüketicilerle diyalog halinde olup onlara alışveriş sırasında yardımcı olmak ya da kimi iyi satıcıların yaptığı gibi alışveriş yapma niyetinde olmasa da tüketicileri satın almaya ikna etmek birebir iletişim kurma ile mümkün olabilir. İnternette satışta bu durumun gerçekleşmesi oldukça zordur. Mağazalarda ürünleri deneyerek ve gezerek hem çevrelerindeki kişilerle bir paylaşım içinde olup vakit geçiriyorlar hem de alışveriş yapmış oluyorlar. Online alışveriş mağazaları bu konuda kullanıcıya yardımcı olamamaktadır (eticaretmag.com).

İnternette alışverişte tüketicilerin kargo süresini beklemesi de bir dezavantaj olarak nitelendirilebilir. Acil ihtiyaç duyulan ürünlerin kargosunu beklemek tüketiciler açısından pek de hoş olamayabilir. Aynı zamanda kargo ücretleri de tüketiciler açısından sorun olabilir. Özellikle ulaşımı zor olan yerde yaşayanlar için kargo süresi uzamakta ve kargo ücreti artmaktadır. Ürün ile ilgili doğabilecek sorunda yetkili bir kişiye ulaşması zaman alabiliyor. Bazen tüketicilerin istediği gibi sorunların çözümü gerçekleşemeyebiliyor.

Güven sorununun yaşanması da internet alışveriş yaparken bir dezavantaj olarak görülmektedir. Tüketiciler kredi kart bilgilerini yazarken çekinebilmektedirler. Daha önce internette alışveriş yapmış ve sonrasında hayal kırıklığına uğramış tüketiciler, bir sonraki alışverişlerini internette yapma konusunda oldukça temkinli yaklaşır. Bu tip kötü deneyimleri çevreden duyan bazı tüketiciler de internette alışverişe güven duymazlar. Birçok araştırmacının da belirttiği gibi, tüketicilerin internette yapacağı alışveriş üzerinde güven duygusu kritik bir rol oynamaktadır (Jarvenpaa vd.,1999).

2.2. SANAL MAĞAZALAR – ALIŞVERİŞ SİTELERİ

İşletme türü ve büyüklüğü ne olursa olsun internette pazarlamanın ilk aşaması web üzerinde yer alma ve görünme aşamasıdır (Kırcova, 2012: 89). Sanal mağazaların en önemli özelliği düşük maliyetli ve dünyanın her yerinde ulaşılabilir olmalarıdır. Bu nedenle ticari faaliyetlerde sıkça kullanılmıştır. İnternette yapılan ticari faaliyetler, diğer geleneksel e-ticaret yöntemlere göre daha çok tercih edilmeye devam etmektedir. Çünkü internet kanalıyla daha çok kişiye diğer araçlara göre daha hızlı şekilde ulaşılmaktadır.

Sanal mağazacılıkta tercih edilecek web sitesi işletmenin bir nevi vitrini sayılabilmekte ve tüketicinin görsel olarak karşısına çıkan ilk aracı olmasından dolayı tasarımı çok iyi yapılmalıdır. Web sitelerinin tüketicilere tüm kolaylıkları sağlaması gerekir. Böylelikle tekrar ziyaret edilme olasılığı artar. Bu açıdan web sitelerinin sahip olduğu

özellikler başarı ve başarısızlık arasındaki farkı açıklar. Enginkaya'ya göre bir web sitesinin tüketicilerle iletişimini etkileyen altı boyut bulunmaktadır (2006:13). Bunlar; bilgi, sağduyu, etkileşim, ilişki, özgün olma ve güncelliktir. Bu boyutlar, müşterilerin ürün ve hizmetler hakkında nasıl bilgi alacaklarını ve bu bilgiyi nasıl kullanacaklarını belirlemektedir. Tüm bu ölçütler internette perakendecilik yapan işletmelerin sitelerini geliştirirken ve iyileştirirken önceliklerini belirlemeye yardımcı olmaktadır. Web üzerinden satış yapmayı düşünen her perakendecinin aşağıda açıklanan her bir boyuta eğilmesi gerekmektedir.

3. METODOLOJİ

3.1. ARAŞTIRMANIN AMACI

Son yıllarda internet ve pazarlama her alanda bir bütün olarak karşımıza çıkmaktadır. İnternetin her an, her yerde ulaşılabilir olması, internette satış yapan işletmelerin tüketici profilini net olarak belirlemede zorlanmasına neden olmaktadır. Klasik işletmelerde, bir bölgede, belirli bir kültür-alt kültüre sahip, belirli demografik özelliklerde tüketicilere yönelik işletme tutumu sergilemek daha kolay olabilir. Ancak internette yapılan pazarlama faaliyetlerinde belirli bir kitleye ulaşmak ve bu kitle içerisindeki tüketicilerin birbirlerinden farklı veya benzer özelliklerini anlamak oldukça önem arz etmektedir.

İnternette pazarlama faaliyetlerinde tüketici merkezlik oldukça önemlidir. Tüketici merkezli yaklaşımla satışların artması hedeflenmektedir. Bu hedef doğrultusunda; tüketicileri doğru anlayarak, demografik faktörlerin satın alma davranışlarını nasıl etkilediğini belirlemek başarı sağlayacaktır. Bilindiği üzere internette alışveriş yapan tüketiciler, görmedikleri, dokunmadıkları ürünler için para öderler.

Bu araştırmada Malatya'da yaşayan ve bu ilde bulunan halen bir kamu kurumunda çalışan tüketicilerin interneti ve bilgisayarları yoğun olarak kullanmaları ve yoğun mesai nedeniyle kısıtlı zamana sahip olmaları dikkate alınarak internette alışveriş yapma veya yapmama nedenleri incelenmiştir. Bu doğrultuda katılımcılar arasında internette alışveriş yapan tüketicilerin gösterdikleri tutum ve davranışlarda demografik faktörlerin ne kadar etkili olduğunun tespit edilmesi amaçlanmıştır.

3.2. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Araştırma için gereken veriler yüz yüze anket metodu uygulanarak tespit edilmiştir. Haziran 2014'te Malatya ilinde bulunan bir kamu kurumunda çalışan 531 kamu personeli bulunmaktadır. Anket izinli ve ulaşılabilenler dışında 402 kişiye uygulanmıştır. Uygulanan ankette 19 soru bulunmaktadır. Anketin ilk yedi sorusunda katılımcıya; cinsiyeti, yaşı, eğitim durumu, medeni hali, mesleği, gelir durumu sorulmuştur. Sekizinci soruda, katılımcının daha önce internette alışveriş yapıp yapmadığı sorulmuş olup bu soruya HAYIR cevabı verilmesi durumunda "neden" belirterek anketin sonlandırılacağı açıkça ifade edilmiştir. Sekizinci soruya EVET cevabı verenlere diğer sorular sorularak anket tamamlanmıştır.

Sorulan çoktan seçmeli sorular beşli Likert ölçeğine göre düzenlenmiş olup, kesinlikle katılmıyorum ile kesinlikle katılıyorum seçenekleri arasından birini seçmeleri istenmiştir. Yüz yüze anket yöntemine göre gerçekleştirilmiş bu araştırmada belirlenmiş olan hipotezlere

uygun olarak parametrik olmayan istatistiklerden iki değişken için Ki-Kare testi (Chi-Square Test χ^2) kullanılmıştır. Ki-Kare testi iki sınıflamalı (kategorik) değişken arasında anlamlı bir ilişkinin olup olmadığını test etmek amacıyla kullanılmaktadır. Araştırma sürecinde niceliksel verilerin karşılaştırılmasında T Testi yöntemi kullanılmıştır. İki grubun ortalamaları arasındaki farkın anlamlı olup olmadığı t testi kullanılarak incelenebilir. Araştırma sonucunda elde edilen veriler, SPSS (*Statistical Package for Social Sciences*) for Windows 22.0 istatistik programı kullanılarak analiz edilmiştir.

3.3. ARAŞTIRMANIN HİPOTEZLERİ

H₁: Katılımcıların unvanları ile internetten alışveriş yapmama nedenleri arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H₂: Katılımcıların cinsiyeti ile internetten alışveriş yapma sıklıkları arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H₃: Katılımcıların cinsiyeti ile internetten alışveriş yapılan e-mağaza tercihinde göz önünde bulundurulmuş faktörler arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H₄: Katılımcıların yaşları ile internetten yaptıkları alışveriş tutarı arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H₅: Katılımcıların medeni hali ile tercih ettikleri e-mağazanın özellikleri arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H₆: Katılımcıların gelir seviyeleri ile hangi durumlarda internetten alışveriş yapacaklarına dair yargıları arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H₇: Katılımcıların internet üzerinden alışveriş yapmaya iten nedenler ile ilgili belirtilen yargılara katılma durumu cinsiyete göre anlamlı farklılık göstermektedir.

H_{7a}: İnternet mağazalarının daha çok ürün seçeneği olduğundan tercih edilmesi cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H_{7b}: İnternet alışverişinin daha ucuz olmasından dolayı tercih edilmesi cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H_{7c}: İnternet alışverişinde benzer ürünleri daha iyi ve daha kolay kıyaslanabildiği için tercih edilmesi cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H_{7d}: İnternetin satıcı baskısı olmadan alışveriş imkânı verdiği için tercih edilmesi cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H_{7e}: İnternetin 24 saat alışveriş imkânı olduğu için tercih edilmesi cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H_{7f}: İnternette mahremiyet ile alışveriş yapma imkânı olduğu için tercih edilmesi cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H_{7g}: Katılımcıların pek çok ihtiyacını internet sayesinde tek merkezden karşılayabilmesinden dolayı internetten alışverişi tercih etmesi cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H_{7h}: İnternet mağazalarının, gerçek mağazalara göre daha hızlı olduğundan tercih edilmesi cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

3.4. KATILIMCILAR İLE İLGİ DEMOGRAFİK BİLGİLER

Katılımcıların demografik bilgileri ve dağılımları aşağıda bulunan Tablo 1.'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Katılımcılara Ait Demografik Özellikler

Demografik Özellikler	f	%	
Cinsiyet	Erkek	218	54,2
	Kadın	184	45,8
Medeni Durum	Evli	254	63,2
	Bekâr	148	36,8
Yaş	20-29	50	12,4
	30-39	150	37,3
	40-49	151	37,6
	50+	51	12,7
Eğitim Durumu	Lise	104	25,9
	Üniversite	217	54,0
	Lisansüstü	81	20,1
Unvan	Üst Düzey Yönetici	52	12,9
	Ara Yönetici	50	12,4
	Memur	222	55,2
	Yardımcı Hizmetler	78	19,4
Hane Geliri (Aylık, TL)	1500-1999	8	2,0
	2000-2999	190	47,3
	3000-3999	100	24,9
	4000+	104	25,9
İnternette daha önce alışveriş yaptınız mı?	Evet diyenler	102	25,4
	Hayır diyenler	300	74,6
Toplam katılımcı		402	100,0

Araştırmada katılımcılarının %54,2'si erkek, %45,8'i ise kadınlardan oluşmaktadır. Buna göre erkek katılımcıların daha fazla oldukları söylenebilir. Ancak oranlar incelendiğinde aradaki farkın çok büyük olmadığı anlaşılmıştır. Bu oranlar bize kadınların da erkekler kadar iş hayatında aktif olduklarını göstermektedir. Katılımcıların %12'sinin 20-29, %37,3'ünün 30-39, %37,6'sının 40-49 ve %12,7'sinin ise 50 ve üzeri yaş aralıklarında yer aldıkları görülmektedir. Araştırmada katılımcıların çoğunun 30 ile 49 yaş aralığında oldukları söylenebilir. Katılımcıların büyük bir bölümünü %54 olarak lisans-ön lisans olarak değerlendirilen üniversite mezunları oluşturmaktadır. Katılımcılardan lise mezunları %25,9'luk bölümü, lisansüstü (yüksek lisans ve doktora) mezunları ise %20,1'lik bölümü oluşturmaktadır. Katılımcıların medeni durumuna ilişkin veriler incelendiğinde; 254 katılımcının evli, 148 katılımcının bekâr olduğu anlaşılmıştır. Toplam katılımcıların %63,2'lik kısmı evli iken %36,8'lik kısmı bekâr olduğu tespit edilmiştir. Çalışanların eğitim

ve yapacağı iş ile alakalı olarak 4 meslek grubuna ayırmak gerekmiştir. Bu meslek gruplarından üst düzey yöneticiler toplam katılımcı sayısının %12,9'unu oluşturmaktadır. Katılımcıların %12,4'ünü ara yöneticiler oluşturmaktadır. Personel yoğunluğu memur vb. kadrolardan oluşur. Katılımcıların %55,2'lik kısmının bu gruptan olduğu söylenebilir. Yardımcı Hizmetler grubunda bulunan katılımcı sayısının ise %19,4 olduğu tespit edilmiştir. Bunun yanında, 254 katılımcının evli, 148 katılımcının bekâr olduğu anlaşılmıştır. Toplam katılımcıların %63,2'lik kısmı evli iken %36,8'lik kısmı bekâr olduğu tespit edilmiştir.

Katılımcıların daha önce internetten alışveriş yapıp yapmadıklarına göre sıralaması yapıldığında 402 katılımcının %74,6'luk bölümünü oluşturan 300 katılımcının daha önce internetten alışveriş yapmadıkları, 102 katılımcının ise (%25,4) daha önce internetten alışveriş yaptıkları tespit edilmiştir. Bu verilerden anlaşılacağı üzere katılımcıların demografik özellikleri ne olursa olsun büyük bir bölümünün internetten daha önce hiç alışveriş yapmadığı söylenebilir. İnternetten alışveriş yapmayanların neden yapmadıklarına ilişkin veriler aşağıda Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2. Katılımcıların İnternetten Alışveriş Yapmama Nedenleri

İnternetten Alışveriş Yapmama Nedenleri	f	%
Güven Duymama	243	81,0
Bilgi Sahibi Olmama	57	19,0
Toplam	402	100,0

Katılımcıların %74,6'luk çoğunluğu daha önce hiç internetten alışveriş yapmadıklarını ifade etmiş, akabinde neden bildirdiklerinde bu katılımcılardan %81'inin güven duymadıklarından, %19'unun ise internetten alışveriş konusunda yeterince bilgi sahibi olmadıklarından internetten alışveriş yapmadıkları görülmektedir.

3.5. HİPOTEZLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Katılımcıların unvan veya statüleri ile internetten alışveriş yapmama sebebi arasındaki ilişkiye ilişkin Ki-Kare sonuçları aşağıda Tablo 3.'te gösterilmiştir. Bu test hipotez cümlesine uygun olarak yalnızca alışveriş yapmayan katılımcılar ile gerçekleştirilmiştir.

Tablo 3. Unvan ile İnternetten Alışveriş Yapmama Nedenleri Arasındaki İlişkiye Dair Ki-Kare sonuçları

UNVAN		NEDEN		Toplam
		Güven Duymama	Bilgi Sahibi Olmama	
Üst Düzey Yönetici	N	24	8	32
	%	75,0%	25,0%	100,0%
Ara Yönetici	N	31	6	37
	%	83,8%	16,2%	100,0%
Memur	N	130	32	162
	%	80,2%	19,8%	100,0%
Yardımcı Hizmetler	N	58	11	69
	%	84,1%	15,9%	100,0%
Toplam	N	243	57	300
	%	81,0%	19,0%	100,0%

$$(\chi^2=1.414; sd=3; p=0.702)$$

Tablo 3’de gösterilen sonuçlar ayrıntılı incelendiğinde; unvan veya statü ile internetten alışveriş yapmama nedeni arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı görülmüştür ($\chi^2=1.414$, $p>0,05$). Bu değer $p<0,05$ şartını karşılamadığından H_0 hipotezi reddedilemez. Yani internetten alışveriş yapmama nedenleri ile katılımcının mesleki statüsü veya unvanı arasında anlamlı bir ilişki yoktur.

Tablo 4. Cinsiyet ile E-Alışveriş Yapma Sıklığı Arasındaki İlişkiye Dair Ki-Kare Sonuçları

		Haftada Birden Çok	Haftada Bir Kez	Ayda Bir Kez	Nadiren	Toplam
Erkek	N	15	8	15	22	60
	%	25,0%	13,3%	25,0%	36,7%	100,0%
Kadın	N	9	7	11	14	41
	%	22,0%	17,1%	26,8%	34,1%	100,0%
Toplam	N	24	15	26	36	101
	%	23,8%	14,9%	25,7%	35,6%	100,0%

$$(\chi^2=0.400; sd=3; p=0.940)$$

Tablo 4. incelendiğinde; İnternette alışveriş yapma sıklığı arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı görülmüştür ($\chi^2=0.400$, $n=101$, $sd=3$, $p>0,05$). Bu değer $p<0,05$ şartını karşılamadığından H_0 hipotezi reddedilemez. Yani “İnternette alışveriş yapma sıklığı arasında anlamlı bir ilişki yoktur” denilebilir.

Tablo 5. Cinsiyet ile E-Mağaza Tercihi Arasında İlişkiye Dair Ki-Kare Sonuçları

Cinsiyet		E-Mağazayı Nasıl Seçersiniz?					Toplam
		1	2	3	4	5	
Erkek	N	9	18	10	4	19	60
	%	15,0%	30,0%	16,7%	6,7%	31,7%	100,0%
Kadın	N	5	9	13	9	6	42
	%	11,9%	21,4%	31,0%	21,4%	14,3%	100,0%
Toplam	N	14	27	23	13	25	102
	%	13,7%	26,5%	22,5%	12,7%	24,5%	100,0%

$$(\chi^2=10.364; sd=4; p=0.035)$$

Yukarıdaki tabloda 1 numara “web sitenin tasarımı benim için çok önemlidir”, 2 numara “kullanımı kolay, anlaşılır olan web sitelerini tercih ediyorum”, 3 numara “önemli olan uyguladığı indirim miktarıdır”, 4 numara “yükleme-indirme sorunu olmadan hızlı dolaşılabilen web sitelerini tercih ederim” ve 5 numara “güvenilir olsun, tasarım, hız ve kolaylık ikinci planda kalır” ifadelerini içermektedir. Katılımcıların cinsiyetlerine göre mağaza seçimlerinin farklılık gösterip göstermediğine ilişkin Ki-Kare sonuçları Tablo 5’te verilmiştir. Sonuçlar incelendiğinde; cinsiyet ile mağaza seçimi arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu gözlenmiştir ($\chi^2= 10.364$; $n=102$; $sd= 4$; $p<0,05$). Bu değer $p<0,05$ şartını

karşıladığından H_0 hipotezi reddedilir. Yani “katılımcının cinsiyeti ile tercih ettiği e-mağaza özellikleri arasında anlamlı bir ilişki vardır.” denilebilir.

Erkeklerin %31,7’si için mağaza seçiminde güvenlik faktörü önemli iken kadın katılımcılarda bu oran %14,3 olarak bulunmuştur. Buna göre erkekler için en önemli tercih nedeni güvenlik olduğu halde kadınlar için bu durumun geçerli olmadığı söylenebilir. Kadın grubunda mağaza seçimine ilişkin en yüksek oran %31 ile indirim miktarı olmuştur. Erkek grubunda en düşük oran %6,7 ile hız kadınlar ise %11,9 ile web tasarımının kolaylığına aittir. Buna göre kadın ve erkeklerin tercihlerinde farklı durumların etkili olduğu söylenebilir.

Tablo 6. Yaş ile İnternette Yapılan Alışveriş Tutarı Arasında İlişkiye Dair Ki-Kare Sonuçları

Son altı ay içerisinde internette yapılan harcama tutarı (TL)						
Yaş grubu		0-199	200-299	1000-2000	2000+	Toplam
20-29	N	6	13	3	0	22
	%	27,3%	59,1%	13,6%	0,0%	100,0%
30-39	N	9	7	16	6	38
	%	23,7%	18,4%	42,1%	15,8%	100,0%
40+	N	5	11	16	7	39
	%	12,8%	28,2%	41,0%	17,9%	100,0%
Toplam	N	20	31	35	13	99
	%	20,2%	31,3%	35,4%	13,1%	100,0%

($\chi^2=16,945$; sd=6; p=0.009)

Tablo 6’deki değerler incelendiğinde; yaş ile yapılan alışveriş tutarı arasında anlamlı bir ilişki olduğu gözlemlenmiştir ($\chi^2=16,945$; n=99; sd=6; p<0,05). Bu değer p<0,05 şartını karşıladığından H_0 hipotezi reddedilir. H_1 hipotezi kabul edilir. Yani katılımcının yaşı ile internette yaptığı alışveriş tutarı arasında anlamlı bir ilişki vardır.

20-29 yaş arasındaki katılımcıların %59,1’inin son 6 ay içerisinde internette yaptığı alışveriş tutarının 200-299 TL arasında iken, aynı yaş grubunda 2000 TL ve üzeri harcama yapan katılımcının bulunmadığı anlaşılmıştır. Verilere göre 20-29 yaş grubundaki katılımcıların internette daha az tutarda harcama yaptığı söylenebilir. 30-39 yaş grubu içerisindeki katılımcıların %42,1’inin 1000-2000 TL arasında harcama yaptığı, 40 ve üstü yaş grubundaki katılımcıların da %41’inin 1000-2000 TL arasında harcama yaptıkları görülmüştür. Tablo incelendiğinde yaş ilerledikçe internette yapılan alışverişlerdeki harcama tutarının da arttığı gözlemlenmiştir. Buna göre katılımcının yaşı ile internette yaptığı alışveriş tutarı arasındaki ilişki tespit edilmiştir.

Tablo 7. Medeni hal ile E-Mağazanın Özellikleri Arasındaki İlişkiye Dair Ki-Kare Sonuçları

Medeni Hal		E-Mağazanın Özellikleri				Toplam
		1	2	3	4	
Evli	N	9	18	26	13	66
	%	13,6%	27,3%	39,4%	19,7%	100,0%
Bekâr	N	13	7	11	3	34
	%	38,2%	20,6%	32,4%	8,8%	100,0%

Toplam	N	22	25	37	16	100
	%	22,0%	25,0%	37,0%	16,0%	100,0%

($\chi^2=8.532$; sd=3; p=0.036)

Yukarıdaki tabloda 1 numara “siparişlerimin söz verilen zaman dilimi içerisinde kusur olmadan teslim edilmesi”, 2 numara “ürüne ait teknik ve diğer bilgilerin gerçeği yansıtması, vitrindeki ürün ile gerçek ürün arasında farklılık olmaması”, 3 numara “güvenilir ödeme sisteminin olması” ve 4 numara “tanınmış, bilinen bir e-mağaza olması” ifadelerini içermektedir. Katılımcıların medeni hali ile internet alışveriş yaptıkları e-mağazanın özellikleri arasındaki ilişkiye dair Tablo 7’de gösterilen değerler incelendiğinde; medeni hal ile tercih edilen e-mağazanın özellikleri arasında anlamlı bir ilişki olduğu gözlemlenmiştir ($\chi^2=8,532$; n=100; sd=3; p<0,05). Bu değer p<0,05 şartını karşıladığından H_0 hipotezi reddedilir. H_1 hipotezi kabul edilir. Yani katılımcının medeni hali ile tercih ettiği e-mağazanın özellikleri arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Katılımcılar arasında evli ve bekâr olanların birbirlerinden farklı satın alma davranışı sergiledikleri gözlemlenmiştir. Evli katılımcıların %39,4’ü internette yapacakları alışverişlerde e-mağazanın güvenilir ödeme sisteminin olmasını talep ettikleri anlaşılmıştır. Evli katılımcılar için siparişlerin söz verilen zaman dilimi içerisinde kusursuz teslim edilmesi en son planda yer alırken, bekâr katılımcıların %38,2’lik çoğunluğu için en önemli unsur olduğu görülmüştür. E-mağazanın tanınan bilinen bir e-mağaza olması bekâr katılımcılar için en son önemsenen unsur olduğu tespit edilmiştir. Tüm bu açıklamalar, ilgili tablo verileri değerlendirildiğinde; katılımcıların medeni hali ile internette alışveriş yaparken tercih ettikleri mağazaların özellikleri arasındaki anlamlı ilişkinin varlığı gözlemlenmiştir.

Tablo 8. Gelir Seviyesi ile İnternette Alışveriş Öncesi Durum Arasındaki İlişkiye Dair Ki-Kare Sonuçları

Aylık gelir (TL)		Hangi Durumlarda Alışveriş Yaparsınız?						Toplam
		1	2	3	4	5	6	
3000’den az	N	10	11	9	3	5	4	42
	%	23,8%	26,2%	21,4%	7,1%	11,9%	9,5%	100,0%
3000-3999	N	12	3	7	1	1	1	25
	%	48,0%	12,0%	28,0%	4,0%	4,0%	4,0%	100,0%
4000’den çok	N	7	12	4	6	0	4	33
	%	21,2%	36,4%	12,1%	18,2%	0,0%	12,1%	100,0%
Toplam	N	29	26	20	10	6	9	100
	%	29,0%	26,0%	20,0%	10,0%	6,0%	9,0%	100,0%

($\chi^2=18.412$; sd=10; p=0.048)

Tablo 8’de yer alan 1 numara “hızlı karar vermem gereken durumlarda”, 2 numara “yaşadığım çevrede alışveriş yapacağım kapsamlı mağazaların olmaması”, 3 numara “internetteki fiyatların normal mağazalara göre daha uygun olması”, 4 numara “internette alışveriş yapmayı seviyorum”, 5 numara “internette gezinirken fark ettiğim hoşuma giden herhangi bir ürün alabilirim”, 6 numara “internette ürün çeşitliliği ve karşılaştırma kolaylığı olduğundan ihtiyacım olan ürünü alırım” ifadelerini içermektedir.

Katılımcıların gelir seviyesi ile internette alışveriş öncesi durum arasındaki ilişkiye dair Tablo 14.’de gösterilen değerler incelendiğinde; gelir seviyesi ile alışveriş öncesi

hissedilen durum arasında anlamlı bir ilişki olduğu gözlemlenmiştir ($\chi^2(sd=10, n=100)=18,412$ $p<0,05$). Bu değer $p<0,05$ şartını karşıladığından H_0 hipotezi reddedilir. H_1 hipotezi kabul edilir. Yani katılımcının gelir seviyesi ile internetten alışveriş öncesi durum arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Aylık gelir seviyesi 3000 TL'den az olan katılımcıların %26,2'lik bölümü, yaşadıkları çevrede alışveriş yapacakları kapsamlı mağazalar olmadığından internetten alışveriş yaparken, %23,8'i hızlı karar vermeleri gereken durumlarda internetten alışverişini tercih etmektedirler. Geliri 3000-3999 TL arasında bulunan katılımcıların ise %48'inin hızlı karar vermeleri gereken durumlarda internetten alışveriş yaptıkları gözlemlenmiştir. Aynı grubun %28'i ise internetteki fiyatların normal mağazalara göre daha uygun olduğundan tercih ettikleri görülmüştür. Aylık geliri 4000 TL'den fazla olan katılımcıların ise %36,4'ünün yaşadıkları çevrede alışveriş yapacakları kapsamlı mağazalar olmadığından internetten alışverişini tercih ettikleri anlaşılmıştır. Tüm veriler birlikte değerlendirildiğinde; katılımcılar için en önemli faktörün yaşadıkları çevrede alışveriş yapacakları kapsamlı mağazalar olmaması ile hızlı karar vermeleri gereken durumlar olduğu görülmüştür. İnternette dolaşırken hoşuna giden herhangi bir ürünün satın alınması ile internetteki ürün çeşitliliği ile ürün karşılaştırması kolaylığı katılımcılar için daha geri planda kaldığı söylenebilir.

Tablo 9. İnternet Üzerinden Alışveriş Yapmaya İten Nedenlerin Katılımcıların Cinsiyetine Göre Değerlendirilmesine İlişkin T Testi Analizi

Katılımcıların İnternet Üzerinden Alışveriş Yapmaya İten Nedenler Hakkındaki Düşünceleri	Cinsiyet	N	x	ss	t	p
a) İnternet mağazalarının daha çok ürün seçeneği olması	ERKEK	60	4	0,98	2.80	.006
	KADIN	42	4,6	0,86		
b) İnternet alışverişinin daha ucuz olması	ERKEK	60	3,98	1,11	.14	.892
	KADIN	42	3,95	1,15		
c) İnternet alışverişinde daha fazla kaliteli ürün alabilme imkânı olması	ERKEK	60	3,65	1,13	.96	.339
	KADIN	42	3,88	1,23		
d) İnternet alışverişinde benzer ürünlerin daha iyi ve daha kolay kıyaslanabilmesi	ERKEK	60	4,1	1,17	.44	.659
	KADIN	42	4	1,08		
e) İnternet alışverişinde satıcı baskısı olmadan alışveriş yapılabilmesi	ERKEK	60	4,32	0,98	.73	.008
	KADIN	42	3,76	1,03		
f) İnternette 24 saat alışveriş imkânı olması	ERKEK	60	4,07	1,16	.08	.933
	KADIN	42	4,05	1,08		
g) İnternet alışverişinde mahremiyet ile alışveriş yapma imkânı sağlaması	ERKEK	60	3,75	1,24	.26	.211
	KADIN	42	4,05	1,12		
h) Pek çok ihtiyacın internet sayesinde tek merkezden karşılanabilmesi	ERKEK	60	4,2	1,10	.15	.884
	KADIN	42	4,17	1,14		
i) İnternet mağazalarının, gerçek mağazalara göre daha hızlı olması	ERKEK	60	3,7	1,14	.04	.968
	KADIN	42	3,69	1,20		
j) İnternet mobil alışveriş imkânı sunması	ERKEK	60	3,87	1,20	.55	.584
	KADIN	42	4	1,21		

Tabloda görülebileceği üzere;

a) Katılımcıların cinsiyetleri ile internet mağazalarının daha çok ürün seçeneği olduğundan tercih edilmesi arasında anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan bağımsız grup t testi sonucunda; grupların aritmetik ortalamaları arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($t=2,8; p<,05$). Söz konusu farklılık kadın katılımcılar lehine gerçekleşmiştir.

Buna göre bireyleri alışverişe iten nedenler incelendiğinde; internet mağazalarında ürün seçeneğinin çok olması kadınlarda erkeklere göre daha etkili olmuştur. H_{7a} hipotezi kabul edilmiştir.

b) Katılımcıların cinsiyeti ile internet alışverişinin daha ucuz olmasından dolayı tercih edilmesi arasında anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan bağımsız grup t testi sonucunda; grupların aritmetik ortalamaları arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır ($t=,14; p>,05$). Buna göre H_{7b} hipotezi reddedilmiştir.

c) Katılımcıların cinsiyeti ile internet alışverişinde benzer ürünlerin daha iyi ve daha kolay kıyaslanabildiği için tercih edilmesi arasında anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan bağımsız grup t testi sonucunda; grupların aritmetik ortalamaları arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır ($t=,44; p>,05$). Buna göre H_{7c} hipotezi reddedilmiştir.

d) Katılımcıların cinsiyeti ile internet alışverişinde satıcı baskısı olmadan alışveriş yapıldığı için tercih edilmesi arasında anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan bağımsız grup t testi sonucunda; grupların aritmetik ortalamaları arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($t=,73; p<,05$). Söz konusu farklılık erkek katılımcılar lehine gerçekleşmiştir.

Buna göre bireyleri alışverişe iten nedenler incelendiğinde; internet mağazalarında satıcı baskısının olmaması özelliği erkeklerde kadınlara göre daha etkili olmuştur. H_{7e} hipotezi kabul edilmiştir.

e) Katılımcıların İnternette 24 saat alışveriş imkânı olduğu için tercih edilmesi arasında anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan bağımsız grup t testi sonucunda; grupların aritmetik ortalamaları arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır ($t=,08; p>,05$). Buna göre H_{7f} hipotezi reddedilmiştir.

f) Katılımcıların cinsiyeti ile internetin mahremiyet ile alışveriş yapma imkânı sunduğu için tercih edilmesi arasında anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan bağımsız grup t testi sonucunda; grupların aritmetik ortalamaları arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır ($t=,26; p>,05$). Buna göre H_{7g} hipotezi reddedilmiştir.

g) Katılımcıların cinsiyeti ile pek çok ihtiyacın internet sayesinde tek merkezden karşılanabilmesinden dolayı internet alışverişini tercih etmesi arasında anlamlı bir farklılık

gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan bağımsız grup t testi sonucunda; grupların aritmetik ortalamaları arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır ($t=,15; p>,05$). Buna göre H_{7h} hipotezi reddedilmiştir.

h) Katılımcıların cinsiyeti ile internet mağazalarının, gerçek mağazalara göre daha hızlı olduğundan tercih etmesi arasında anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan bağımsız grup t testi sonucunda; grupların aritmetik ortalamaları arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır ($t=,04; p>,05$). Buna göre H_{7i} hipotezi reddedilmiştir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu araştırma ile internetten daha önce alışveriş yapmayan katılımcıların nedenleri incelendiğinde; “güven duymuyorum” diyenlerin bu grubun %81’ini, “yeterince bilgi sahibi değilim” diyenlerin ise grubun %19’unu oluşturduğu anlaşılmıştır. Aksoy 2006 yılında yaptığı araştırmasında; “güven, elektronik pazarların ve pazarlama uygulamalarının geliştirilmesinde temel bir rol oynamaktadır.” kanısına varmıştır (2006: 88). Online alışveriş imkânı sunan web sitelerinin, tüketicilerin güvenini ve bağlılığını kazanabilmek için güvenlik konusuna çok önem vermeleri gerektiği sonucu bu alanda yapılan araştırmalardan edinilmiştir (Algür ve Cengiz, 2011: 3677).

Malatya ilindeki bir kamu kurumunda çalışan tüketiciler üzerinde yapılan bu araştırma ile günümüzde güven duygusunun internetten alışveriş yapmama nedenleri içerisinde halen en önemli faktörlerden olduğu gözlemlenmiştir. Katılımcıların kamu personeli olması ve statüleri arasında büyük farklar olması nedeniyle bu konunun tartışılması gündeme gelmiştir. Ancak yapılan araştırmada katılımcıların mesleki statüsü ne olursa olsun büyük bir bölümünün güven duymadığı için internetten alışveriş yapmadıkları anlaşılmıştır. Ayrıca katılımcıların unvan veya statü ile internetten alışveriş yapmama nedeni arasında anlamlı bir ilişki olmadığı görülmüştür. “İnternette alışveriş yapmama nedenleri ile katılımcının mesleki statüsü veya unvanı arasında anlamlı bir ilişki yoktur” kanısına varılmıştır. Özgüven’in benzer konuda yapmış olduğu araştırmada; tüketicilerin internetten alışveriş tutumlarının mesleki statülerine göre farklılık göstermediği sonucuna ulaşılmıştır (2011: 54).

Bu çalışmada; katılımcıların cinsiyetleri ile internetten alışveriş yapma sıklıkları arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı görülmüştür. “Cinsiyet ile internetten alışveriş yapma sıklığı arasında anlamlı bir ilişki yoktur.” kanısına varılmıştır. Her iki cinsiyet grubundaki katılımcıların da nadiren internetten alışveriş yaptıkları gözlemlenmiştir.

Katılımcıların; cinsiyet ile mağaza seçimi arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu gözlemlenmiştir. Erkeklerin %31,7’si için mağaza seçiminde güvenlik önemli iken, kadın katılımcılarda bu oran %14,3 olarak bulunmuştur. Buna göre erkekler için en önemli tercih nedeni güvenlik olduğu halde kadınlar için bu durumun geçerli olmadığı görülmüştür. Kadın grubunda mağaza seçimine ilişkin en yüksek oran %31 ile indirim miktarı olmuştur. Erkek grubunda en düşük oran %6,7 ile hız, kadınlarda ise %11,9 ile web tasarımının kolaylığına aittir. Kadınların indirim oranlarına göre internetten alışverişini tercih etmeleri pazarlamacıların üzerinde fazlaca durdukları bir konudur. Özellikle günlük indirim yapan alışveriş sitelerinde

kadın tüketicilere yönelik giyim-aksesuar ürünlerine fazlaca yer verildiğini görebiliriz. Tüm bu açıklamalar doğrultusunda kadın ve erkeklerin e-mağaza tercihlerinde farklı durumların etkilidir denilebilir.

Katılımcıların yaşları ile internetten alışveriş yaptıkları tutar arasındaki ilişki incelendiğinde; yaş ile yapılan alışveriş tutarı arasında anlamlı bir ilişki olduğu gözlemlenmiştir. 20-29 yaş arasındaki katılımcıların %59,1'inin son 6 ay içerisinde internetten yaptığı alışveriş tutarının 200-299 TL arasında iken, aynı yaş grubunda 2000 TL ve üzeri harcama yapan katılımcının bulunmadığı anlaşılmıştır. Verilere göre 20-29 yaş grubundaki katılımcıların internetten daha az tutarda harcama yaptığı görülmüştür. 30-39 yaş grubu içerisindeki katılımcıların %42,1'inin 1000-2000 TL arasında harcama yaptığı, 40 ve üstü yaş grubundaki katılımcıların da %41'inin 1000-2000 TL arasında harcama yaptıkları görülmüştür. Katılımcının yaşı ilerledikçe internetten yapılan alışverişlerdeki harcama tutarının da arttığı bilgisi edinilmiştir.

Katılımcılar içerisinde daha önce internetten alışveriş yapmış olan katılımcıların %65'ini evliler oluştururken, %35'i bekârlardan oluşmaktadır. Bu verilere göre evli tüketicilerin bekârlara göre daha çok internetten alışveriş yaptıkları söylenebilir. Katılımcılar arasında evli ve bekâr olanların birbirlerinden farklı satın alma davranışı sergiledikleri gözlemlenmiştir. Evli katılımcıların %39,4'ü internetten yapacakları alışverişlerde e-mağazanın güvenilir ödeme sisteminin olmasını talep ettikleri anlaşılmıştır. Evli katılımcılar için siparişlerin söz verilen zaman dilimi içerisinde kusursuz teslim edilmesi en son planda yer alırken, bekâr katılımcıların %38,2'lik çoğunluğu için en önemli unsur olduğu görülmüştür. E-mağazanın tanınan bilinen bir e-mağaza olması bekâr katılımcılar için en son önemsenen unsur olduğu tespit edilmiştir. Tüm bu açıklamalar, ilgili tablo verileri değerlendirildiğinde, katılımcıların medeni hali ile internetten alışveriş yaparken tercih ettikleri mağazaların özellikleri arasındaki anlamlı ilişkinin varlığı gözlemlenmiştir.

Katılımcıların gelir seviyesi ile internetten alışveriş öncesi durum arasındaki ilişki incelendiğinde; gelir seviyesi ile alışveriş öncesi hissedilen durum arasında anlamlı bir ilişki olduğu gözlemlenmiştir. Daha önce internetten alışveriş yapmış olan katılımcıların %42'sinin aylık gelirinin 3000 TL'nin altında olduğu gözlemlenmiştir. Aylık gelir seviyesi 3000 TL'den az olan katılımcıların %26,2'lik bölümü, yaşadıkları çevrede alışveriş yapacakları kapsamlı mağazalar olmadığından internetten alışveriş yaparken, %23,8'i hızlı karar vermeleri gereken durumlarda internetten alışverişini tercih etmektedirler. Geliri 3000-3999 TL arasında bulunan katılımcıların ise %48'inin hızlı karar vermeleri gereken durumlarda internetten alışveriş yaptıkları gözlemlenmiştir. Aynı grubun %28'i ise internetteki fiyatların normal mağazalara göre daha uygun olduğundan tercih ettikleri görülmüştür. Aylık geliri 4000 TL'den fazla olan katılımcıların ise %36,4'ünün yaşadıkları çevrede alışveriş yapacakları kapsamlı mağazalar olmadığından internetten alışverişini tercih ettikleri anlaşılmıştır. Katılımcılar için en önemli faktörün yaşadıkları çevrede alışveriş yapacakları kapsamlı mağazalar olmaması ile hızlı karar vermeleri gereken durumlar olduğu, internette dolaşırken hoşuna giden herhangi bir ürünün satın alınması ile internetteki ürün çeşitliliği ile ürün karşılaştırması kolaylığı katılımcılar için daha geri planda kaldığı bilgisi alınmıştır.

Katılımcıların cinsiyetleri ile internet mağazalarının daha çok ürün seçeneği olduğundan tercih edilmesi arasında anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan bağımsız grup t testi sonucunda; grupların aritmetik ortalamaları arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Söz konusu farklılık kadın katılımcılar lehine gerçekleşmiştir. Buna göre bireyleri alışverişe iten nedenler incelendiğinde; internet mağazalarında ürün seçeneğinin çok olması kadınlarda erkeklere göre daha etkili olmuştur. Kadın kullanıcıların daha çok ürün seçeneğinden dolayı internette alışverişini tercih etmesi nedenleri arasında, kadınların ürünler arasında daha fazla kıyaslama yapma eğilimleri olduğu kanısına varılmıştır. Kadın tüketiciler daha çok ürün seçeneğinin olmasından dolayı internette daha fazla zaman geçireceklerdir. Bu süreçte tanıtım içerikli e-postaların veya cep telefonuna kısa mesajların gelmesi kadın tüketicilerin ilgisini arttıracaktır.

Katılımcıların cinsiyeti ile internet alışverişinde satıcı baskısı olmadan alışveriş yapıldığı için tercih edilmesi arasında anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan bağımsız grup t testi sonucunda; grupların aritmetik ortalamaları arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Söz konusu farklılık erkek katılımcılar lehine gerçekleşmiştir. Klasik işletmelerde satıcı baskısı tüketici satın alma maliyetini etkileyen önemli bir unsurdur. Bu araştırmadan elde edilen bilgilere göre internet, erkek tüketiciler için satıcı baskısı olmadığından tercih edilebilir bir alışveriş yolu olmuştur. İstedikleri ürünü, istedikleri fiyata ve istedikleri özellikte alma arzusu duyan erkek tüketiciler, kendi belirledikleri satın alma yolunda satıcı baskısı olmamasını tercih edeceklerdir.

Yukarıdaki sonuçlar göz önüne alınarak internette satış yapan işletmeler için önerilerimiz şu şekildedir:

- İnternetin hayatımıza hızla girdiği, hayatımızın büyük bir bölümünde yer edindiği, internette ticaret, internet perakendeciliği gibi konuların büyük önem kazandığı dünyamızda, pazarlamacıların internette alışveriş yapma eğiliminde olan tüketicilerin davranışlarını iyi analiz etmeleri gerekmektedir.

- Daha önce hiç internette alışveriş yapmamış olan tüketicilerin nedenlerinin incelenmesi ayrı bir önem taşır. Yapılan araştırmadan da anlaşılacağı üzere tüketicilerin internette alışverişte güven sorunu yaşadıkları gözlemlenmiştir. İşletmeler açısından bu güvensizlik ortamını giderecek adımların atılması kritik bir rol oynamaktadır. Güvenilir ödeme sistemi, sürekli bilgilendirme, satış sonrası geri beslemeler ve tüketicilerle doğrudan ve samimi iletişim çok önemlidir. Günümüz tüketicilerinin e-postalar veya cep telefonuna gelen kısa mesaj yoluyla otomatik olarak gönderilen mesajlara çok itibar etmediği bir gerçektir.

- İnternette alışverişin faydaları, mevcut alışveriş yapan tüketiciler tarafından bilinmektedir. Pazarlama açısından, özellikle bu çalışmadan da anlaşılacağı üzere güven sorunu gibi dezavantajlar üzerinde çalışmaların yoğunlaştırılarak tüketicilerin internette alışveriş yapmaya güven duymaları ve bu konuda ayrıntılı bilgilendirilmeleri sağlanmalıdır. Tüketicilerin hangi davranışlarla, düşüncelerle alışveriş yaptıklarının veya yapmadıklarının

bilincinde olan işletmeler, tüketici istek ve ihtiyaçlarını en iyi şekilde karşılama fırsatını yakalayıp tüketici tatmini sağlayıp, başarıyı sürdüreceklerdir.

KAYNAKÇA

- AKSOY**, Ramazan (2006), İnternet Ortamında Pazarlama, Ankara: Seçkin Yayınları
- ALGÜR**, Seden ve F. Cengiz (2011), "Türk Tüketicilere Göre Online (Çevrimiçi) Alışverişin Riskleri ve Yararları" *Journal of Yasar University*, 2011, S.22(6), ss.3667-3680
- BAYRAÇ**, H. Naci (2003), "Yeni Ekonominin Toplumsal, Ekonomik ve Teknolojik Boyutları", *Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 4 Sayı: 1 Haziran, 2003, ss.42-62
- BOZKURT**, İzzet (2004), İletişim Odaklı Pazarlama, İstanbul: Medicat Akademi
- COP**, Ruziye ve D. Oyan (2010), "Küçük Yerleşim Yerlerindeki Tüketicilerin, İnternette Ürün Satın Alma Davranışları Üzerine Bir Uygulama", *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, 2010, Cilt 3, Sayı 1, ss.98-115
- ENGİNKAYA**, Ebru (2006), "Elektronik Perakendecilik ve Elektronik Alışveriş", *Ege Akademik Bakış*, 2006, Cilt 6, Sayı 1, s.10-16
- ERDEM**, Ayhan (2006), Tüketici Odaklı Bütünleşik Pazarlama İletişimi, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım
- JARVENPAA**, Sirkka L., N. Tractinsky ve L.Saarinen (1999) "Consumer Trust in an Internet Store: A Cross-Cultural Validation" *Journal of Computer-Mediated Communication*, Cilt 5, Sayı 2
- KHIN**, Aye Aye, W.H. Chau, C.S. Chuan ve L.K. Tong (2016), "Factors Affecting for Online Marketing Strategy of Business Development in Malaysia" *British Journal of Economics, Management & Trade*, Cilt 11, Sayı 2, ss. 1-17
- KIRCOVA**, İbrahim (2012), İnternette Pazarlama, İstanbul: Beta Basım Yayım
- LEINBACH-REYHLE**, Nicole (2015), "The Single Most Important Reason Why Online Marketing Is More Important Than Ever", 16/06/2015, www.forbes.com (Erişim Tarihi: 01/03/2016).
- LI**, Mei-Lien, R.D. Green (2011), "A Mediating Influence On Customer Loyalty: The Role Of Perceived Value", *Journal of Management and Marketing Research*, Cilt 7, ss.1-12
- LIEFELD**, John (2007), "Consumer Behaviour Course", *University of GeulphHumber*, 2007, Canada, ghnet.guelphhumber.ca, Erişim Tarihi: 22/05/2014
- MESTÇİ**, Aytaç (2007), "Türkiye'de İnternet Raporu 2007", *XII. Türkiye'de İnternet Konferansı*, 8-10 Kasım 2007, Ankara, s.175-183
- MUCUK**, İsmet (2010), Pazarlama İlkeleri, On sekizinci Baskı, İstanbul: Türkmen Kitabevi
- ODABAŞI**, Yavuz, M. Oyman (2002), Pazarlama İletişimi Yönetimi, İstanbul: Kapital Medya
- ÖRÜCÜ**, Edip ve S. Tavşancı (2001), "Gıda Ürünlerinde Tüketicinin Satın Alma Eğilimini Etkileyen Faktörler ve Ambalajlama", *Muğla Üniversitesi SBE Dergisi*, Sayı 3, ss.109-122
- ÖZGÜVEN**, Nihan (2011), "Tüketicilerin Online Alışverişe Karşı Tutumları İle Demografik Özellikleri Arasındaki İlişkinin Analizi" *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 13 (21), 2011, s.47-54

PERJU-MITRAN, Alexandra, C.I. Negricea, T. Edu (2014), “Modelling The Influence Of Online Marketing Communication On Behavioural Intentions” *Network Intelligence Studies, Cilt 2, Sayı 4, ss. 245-254*

PIRNAR, İge (2010), *Doğrudan Pazarlama*, Ankara: Seçkin Yayınları

TARI, Recep ve F. Pehlivanoglu (2007), “Kocaeli İlinde Tüketici Davranışlarının Gelir-Harcama Grupları Açısından Analizi (Tüketim Harcamaları Profili)”, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (13), 2007/1, ss.192-210*

TEK, Ömer Baybars, E. Özgül (2010), *Modern Pazarlama İlkeleri*, İzmir: Birleşik Matbaacılık

TOKOL, Tuncer (2007), *Pazarlama Yönetimi*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım

TURAN, Aykut Hamit (2011), “İnternet Alışverişi Tüketici Davranışını Belirleyen Etmenler: Planlı Davranış Teorisi (TPB) ile Ampirik Bir Test”, *Doğuş Üniversitesi Dergisi, Sayı 12, Cilt 1, ss.128-143*

www.eticaretmag.com (Erişim Tarihi: 25.12.2015)

TÜRKİYE’DE CARİ AÇIK SORUNU VE NEDENLERİ

CURRENT ACCOUNT DEFICIT PROBLEM AND ITS CAUSES IN TURKEY

Mehmet KAYA¹

Öz

Türkiye ekonomisinin 1980’den sonra en önemli ekonomik sorunu haline gelencari işlemler açığı, yıllar geçtikçe katlanarak büyümüş ve bugün kronik bir hal almıştır. Bu sorunun Türkiye ekonomisine özgü; *tasarruf yetersizliği, dış ticaret açığının artması, ihracatın ithalata bağımlılığının artması, enerji tüketiminde giderek artan oranda dışa bağımlılık gibi yapısal sebepleri bulunmaktadır.* Son yıllardaki ekonomiye egemen olan ”cari açık finanse edildiği sürece sorun değildir” anlayışıyla birlikte cari işlemler açığının boyutundan ve sorununun çözümüne ilişkin alınması gereken tedbirlerden ziyade finansmanı ve finansmanının ekonomiye yansımaları öne çıkmıştır. Öyle ki sorunun kendisi kadar finansman şekli de ekonominin kırılganlığını artırmış ve krize sebep olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Cari Açık, Sürdürülebilirlik, Dış Ticaret, Finansman

Abstract

The current account deficit, which has become the most important economic issue of Turkey's economy after 1980, has grown exponentially over the years and today it has become chronic. There are structural reasons of this issue such as lack of savings, the increase in the trade deficit, rising the import dependence of exports, increasing proportion foreign dependency in energy consumption which are peculiar to Turkey’s economy. With the concept of “it is not problem as long as financing current account deficit” which dominated the economy in recent years, rather than the size of current account deficit and measures to be taken for the solution of problem, financing the deficit and its reflections on economy have come into prominent. Such that as much as the problem itself, its financing method also has increased the fragility of the economy and led to the crisis.

Keywords: Current Account Deficit, Sustainability, Foreign Trade Finance

¹ Yrd.Doç.Dr.,Dicle Üniversitesi Ergani Meslek Yüksekokulu,kayamehnet@dicle.edu.tr

1.Giriş

Cari açık veren ülke sayısının artması ve açığın sürekli hale gelmesi; bunun yanı sıra açığın ülkeyi dışsal şoklara karşı zayıflatması ve özellikle gelişmekte olan ülkelerde yaşanan krizlerin öncü göstergelerinden biri olarak gösterilmeye başlanması, son yıllarda cari açık konusunun önem kazanmasına yol açmıştır. Türkiye’de de cari açık sorunu ve bu açığın finansmanında yaşanan zorluklar en çok tartışılan konulardan biridir(Şahin,2011:48).

Türkiye’de cari işlemler açığı(cari açık) sorununun miladı “ihracata dayalı sanayileşme politikaları”nın uygulanmaya başladığı 1980 yılına dayandırılrsa da, özellikle 2000’li yıllardan itibaren ekonomimizin en önemli sorunu olmuş ve “kırılgan noktası” olarak nitelendirilmiştir. 1990’lı yıllarda cari açığın GSYİH’ya oranı %1’ler seviyesinde iken, 2004 yılından itibaren 2009 yılı hariç 2014 yılı da dahil olmak üzere %5’lerin üzerinde seyretmiştir. Öyle ki cari açık tutarı bazında da son birkaç yıldır dünyadaki ilk beş ülke arasında yer almıştır. Şüphesiz bunun ekonomimize özgü sebepleri bulunmaktadır.

Üç bölümden oluşan bu çalışmanın birinci bölümünde cari açık ve süreklilik kavramları açıklandıktan sonra ikinci bölümde 2000’lerden günümüze Türkiye’de cari açık sorununun gelişimi ve nedenleri ele alınacaktır.

Cari açığın bir ülke için ne zaman sorun olacağına ve hangi seviyelere eriştiğinde kriz, ki yaygın görüş cari açık/GSYİH oranının %5’i geçmemesi, sinyali olacağına ilişkin farklı görüşler olsa da bir başka görüş ise cari açığın finanse edildiği sürece sürdürülebileceği ve sorun olmayacağı yönündedir. Bu kapsamda ülkemizde cari açığın finansman sorununu incelemeye çalıştık.

2.Cari Açık Kavramı

Bir ülkenin belli bir dönem içerisindeki dış dünya ile ekonomik ve mali ilişkilerinin durumu, dış ödemeler bilançosu ya da dengesi(balance of payment) adı verilen istatistiksel tabloda izlenir. Bu tablo ülkenin mal, hizmet ve sermaye akımları gibi işlemler dolayısıyla dış dünyadan sağladığı döviz gelirlerinin ve dışarıya yaptığı döviz giderlerine eşit olup olmadığını bir denge yaklaşımı ile sergileyerek söz konusu dönem içinde ne kadar döviz açığı ya da döviz fazlası verdiğini ve eğer varsa bu açığı nasıl finanse ettiğini ortaya koyar. Bir ülkenin dış ödemeler bilançosundaki denge ya da dengesizlik, o ülkenin uluslararası ödeme gücündeki iyileşme ya da bozulmaları yansıtır, dolayısıyla da çoğu kez o ülkenin uluslararası alandaki ekonomik ve mali itibarının bir göstergesi olarak yorumlanır(Seyidoğlu,1999:382 ve Eğilmez,2006).

Geleneksel olarak ödemeler dengesi istatistiksel tablosu; cari işlemler dengesi, sermaye hareketleri dengesi, net hata ve noksan ve rezerv hareketleri olmak üzere dört bölümden oluşmaktadır. Cari denge olarak da tanımlanan cari işlemler dengesi, ödemeler dengesi bilançosunun en önemli ana hesaplarından ve dış ticaret (ihracat-ithalat dengesi), hizmetler (hizmet alımları-hizmet satımları), yatırım (net faktör) gelirleri (dış yatırım gelirleri-dış yatırım giderleri) ve cari transferler (karşılıksız olarak elde edilen dış gelirler-karılıksız olarak yapılan dış giderler) dengelerinin toplamından oluşmaktadır.(Yeldan,2010:34 ve Şahin,2011:48-49).Bu durumda, cari işlemler hesabının pozitif olması durumunda cari denge fazlası, aksi durumda ise cari denge açığı söz konusu olmaktadır. Başka bir ifade ile mal ve hizmet ticareti ile net transferlerden elde edilen gelirlerin bu hesaptaki ödemeleri karşılayamaması durumunda ülke, cari açık durumuyla karşı karşıya kalmaktadır(Peker ve Hotunluoğlu,2009:222).

Literatürde, cari işlemler birçok şekilde tanımlanabilir. İlk olarak, cari işlemler genel ekonomi için tasarruf ve yatırım arasındaki farklar olarak tanımlanabilir. Eğer yatırımlar tasarruflardan daha yüksekse ülke o zaman cari işlemler açığı ile karşılaşabilir ve onu

indirmek için tasarrufları (yatırımları) arttırmak (düşürmek) gerekir. İkinci olarak cari açık toplam üretim ile toplam harcama arasındaki fark olarak tanımlanabilir. Eğer toplam harcama toplam üretimden daha fazla ise ülke o zaman cari işlemler açığı ile karşılaşabilir ve onu indirmek için toplam harcamaları (toplam üretimi) düşürmek (arttırmak) gerekir. Üçüncü olarak cari işlemler; ihracat + net faktör ödemeleri ve transferler-ithalat olarak da tanımlanabilir. Eğer ithalat, ihracat, net faktör ödemeleri ve transferler toplamından daha büyükse ülke o zaman cari işlemler açığı ile karşılaşır ve onu indirmek için ihracat, net faktör ödemeleri ve transferlerin toplamını (ithalatı) arttırmak (düşürmek) gerekir (Akdiş vd., 2006).

Nasıl ki bir ülke ekonomisi için iç denge; toplam talebin potansiyel üretime eşit olmasıyla birlikte işgücü piyasasında da tam istihdamın olmasını gerektirir ise, dış denge ise cari dengeyi ifade etmektedir. Yani ülke dış gelirden ne daha fazla ne de daha az harcama yapmaktadır. Bir başka deyişle; dışarıdaki varlıklarını ne arttırmakta ne de azaltmaktadır. Yabancılar da ülke varlıklarını ele geçirmemekte ülke vatandaşları da dışarıdaki varlıklarının miktarını arttırmamaktadırlar (Begg vd., 2010:495).

Dolayısıyla cari işlemler dengesi esasen ekonominin reel kesiminin mal ticareti ve üretici faktörlerinin döviz gelir ve giderlerinin dengesini vermektedir. Kamuoyunda daha çok kullanılmakta olan dış ticaret açığı kavramından daha geniş bir tanımlama içermekte olduğundan, cari işlemler dengesi bir ülkenin, ortaya çıkan döviz açığı veya fazlasını ifade etmek için de önemli bir gösterge olarak kullanılmaktadır (Yeldan, 2010:34). Çünkü bir ülkenin makro ekonomik performansına ilişkin temel göstergelerden biri de cari işlemler dengesidir. Cari işlemler hesabındaki değişiklikler ekonominin gidişatı için sinyal olarak değerlendirilmekte, dolayısıyla iktisadi kararların ve beklentilerin şekillenmesinde belirleyici rol oynamaktadır. Öte yandan finansal kriz deneyimleri, cari açık /GSYİH rasyosunun öncü bir gösterge olarak takip edilmesi gerekliliğini ortaya koymuştur (Erdoğan ve Bozkurt, 2009:135).

1980'li yıllarda sermaye hareketlerinin serbestleşmesi konusundaki engellerin ortadan kalkmasıyla, cari işlemler açığı kavramı özellikle adından daha fazla söz ettiren bir kavram haline gelmiştir. Yüksek sermaye girişlerinin etkisiyle küresel cari hesap açığının artarak sürmesi başta Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere diğer birçok ülkede ekonomik istikrara ilişkin önemli kaygılara yol açmıştır. Ancak yüksek sermaye girişlerine paralel olarak ülkeleri yüksek cari açıkları finanse edebilmelerine rağmen açıkların kalitesi ve sürdürülebilirliği ayrı bir tartışma konusu haline gelmiştir (Altunöz, 2014:116).

3.Cari Açık ve Sürdürülebilirliği

Küreselleşmeyle, ülkelerde sermaye hareketlerinin bir sonucu olarak ortaya çıkan cari işlemler dengesindeki bozulmalar, ülkeler için en önemli ve üzerinde en çok durulması gereken konulardan biri olarak önemini korumaktadır (Yayar ve Demir, 2014:119). Çünkü cari işlemler dengesinin krizlere ilişkin önemli bilgiler içerdiği ve bu açığın büyüklüğüne bağlı olarak ileriki dönemlerde yaşanabilecek döviz kuru krizlerinin göstergesi olduğu kabul edilmektedir. Labonte'e (2010:7) göre, Meksika, Türkiye, Doğu Asya, Brezilya, Arjantin gibi gelişmekte olan ülkelerde büyük cari açıklar, finansal ve döviz krizlerinde en önemli gösterge olmaktadır. Bu açıdan değerlendirildiğinde ülkelerin cari hesaplarının durumu ekonomik istikrarın sürdürülebilir olması bakımından oldukça önemlidir.

Gelişmekte olan ülkelerin, cari dengelerinde büyük bozulmalar neticesinde finansal krizler yaşamaları cari açıkların ekonomiler için "ne denli büyük oldukları" sorusunu gündeme getirmiştir. Cari işlemler açıkları için belirleyici olan, bu açıkların ülke ekonomileri için hangi noktalardan sonra tehlike arz ettiği ki bu cari açıkların sürdürülebilirliğini ortaya çıkarmıştır. (Yayar ve Demir, 2014:119).

Akçay(2012)' göre de ekonomilerin gelişme aşamasında, üretim kapasitelerini arttırabilmeleri için ihtiyaç duyulan yatırımların yapılabilmesi ve yatırımların finansmanında yurt içi tasarruflarla karşılanmayan kısmının cari açık vererek dış kaynakla finanse edilebilmesi normal kabul edilmektedir. Çünkü ülke büyüdükçe, tasarruf ve yatırım arasındaki fark giderek daralacak, dolayısıyla dış kaynak bağımlılığı da giderek azalacaktır. Öz(2011)ise, finansal açıklık ve dalgalı döviz kuru rejimleri, makroekonomik temelleri güçlü ve finansal yapıları düzenlenmiş ekonomilerde yatırımlarının tasarruflarından sistematik olarak fazla olabildiğini ve farklı koşullarda risk unsuru olarak algılanabilecek yurt içi yatırım-tasarruf açığının, dolayısıyla cari işlemler açığının bir süre mazur görülebilmesini sağlar, demektedir.

1990'lı yıllarda itibaren başlayan cari açık sorunun başta gelişmekte olan ülkelerde yaşanan krizler için artık bir sinyal olduğu belirtilirken(Fischer 1988 yılında buna dikkat çekmiş ve şöyle demiştir: Bir ülkede yaklaşmakta olan krizin temel göstergesi cari işlem açığıdır. Gerçekleşen ve beklenen cari açık büyükse veya ağır dış borç geri ödemesi yapan bir ülke yeterli cari işlem fazlası veremiyor ise, devalüasyona ve bunalıma davetiye çıkmış demektir.”.(Aktaran Uygur,2012:12)Bu da gelişmekte olan ülkelerin, cari dengelerinde büyük bozulmalar neticesinde finansal krizler yaşamaları cari açıkların ekonomiler için “ne denli büyük oldukları” sorusunu gündeme getirmiştir. Cari işlemler açıkları için belirleyici olan, bu açıkların ülke ekonomileri için hangi noktalardan sonra tehlike arz ettiğidir ki bu cari açıkların sürdürülebilirliğini ortaya çıkarmıştır. (Yayar ve Demir,2014:119).

Cari açığın sürdürülebilirliğini ölçmek için farklı kriterler kullanılabilir. Cari açığın GSYİH'ya oranı, bütçe açığının GSYİH'ya oranı, ithalatın GSYİH'ya oranı, ihracatın GSYİH'ya oranı, rezervlerdeki değişim, sermaye akımlarındaki değişim ve ticaret açığının GSYİH'ya oranı bunlardan bazılarıdır. Genelde eğer cari açığın GSYİH'ya oranı %5'ten yüksekse, cari açığın sürdürülebilirliği zordur. İhracatın GSYİH'ya oranındaki, sermaye akışındaki, ekonomik gelişmedeki, rezervlerdeki ve tasarruflardaki artışlar cari işlemler açığını daha da sürdürülebilir yapacaktır. Bununla birlikte, ithalatın GSYİH'ya oranındaki, dış ticaret açığının GSYİH'ya oranındaki, yatırımların ve bütçe açıklarının GSYİH'ya oranındaki artış ise cari işlemler açığını daha az katlanabilir yapacaktır. Aynı zamanda siyasi istikrarsızlıktaki artış da cari işlemler açığının katlanabilirliğini azaltacaktır(Akdiş vd.,2006).

Ancak cari işlemler açığı konusunda geleneksel görüş ise; açığın GSYİH'ya oranı %5 ve daha büyük bir orana ulaştığında, özellikle açığın kısa dönemli borçla veya yabancı döviz rezervleri ile finanse edilmesi ve o da yüksek tüketim harcamalarına yol açması durumunda, kırmızı ışık yanar veya bir alarm sesi duyulur(Miles ve Razin, 1996a ve 1996:1).

Böylece cari açık/GSYH oranının %4-%5 değerleri cari açığın sürdürülebilirliği için kritik bir eşik olduğu *karşılaşılmayan krizlerle ilgili bilgi verdiği hatta krizlerin zayıf bir göstergesi konusunda* bir uzlaşıdan bahsetmek mümkündür. Teorik olarak belirlenen bu ölçüye kuşkuyla yaklaşanlar da vardır. Nitekim Babaoğlu(2005:10)'na göre, geliştirilen kriz uyarı modellerinde Cari Denge /Milli Gelir göstergesinin krizlerde önemli belirleyici etken olmadığı vurgulanır. Her ne kadar, yukarıda da belirtildiği gibi,1980'lerin başında Şili'de 1990'larda Meksika'da ve Doğu Asya'da krizlerde tehlikeli boyutlarda artış gösteren cari açıkların payının da ileri olduğu sürülse de hangi seviyeden sonra tehlikenin arttığına dair bir ortak görüş bulunmamaktadır. Bu yüzden sadece cari açık oranlarına bakarak cari açık ve sürdürülebilirliği hakkında yorum yapmak yanıltıcı olabilir.

Kısaca cari açığın “gereğinden fazla” olması halinde krize yol açtığına ilişkin oluşan kanaat, yaşanan bu tecrübelerle bunun her zaman ve her ülke için öyle olduğunu göstermemektedir. Nitekim Yentürk (2008)bu hususa şöyle açıklık getirmektedir:

“İktisat literatüründe, “Cari açığın yüksek olması krize götürür” temelli tartışmalar çok yaygındı. Ancak Türkiye uzun yıllar yüksek bir cari açıkla yaşamasına rağmen krizle

karşılaşmadı. Buna karşı ileri sürülen argüman “Amerika Birleşik Devletleri gibi hep cari açığı olan gelişmiş ülkeler vardı. Orada hiç kriz olmazdı, ama şimdi oldu; nedeni ise en azından cari açık değildi” şeklindedir. Cari açık krize neden olur mu? “Eğer gayri safi milli hasıla oranı %5’i geçerse olur, %5’i geçmezse olmaz” dendi. Türkiye’de bu oran % 6’lara çıktı, gene olmadı. Bu tartışmanın önemi şudur: Cari açık dışarıdan kaynak kullanmak demektir ve biz hiçbir zaman dışarıdan uzun dönemler kaynak kullanmadığımızı görüyoruz. Bu, gelişmekte olan bütün ülkeler için geçerlidir.”

Subaşat (2010:27)’a göre ise, her ne kadar deneyimlerden hareketle belli bir sınırnın ötesindeki cari açık riskli olarak görülse de, cari açığın ne zaman bir sorun olmaya başlayacağına, cari açığın ulusal gelire oranına, kaç yıl sürdüğü, dış borç miktarı, ihracat hacmi ya da uygulanan döviz kuru rejimi gibi bazı değişkenlere bakarak karar vermek mümkün değildir.

Nitekim Milesi-Ferretti ve Razin(1996:2) ile İnel ve Kayıkcı(2012:43) belirttiği gibi, cari işlemler açığının daha ciddi probleme yol açıp açmadığını değerlendirmek için ekonomik literatürde *cari işlemler açığının fazlalığı ve sürdürülebilirliği* kavramlarına ek olarak ülkenin *ödeme gücü* kavramı önem kazanmıştır. Ödeme gücü ise teorik olarak bir ekonominin bütçe kısıtı ile ilişkili olarak tanımlanmaktadır. Bu tanıma göre bir ekonomi, eğer gelecekteki ticaret fazlalarının bugüne indirgenmiş değeri mevcut dış borçlarına eşitse borçlarını ödeyebilir durumdadır. Kamu maliyesi hususunda ödeme gücü, gelecekteki bütçe fazlalarının bugüne indirgenmiş değerinin mevcut kamu borcuna eşit olması anlamına gelir.

Subaşat(2010:27)’a göre de“Sürdürülebilirlik”, ödünç alınan kaynakların sorunsuz biçimde geri ödenebilmesini sağlayacak koşulların oluşturulup oluşturulmadığına bağlı olarak tanımlanmalıdır. Eğer kaynaklar borcun ödenmesini mümkün kılacak verimli alanlarda kullanılıyorsa, ciddi bir sorun olmadan geri ödenebilir. Böyle bir cari açık, kaç yıl sürdüğünden bağımsız olarak “sürdürülebilir” olarak görülmelidir. Eğer kaynaklar verimsiz alanlara yatırılmış, ya da tüketimi pompalamak için kullanılmışsa, cari açık uzun yıllar sürmüştü bile sürdürülemez kabul edilmelidir. Cari açığı, riskleri biriktirerek, sorunları büyütüp, çözümleri erteleyerek uzun yıllar “sürdürmek” koşullar elverdiğinde mümkün olabilir. Bir ülkede, cari açığın kriz yaşanmadan uzun yıllar sürmesi, o ülkede cari açığın “sürdürülebilir” olduğu anlamına gelmez. Cari açığın “sürdürülemez” olduğu, bir gün mutlaka anlaşılacaktır. Sorunlar ne kadar uzun süre biriktirilirse, yaşanması gereken uyum da o kadar radikal ve yıkıcı olacaktır.

Sonuç olarak Tunalı(2008:170)’de de belirttiği gibi cari işlemler açıklarının sürdürülebilirliği; cari işlemler açıklarının kaynağı, cari işlemler açıklarının yol açtığı sonuçlar ve cari işlemler açıklarının finansman şekli gibi birçok faktörün etkisi altındadır. Dolayısıyla cari işlemler açıklarının sürdürülebilirliğinin tek bir model ya da tek bir kriter çerçevesinde değerlendirilmesi doğru değildir. Böyle bir değerlendirme hiç şüphesiz yanıltıcı ve gerçeklerle bağdaşmayan sonuçlar ortaya koyacaktır.

4. Türkiye’de Cari Açık Sorunu

Türkiye’de 1980’lerden itibaren cari açık en önemli iktisadi sorunlardan biri olmuştur(Türkay,2013:254). 24 Ocak 1980’de uygulamaya geçirdiği istikrar programı ile dışa açık bir ekonomi için gerekli yapısal dönüşümleri tamamlama çabasına girmiş; bu kapsamda ihracatın geliştirilmesi, fiyatların piyasa koşullarında belirlenmesi ve özelleştirme temeline dayalı yapısal dönüşüm ile enflasyonla mücadele programı bir bütün olarak uygulamaya gayret edilmiştir. Özellikle ihracatın teşvik edilmesi için parasal destekler verilmiş ve ihraç edilen ürün fiyatlarının düşürülebilmesi amacıyla işgücü maliyetleri kısıtlanmaya çalışılmıştır(Çak,2013:41).

Türkiye’de 1980 yılından sonra başvuru ihracatı artırma çabaları olumlu sonuç verecek ihracat artışı yaşanmıştır. Ancak incelediğimizde, bu ihracat artışının yapısal bir rekabet gücü, yatırımlar ve verimlilikteki artışı gibi uzun dönemli gelişmelerden çok, parasal destek, devalüasyon, düşük ücret gibi kısa dönem etki yapan faktörlere bağlı olduğunu görüyoruz. Bu faktörlerin çeşitli iç ve dış gelişmeler sonucu uygulanamaz hale geldiği 1980’li yılların sonundan itibaren ihracatın artışında duraklama ve ihracatı karşılama oranında görülen düşüş, dış açığı yine artırmaya başlamıştır(Yentürk,2003:18).

Dış ticaretin serbestleştirilmesinden sonra 1989 yılında Türkiye’nin uluslararası finansal işlemlerinde serbestliği gerçekleştirilmesiyle büyük ölçüde açık bir ekonomi haline geldiği söylenebilir. Doğrudan sermaye girişlerinin dışında, kısa dönemli spekülasyon sermaye ve portföy yatırımlarının girişlerinin de serbest bırakılması dış finansal serbestliğin en önemli basamağıdır.Sermaye girişi sonucu ise ödemeler dengesi üzerinde ortaya çıkan gelişmelerin başında cari açıkların artması gelmektedir.Bilindiği gibi,net sermaye girişinin rezerv artışlarına gitmeyen kısmı cari açıkları finanse etmekte kullanılmaktadır.Bir diğer deyişle sermaye girişlerindeki artış cari açığın artmasına olanak vermektedir(Aydoğuş ve Öztürkler,2006:65,Kepenek ve Yentürk,2003:215-216).

Genellikle spekülasyon amaçlı sermaye girişi sonucu gelişmekte olan ülkelerde kamu borçlanma oranı yükselmekte, kamu kesimi gelirlerinin önemli bir kısmını borç ödemelerine ayırmak zorunda kalmaktadır. Birçok gelişmekte olan ülkede olduğu gibi Türkiye’de de 90’lı yıllarda kamu harcamaları içinde en önemli paya faiz ödemeleri sahip olmaya başlamıştır(Kepenek ve Yentürk,2003:217). Türkiye’de 1990’lı yıllarda ortaya çıkan iç ve dış borçlardaki artış ve buna bağlı olarak kısa vadeli-yüksek faizli borçlanma politikası özel sektörün de risksiz ve yüksek getirili kamu borçlanma senetlerine yönelerek üretimden uzaklaşmasına neden olmuştur. Ortaya çıkan üretim eksikliği ithalatın ve dolayısıyla da cari açığın artmasına neden olmuştur. Söz konusu yüksek faizli kamu borç senetleri, kısa vadeli sermaye girişlerini hızlandırmış ve bu da cari açığı artırıcı bir etki oluşturmuştur(Türkey,2013:254).Dönemin tümünde açık vermekle birlikte kriz sonrası dönemlerde(1994 ve 2001 yıllarında), yerli paranın değer kaybetmesi ve büyüme oranlarındaki düşüşün etkisi ile dış ticaret açıkları ve buna bağlı olarak da cari işlemler açıklarının azaldığı ve ekonominin görece olarak hızlı büyüdüğü dönemlerde ise açıkların arttığı gözlemlenmektedir(Açıkgöz ve Akçağlayan,2014:82-83).

Türkiye ekonomisi Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizlerinin ardından 2001 yılında ciddi bir daralma yaşamasına rağmen,2002 yılında hızlı bir toparlanma sürecine girilmiştir. Mayıs 2001’de IMF’in de desteğiyle birlikte uygulamaya kona “Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı” ile birlikte büyüme, enflasyon ve faiz oranları yönünden olumlu cari açık ve istihdam açısından olumsuz kabul edilen gelişmeler meydana gelmiştir. Ancak, cari açığın giderek genişlemesi, Türkiye ekonomisinin en önemli sorunlardan biri olarak karşımıza çıkmıştır. Türkiye’nin cari işlemler dengesine baktığımızda, 2001’den bu yana dış ticaret hacmi artış göstermiş, ancak bunun yanı sıra cari işlemler dengesinde de çok ciddi boyutlarda açıklar kaydedilmiştir(Tunalı,2008:170 ve (Karabulut ve Danişoğlu,2006:48 aktaran Şahin,2011:51).2002 yılında 626 milyon dolar civarında olan cari açık,2009 yılı dışında ki bu yılda bile 12 milyar dolar olmuş, izleyen yıllarda sürekli olarak artarak 2011 yılında 75 milyar dolar olmuş uygulamaya konan makroekonomik ihtiyati tedbirlerin etkisiyle 2012 yılında 48 milyar dolara gerilemiştir.2013 yılında 65 milyar dolar 2014 yılında ise 46 milyar dolara ulaşmıştır..Böylece Türkiye tam 13 yıldır muhtemelen bu yılı da eklersek ki öyle görünüyor 14 yıldır üst üste cari açık veriyor olacağız.Mutlak anlamda 2002-2014 döneminde cari açık tutarı toplamda ise 446059 milyar dolar olmuştur.

Tablo-1: Cari İşlemler Dengesi ve Cari Açık/GMYH Oranı (2002-2014)

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Cari İşlemler Dengesi(Milyon Dolar)	-626	-7553	-14197	-21448	-31837	-37778	-40192	-12009	-45313	-75051	-48495	-65035	-46525	32.190
Cari Açık / GSYİH (%)	-0.3	-2.49	-3.62	-4.44	-6.02	-5.85	-5.53	-1.97	-6.21	-9.69	-6.15	-7.9	-5.81	4.5

Kaynak:IMFWorldEconomic Outlook Database, April 2015

Cari açık her zaman Türkiye ekonomisi sorunlarının ayrılmaz bir yönü olmuştur ve Türkiye son 50 yılda yaşadığı tüm ekonomik krizlerde bir rol oynamıştır. Bununla birlikte, diğer alt-dönemlere göre son on yıl içinde çok daha belirgin bir sorun haline gelmiştir. Örneğin, çalışmalar cari açığın milli gelire oranı 1990-2002 yılında ortalama yüzde 0,73 iken 2003-2011 yılında yüzde 5.09 olduğunu göstermektedir(Kutlay,2015:5).Tablo1’den de kolayca anlaşılacağı üzere cari açığımız son yıllarda hep artmıştır. Nitekim cari açığımızın seyri dalgalı olarak 2002-2014 yılları arasında,2001 krizi sonrası 2002 yılı ve 2008 küresel krizi sonrası 2009 yılı hariç, ortalama %2 ile %9,7 bantları arasında değişmiş olup bozulma sürecine girdiği görülmektedir. Özellikle 1990 yılından itibaren yaşanan ekonomik krizlerin ödemeler bilançosu kaynaklı oluşu ve kriz yıllarından önce Cari Açık/Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) oranının literatürde ileri sürülen %4-5’lik eşik değerlerini aşması olası bir ekonomik krizin göstergesi olduğu endişesini de gündeme getirmektedir. Nitekim 2000-2014 döneminde Cari Açık/GSMHoranı birkaç yıl hariç %4-5’lik eşik değer üzerinde gerçekleştiği gibi 2010 yılından itibaren de adeta sistemli bir şekilde artıyor. Dolayısıyla Türkiye’deki cari açık bu tarihsel çerçevede değerlendirildiğinde “büyük ve sürekli” bir nitelik taşıdığını söylemek mümkündür(Radikal,2014,Telatar ve Terzi,2009:120 ve Telatar,2011:23).

2015 yılında küresel hammadde ve enerji fiyatlarında görülen elverişli koşullar sayesinde cari son altı yılın en düşük seviyesine indi. Ayrıca Merkez Bankası tarafından açıklanan ödemeler dengesi verilerine göre de yıllık ithalat yüzde 14’lük düşüşle 232,5 milyar dolara gerilemiş. Böylece 2014’te 63,6 milyar dolar ekside olan mal ticareti dengesi 47,8 milyar dolara azalmış. Cari açıktaki toparlanma da büyük oranda buradan kaynaklanıyor.Bu düşüş bir iyimserlik yaratsa da bunun konjonktürel olduğu ve Türkiye’nin cari açık oranının dünya standartlarına göre çok yüksek olmaya devam ettiği gerçeğini ortadan kaldırmıyor(Gökçe,2016).

Kaldı ki Türkiye’nin cari açık oranı dünya standartlarına göre de çok yüksek olmaya devam ediyor.2014 yılı itibariyle OECD üyesi ülkeleri arasında cari açık oranı en yüksek ülke olup OECD’nin projeksiyonuna göre de önümüzdeki birkaç yılda bunun böyle devam edeceği öngörülüyor. Nitekim dünyada da son birkaç yıldır toplamda ilk beşteki sıralamasını korumuştur.

Tablo 2: Cari İşlem Açığı En Büyük 5 Ülke (Milyar \$)

Sıra	Ülkeler	2011	Ülkeler	2012	Ülkeler	2013	Ülkeler	2014
1	ABD	-459.35	ABD	-460.75	ABD	-400.26	ABD	-410.62
2	Hindistan	-78.15	İngiltere	-98.17	İngiltere	-119.92	İngiltere	-162.21
3	Türkiye	-75.05	Hindistan	-88.16	Brezilya	-81.22	Brezilya	-91.28
4	İtalya	-65.63	Avustralya	-66.31	Türkiye	-65.03	Türkiye	-46.51
5	Brezilya	-52.47	Kanada	-59.94	Kanada	-54.66	Avustralya	-39.875

Kaynak: IMF World Economic Outlook Database, April 2015

Yeldan'a göre(2013a:39) Türkiye geleneksel olarak "ılımlı"düzeyde(ulusal gelire oranla yüzde 1-1.5) cari açık veren bir ekonomi konumunda idi.1990'larda milli gelirin büyüme hızı %3.6 iken, cari işlemler açığının gayri safi yurt içi hasılaya oranı 1%'in altında seyrediyordu. 2003 yılından itibaren, yıllık cari açık %3-4 bandına yükseldi ve 2006'dan sonra %6'nın üzerine fırladı. 2009 yılında, cari açık azalırken, büyüme hızı, büyük durgunluğa paralel olarak, -%4.8 idi. Ancak, daha sonra, 2010 yılında, cari işlemler açığının milli gelire oranı artmaya başladı ve bu yıla kadar da artmaya devam etti. Cari işlemler açığının hızla yükselmesinin ardında hem dışsal hem de içsel sayılabilecek etkenler mevcuttur. Biz içsel etkenler üzerinde duracağız.

5. Türkiye'de Cari Açığın Artış Nedenleri

Türkiye'nin 1980'li ve 1990'lı yıllardaki düşük cari açık düzeylerinden 2000'li yıllarda yüksek cari açık düzeyine çıktığı görülmektedir(Onuncu Kalkınma Planı,2014:10).1990'lı yıllarda, yukarıda da belirtildiği gibi, genel olarak bir cari açık sorunundan söz edilemez. Cari açığın ekonomi için risk oluşturmaya başladığı ve giderek bir kırılma ögesine dönüştüğü yıllar esas olarak 2000'li yıllardır(Eşiyok,2012:64).

Cari işlemler dengesine dair politika tasarımının sağlıklı bir şekilde yapılabilmesi için öncelikle herhangi bir dönemde cari açığın ne kadarının konjonktürel (çevrimsel) ne kadarının yapısal unsurlara atfedilebileceği sorusunun yanıtlanması gerekmektedir. İktisat yazınında norm cari denge ve sürdürülebilir cari denge, cari dengenin iktisadi temellerle uyumu konusunda fikir verirken, çevrimden arındırılmış cari denge ise, cari açığın konjonktüre atfedilebilen kısmının ayrıştırılarak ana eğiliminin anlaşılmasına katkıda bulunmaktadır. Makroekonomik denge yaklaşımını esas alan norm cari denge hesaplamaları tasarruf ve yatırımların yapısal belirleyicilerinden yola çıkarak genelde bir ekonominin iktisadi temellerinin ima ettiği yapısal cari dengeyi hesaplamayı amaçlamaktadır(Kara Sarıkaya,2013:3-4).Sermaye yoksul gelişmekte olan ülkeler için bir cari işlemler açığı, mevcut iç tasarruflara nazaran yatırım fırsatlarının göreceli bolluğunu yansıtabilir. Yurtiçi tasarruf açığı, kamu ya da özel tasarruflarla ya da ikisinin kombinasyonu ile harekete geçirilebilir(Zaidi,2012:6).

Nitekim Türkiye ekonomisinde 2000'li yıllarla birlikte hızla artan cari açık sorununun temel nedenleri olarak; *enflasyon hedeflemesi sonucunda TL'nin aşırı değerlenmesi* ile birlikte *dış ticaret açığının artması*, halen uygulanmakta olan dahilde işleme rejiminin sonucunda *ihracatın ithalata bağımlılığının artması*, *enerji tüketiminde giderek artan oranda dışa bağımlılık* ve 1996 yılında yürürlüğe giren Gümrük Birliği'nin gecikmiş etkileri sayılabilir. Ayrıca, Türkiye'de, yerli yatırım ve tasarruf arasındaki fark olarak tanımlanan cari açıkların temel belirleyicisi, *sürekli azalma eğilimli düşük tasarruf oranlarıdır*. Yurtiçi tasarrufların gerçek ekonomik büyümeyi finanse etmede yetersiz kaldığından dolayı yabancı kaynaklar sürekli bir ihtiyaç olmuştur. Bu gelişmeler sonucunda ihracatın, üretimin ve tüketimin ithalata bağımlılığı artmış, 1990'lı yıllardaki benzer büyüme oranları 2000'li yıllarda daha fazla cari açıklarla sonuçlanmaya başlamıştır. Bu cari açıkların gayri safi yurtiçi

hasılaya oranı çok yüksek seviyelere ulaştığından, kamuoyunun gözünde cari açıklar yeni dönemin yeni canavarı olmaya adaydır. Kaldı ki zaman zaman ekonomik krizlere de yol açması bu benzetmeyi haklı kılmaktadır(Eşiyok,2012:64,Yurdakul ve Cevher,2015:93 ve Günçavdı,2013).

Türkiye ekonomisinin “yapısallaşan” enflasyondan sonraki bu yeni canavarla da mücadele etmesi için ki enflasyon 2000’li yıllardan itibaren tek haneye düşürülmüş, bu soruna yol açan yapısal nedenlerin bilinmesi gerekir. Ki Kutlay(2015:10)’a göre de Türkiye’nin cari açığının temel nedenleri derinlemesine analiz gerektiren, köklü ve yapısal nedenlerdir. Bunun için makroekonomik denge yaklaşımından yararlanarak soruna etki eden ülke içi etkenler ve politikalar ele alacağız.

5.1.Tasarruf Yetersizliği

Tasarruf yetersizliği Türkiye ekonomisinin “yumuşak karnı” veya “kronik hastalığı” olarak nitelendirmekte ve sadece cari açık sorununun değil birçok ekonomik sorununun sebebi olarak gösterilmektedir. Ancak cari açık tasarruf yetersizliği ilişkisi o kadar kuvvetlidir ki Kar(2015)’in deyişiyle ikisi bir madalyonun iki farklı yüzü gibidir öyle ki tasarruf açığı tartışılırken esasında tartışılan cari açıktır demektir. Merkez Bankasına göre de bir ülkedeki tasarruf oranı, kullanılacak dış tasarruf oranı ve cari işlemler denesinin ne yönde gelişeceği konusunda önemli bilgiler içerir.

Bilindiği gibi ekonomide cari işlemler dengesinin sağlanması,teorik olarak özel kesim ve kamu kesiminin tasarruf yatırım dinamiklerinin tarafından belirlenmektedir.Ekonomide dış denge sağlanmışsa(genel ekonomi tasarruf yatırım dengesi)dış denge de($X=M$,geniş anlamda cari denge)sağlanmış demektir.Tasarruf fazlası olan bir ekonomide cari işlemlerde fazla,net tasarrufları negatif olan bir ekonomide ise cari işlemler açığı oluşmaktadır.Türkiye ekonomisi yapısal olarak tasarruf sorunu olan bir ekonomidir ve ekonominin net tasarruf seyri bu durumu açıkça ortaya koymaktadır.Türkiye ekonomisinde net tasarrufların genellikle negatif olması,cari işlemler açıklarını ve büyümeyi finanse etmek için dış kaynak ihtiyacını ortaya koymaktadır(Yılmaz ve Karataş,2009:77).

Nitekim tablo 5.1.1’de de görüldüğü gibi Türkiye ekonomisinin 2000 sonrasında kronik olarak tasarruf açığı verildiği görülmektedir. Yurtiçi tasarruflar sabit sermaye yatırımlarını karşılayamadığı için dış tasarruf kullanılmakta bir başka deyişle cari açık verilmektedir. 2005 yılında tasarruf açığı GSYH’nin %4,4’ü kadarına ulaştıktan sonra 2006, 2007 ve 2008 yıllarında %5’i aşmış, 2009 yılında kriz nedeniyle %2’lere gerilemiş, 2011 yılında %9,4gibi yüksek bir değere ulaştıktan sonra 2014’e kadar sürekli %5’in üzerinde seyretmiştir.Bu oranlar genel kabul gören eşik değerin çok üzerindedir(Sezgin vd.,2015:232).

Telatar(2011:25)’a göre gelişme sürecinin başındaki ülkelerde yurt içi tasarrufların büyüme sürecinin gerektirdiği yatırım harcamalarını karşılayacak düzeyde olmaması doğal bir durumdur. Dolayısıyla, yeni gelişen bir ülkenin yurt içi tasarruf yetersizliğini yurt dışından aldığı kaynaklarla finanse etmesi ve üretken kapasitesini bu şekilde artırarak dışa bağımlılıktan zaman içinde kurtulması olumlu bir durum olarak değerlendirilmelidir. Bu tip gerekçelere dayalı olarak ortaya çıkan cari açık çözümlenmesi gereken bir problem niteliği taşımayacaktır; çünkü ülkenin üretken kapasitesindeki artış çözümün kendi içinde olması anlamına gelmektedir. Cari açıkları elde edilen kaynakların üretken faaliyetlere yönlendirilmemesi durumunda ise, artık problem "kendini çözme" hassasını yitirmekte ve dışarıdan çözüm önerilerine gereksinim yaratmaktadır.

Türkiye’de tehlikeli yüksek cari açığın ana temel kaynaklarından biri endişe verici bir şekilde azalan tasarruf oranıdır. Son otuz yıldır Türkiye’nin ulusal tasarruf oranı gelir seviyesi benzer seviyelerde olan ülkelere nazaran azalmıştır. Bu eğilim 1998 yılından bu yana

genişleyen tasarruf-yatırım açığına yol açmıştır. Yatırımlar GSYİH'nin ortalama% 20 civarında olsa da, GSYİH'nin yüzdesi olarak tasarruflar;1998 yılında % 24 iken2000-2008 döneminde ortalama yüzde 17'ye, sonraki yıllarda ise yüzde 13-15 bandı arasında seyrederek 1980 yılından bu yana en düşük seviyeye gerilemiştir(Zaidi,2012:6,YASED,2011:5).Öyle ki Türkiye, son yıllarda artış trendinde olan ve yüzde 25'lere kadar çıkan tasarruf oranlarıyla Düşük Gelir Grubunda yer alan ülkelerin bile altında seyrediyor. Türkiye'nin de içinde zikredildiği yükselen ekonomilerden Çin'de bu oran yüzde 50, Hindistan'da ise yüzde 30 seviyelerindedir(Kar,2015).

Tablo 3: İç Denge(GSYİH Payı)

	KAMU TASARRUFLARI	ÖZEL TASARRUF	YURTIÇİ TASARRUFLAR	KAMU SS.YATIRIMLARI	ÖZEL SS.YATIRIMLARI	SABİT SERMAYE YATIRIMLARI	TASARRUF AÇIĞI
2000	-3.4	21.8	18.4	5.2	15.7	20.8	-2.8
2001	-7.1	25.5	18.4	4.7	11.7	16.4	2.9
2002	-4.8	23.4	18.6	4.9	12.2	17.1	0.6
2003	-4.1	19.6	15.5	3.8	13.6	17.4	-2.5
2004	-1.0	16.9	16.0	3.2	17.5	20.7	-3.8
2005	2.8	13.2	16.0	3.8	17.6	21.4	-4.4
2006	4.2	12.4	16.6	3.8	18.9	22.6	-5.8
2007	2.4	13.1	15.5	3.9	17.9	21.8	-5.9
2008	1.7	15.1	16.8	4.1	16.1	20.2	-5.3
2009	-0.8	14.1	13.2	4.1	13.1	17.2	-2.1
2010	1.5	12.0	13.5	4.3	15.0	19.2	-6.4
2011	3.7	10.7	14.4	4.1	18.0	22.1	-9.4
2012	2.9	11.6	14.5	4.2	16.3	20.6	-5.9
2013	3.4	9.9	13.4	5.0	15.6	20.6	-6.9
2014	3.2	11.7	14.9	4.8	15.7	20.5	-6.2

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı, 2015

Türkiye'de yurtiçi tasarruf oranı 2003 yılından sonra gelişmekte olan ülkelerin ortalamalarının da belirgin bir şekilde altına düşmüştür. Gelişmekte olan Doğu Asya ülkelerinde yurtiçi tasarrufların GSYİH'ya oranı %45'lere kadar çıkarken, bu oran Türkiye'de %15'ler düzeyinde bulunmaktadır(YASED,2011:5).Son olarak 2014 yılında dünyada ve Euro Bölgesinde ortalama tasarruf oranı yüzde 23 iken ülkemizde yüzde 15 civarındadır.

YASED(2011:6)'ya göre, Türkiye'de tasarruf oranının düşük olmasının temel nedeni, özel sektör tasarruflarının 2000'li yıllarda hızla azalma eğilimine girmesidir. Kamu maliyesinde 2001 krizi sonrasında sergilenen disiplinli politikalar sayesinde, önceki dönemlerde Türkiye'deki tasarruf açığının temel belirleyici olan kamu sektörü, yerini özel sektöre bırakmış durumdadır. Ayrıca, bu dönemde şirketler kesiminin tasarruf etmek yerine yatırımı tercih etmesi de tasarruf oranlarının düşük kalmasında etkili olmuş görünmektedir.

Görülebileceği üzere 2000-2004 arasında cari açığın ana kaynağı kamunun tasarruf yatırım açığı(kamu kesimi borçlanma gereği)iken, bu yapı 2005 ve sonrasında hızla değişmiş ve cari açık hem boyut hem de ulusal gelire oran olarak artarken, bileşeni de özel sektör kaynaklı olarak biçim değiştirmiştir. Dolayısıyla 2005 sonrası dönemde *özel sektörün tasarruf*

yatırım farkı cari açığın yükselmesinin ana nedeni olmuştur. Ancak burada ana sorun özel sektörün yatırımlarındaki hızlı artıştan ziyade, özel tasarrufların gerilemesidir. Özel tasarruflar tablodan da görüldüğü gibi 2000 yılından günümüze sürekli olarak gittikçe azalmıştır. O halde mevcut söylemin “cari açık artan yatırım talebinden kaynaklanmaktadır” yorumu doğru değildir. Doğru gözlem, cari açığın *azalmış olan tasarruf* arzusundan kaynaklandığı şeklindedir(Yeldan,2010:35-36).

Bir Dünya Bankası raporu (2012) ulusal tasarruflardaki çarpıcı düşüşü bu dönemdeki hane halkı tasarruflarındaki düşüşten kaynaklı özel tasarruf oranına bağlar. Ekonometrik analizi kullanarak, Rijckeghem (2010) bu düşüşün ardındaki temel sürücülerin yani makroekonomik koşulları iyileştirilmesini(vekil olarak enflasyonu kullanarak),ekonomik belirsizliklerin azaltılmasını, genişletilmiş tüketici kredisi ve Ricardocu mali konsolidasyon etkilerinin dengelenmesini² önerir(Zaidi,2012:6).Altunöz(2014:120) göre ise İç tasarruf arttırıcı politikalarından uzak olan ülkemiz, faizlerin yüksek kalması, bütçenin daha da sıkılaştırılması ve iç talebin azaltılması gibi politikalarla tasarruf oranlarını arttırabilecektir.

Buna rağmen başta gelir seviyesinin düşük olması ve marjinal tüketim eğiliminin fazlalığı nedeniyle arzulanamayan başarı tam olarak elde edilememiştir. Yurtiçi tasarruf oranının artırılabilmesi için öncelikle kişi başına gelirin daha yüksek seviyelere çekilmesi ve gelir dağılımının düzenlenmesine yönelik tedbirlerin alınması gereklidir. Özellikle hane halklarının tasarruf yapabilmesi tamamen harcanabilir gelirinden sonra arta kalan gelirin büyüklüğü ile ilgilidir. Yani gelir arttıkça tasarruf oranı da artacaktır. Ayrıca, oluşan tasarrufların büyümeyi teşvik eden unsurlara sevk edilmesi de bir o kadar önem taşımaktadır(Çak,2013:55-56).

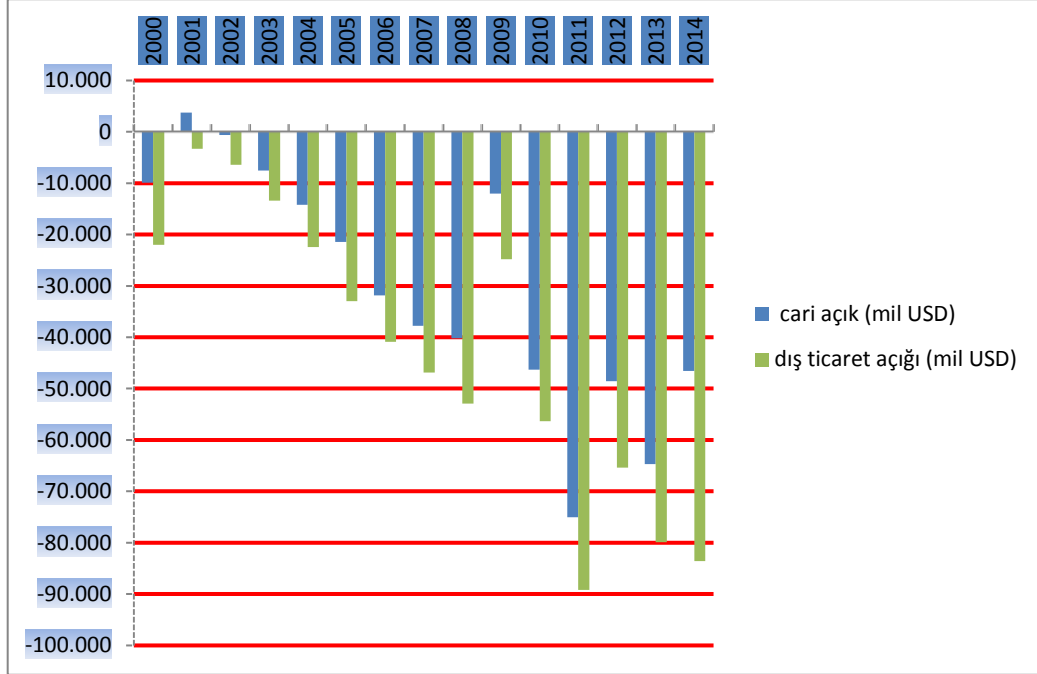
5.2.Dış Ticaret Açığı ve Döviz Kuru Politikası

Cari işlemler dengesindeki en önemli alt kalem, dış ticaret dengesi denilen mal ticaretinden (mal ihracatı ile mal ithalatı) oluşmaktadır. Mal ticareti ki yerine bazen görünür ticaret(visibletrade-deyimi)kullanılır. Cari dengeyi şekillendiren en önemli kısım burasıdır. Mal ithalat ve ihracatı çoğu ülkelerin uluslar arası ekonomik işlemleri içinde de en büyük yeri tutar(genellikle ½ ile 1/3 arasında).Ayrıca mal ticareti reel ekonomideki gelişmelerin en somut bir göstergesidir. Çünkü ülke ekonomisinde üretim, teknoloji, verimlilik, vs. gibi alanlarda gerçekleşen uzun dönemli gelişmelerin bir sonucu olarak düşünülebilir(Dağ,2014,Seyidoğlu,1999:389).

Bundan dolayı Kutlay(2015:5)’ın belirttiği gibi birincisi ve en önemlisi birçok bilim adamı Türkiye’deki cari açığın temelinde dış ticaret yapısının olduğunu kabul eder. Nitekim Çak(2013:62)’a göre Türkiye’nin cari işlemler hesabı incelendiğinde açık oluşturmasının sebebi dış ticaret hesabının açık vermesi olarak görülecektir. Yine Işık(2012)ve Altunöz(2014:120),cari açığın yapısına bakıldığında, tek ana kaynağın ve en önemli sebebin ticaret dengesi olduğunu belirtmektedir. BoratavToprak(2008) süreci daha gerilere götürerek Osmanlıdan günümüze Türkiye’nin dış ticaret temelindeki dış açıkları kronik bir görünüm ve yapı arz ettiğini belirtmektedir. Osmanlı dış ticareti, temelde ithalatı özendirici ihracatı caydırıcı bir politikayı benimsemektedir. Osmanlı’nın son yıllarındaki ihracat, ithalatın ancak yarısı civarındaki kısmını karşılayabilmektedir. Hakeza Uygur(2012:21),Türkiye’de cari açık büyük ölçüde mal dış ticaret açığından kaynaklanıyor; iki açık birlikte seyrediyor. Nitekim Şekil 5.1’e Türkiye 2000-2014 yılları arasında dış ticaret açığı zamanla artış göstermiş ve son dönemlerde ise bu açık daha da büyümüştür. Ekonominin hızlı büyüme dönemlerinde yükselen dış ticaret açığı, daralma dönemlerinde ise önemli ölçüde gerileme göstermiştir. Cari

²Ricardian Denklik Teorisine göre kamu tasarrufları ile özel kesim tasarrufları birbirlerini tam ikame ederler. Birindeki artış, diğerini azaltır ve toplam yurtiçi tasarruflar değişmez. Ancak, Dünya Bankası’nın 2012’de yayınladığı “Yüksek Büyümenin Sürdürülebilirliği: Yurtiçi Tasarrufların Rolü” adlı raporu, Türkiye için Ricardian ikame katsayısının çok düşük olduğunu ve kamu tasarruflarının artırılması yoluyla yurtiçi tasarrufların artırılabilceğini gözler önüne sermektedir.

işlemler dengesi, 2000’li yıllarda mal ticareti dengesi ile birlikte hareket etmektedir ve özellikle 2001 krizi sonrasında mal ticareti dengesi, cari işlemler dengesinin temel belirleyicisi konumuna gelmektedir. Cari işlemler açıklarının dış ticaret açıklarından küçük olmasının nedeni hizmetler sektörünün pozitif katkısıdır(Yükseler,2011:4,Akçağlayan,2015).

Grafik-1 : Cari Açık – Dış Ticaret Açığı İlişkisi

Başka bir deyişle, dış ticaret açığı cari işlemler açıklarını besleyen önemli bir faktör olarak öne çıkıyor. Oysa dış ticaret 1980 yılına kadar ekonomide çok küçük bir role sahipti. 1980 yılından sonra Türk ekonomisinin liberalleşmesi ile başlayarak, Türkiye giderek dış ticaret yoluyla dünyanın geri kalanı ile entegre oldu. Türkiye'nin dış ticareti liberalleşmeden sonra hızlı bir şekilde gelişti. Sonuç olarak, dış ticaretin GSYİH içindeki payı son 35 yılda yüzde 15'ten yüzde 50'ye yükselmiştir. Bununla birlikte bu dönemin en önemli özelliklerinden biri, ithalatın ihracattan daha yüksek hızla artmasından dolayı ihracat ve ithalat arasındaki giderek artan açık oldu. Örneğin, 1990 yılında dış ticaret açığı yaklaşık 9,3 milyar dolar iken 2014 yılında 84,5 milyar dolara ulaştı. Bunun temel nedeni ihracatın ithalata bağımlılığıdır. Ayrıca 1996 yılında Gümrük Birliği'ne katıldıktan sonra da dış ticaret açığı artmıştır. Bu dönemde ihracatın ithalata karşılama oranı kriz yılları hariç, yüzde 65'in altında kalmıştır. Bu nedenle Türk dış ticaretinin asimetrik yapısı, olumsuz cari işlemler dengesindeki önde gelen faktör olarak ortaya çıkar(Kutlay,2015:5,Çelik,2011:120).

Kısaca dış ticaret dengesizliğinin nedeni gerek ithalat gerekse ihracatta, özellikle 2002 yılında gözlenen artıştır. İthalatın tarihsel olarak ihracatın üzerinde gerçekleşme eğilimi Türkiye'nin üretim sürecinde hammadde ve ara malları ithalatına olan bağımlılığını yansıtmaktadır.2003 yılından başlayarak ithalat-ihracat farkının giderek açıldığını, başka bir deyişle ihracatın ithalata karşılama oranının düştüğünü göstermektedir(Teletar,2011:24).Öyle ki 2000 yılında 40 milyar dolar olan ithalat, 2014 sonunda 242 milyar doları buldu. Bu, yüzde 505 artış demektir. 2000 yılında milli gelirin yüzde 15'i dolayındaki ithalat, 2014 sonunda milli gelirin yüzde 30'una çıktı. Bu, 15 yılda yüzde 100'e yakın bir artış demektir Sadece son 5 yılın, yani 2010–2014 döneminin ortalaması alındığında da göstergeler çarpıcıdır. Türkiye'nin bu 5 yılda ortalama yıllık 142 milyar dolarlık ihracata karşılık, 231 milyar dolarlık ithalat yaptığı, yani ihracat dövizinin, ithalat harcamalarının ancak yüzde 61'ini

karşılıdığı görülüyor. Yine ortalama olarak Türkiye, her yıl 89 milyar dolar net ithalatçı konumunda, yani dış ticaret açığı vermiş bulunuyor(Sönmez,2015:3).Dolayısıyla cari açık esas olarak ithalattaki artış oranının ihracat artış oranını aşması nedeniyle ciddi bir problem dönüşme tehlikesi yaratmaktadır(Teletar,2011:24).

Türkiye, tarihsel olarak ara (hammadde ve malzeme) ve sermaye (yatırım) malları ithalatına bağımlı bir sanayi yapısına sahip olmuştur. İhracat görece yüksek bir performans sergilemekle birlikte, bir yandan iç pazara dönük sektörlerin büyümesi, diğer taraftan yatırım ve tüketim malı talebinin uyardığı ithalat artışı nedeniyle oluşan dış ticaret açığı başta cari açık olmak üzere makroekonomik istikrar önünde risk oluşturmuştur(Saygılı vd,2010:10).

Tablo Birleşmiş Milletler Geniş Ekonomik Grupların Sınıflandırılması (GEGS, Broad Economic Categorization – BEC) temelinde ihracatın ve ithalatın mal gruplarına göre dağılımını göstermektedir

Tablo 4: Ana Mal Grupları İtibarıyla İhracatın ve İthalatın Dağılımı (Yüzde)

	İhracat Artış Hızı	İhracat İçindeki Payı(%)			İthalat Artış Hızı	İthalat İçindeki Payı(%)		
		Sermaye Malı	Ara Malı	Tüketim Malı		Sermaye Malı	Ara Malı	Tüketim Malı
2000	4,5	7,8	41,6	50,4	34,0	21,5	66,0	11,9
2001	12,8	8,5	42,7	48,7	-24,0	20,9	66,1	12,7
2002	15,1	7,7	40,6	51,2	24,5	16,8	73,2	9,2
2003	31,0	9,2	39,1	51,1	34,5	16,3	73,0	9,5
2004	33,7	10,3	41,1	48,3	40,7	16,3	71,7	11,3
2005	16,3	10,9	41,2	47,4	19,7	17,8	69,3	12,4
2006	16,4	11,0	44,2	44,2	19,5	17,4	70,1	12,0
2007	25,4	12,8	46,1	40,7	21,8	16,7	71,4	11,5
2008	23,1	12,7	51,3	35,7	18,8	15,9	72,7	11,0
2009	-22,6	10,8	48,6	39,8	-30,2	15,2	70,6	13,6
2010	11,4	10,3	49,5	39,7	31,7	15,5	70,8	13,3
2011	18,4	10,5	50,3	38,7	29,8	15,4	71,8	12,3
2012	13,0	9,0	54,2	36,4	-1,8	14,3	73,9	11,2
2013	-4,3	10,2	49,2	40,0	6,4	14,6	73,0	12,0
2014	3,8	10,2	47,6	41,2	-3,8	14,8	72,9	11,9

Kaynak:TÜİK ve Kalkınma Bakanlığı, 2015

Not:Diğerleri yer almadığı için toplam 100 olmayabilir.

Anamal grupları itibarıyla dış ticaret verileri göz önüne alındığında, ithalat ve ihracatın her ikisinde de aramalı ağırlıklı payın hep sürdüğü anlaşılmıştır. Öyle ki 2011 yılı verilerine göre aramalarının ithalat içindeki payı yaklaşık %71,8,ihracattaki payı ise %50,3'tür.2012 yılı verilerine göre ise enerji ürünleri hariç ara mallarının ithalat içindeki payı %48.5'tir. İşte ihraç edilen ürünlerin üretimindeki yoğun ithal girdi kullanımı bu duruma neden olur. Nitekim izleyen yıllarda da aramalarının ithalattaki payı yaklaşık %73 iken, ihracattaki payı ise %48 civarındadır(Çak,2015:279).

Tabloya göre ithalatın yaklaşık %10'u tüketim mallarından oluşmaktadır ve bu oran dönem içerisinde istikrarlıdır. Yatırım (sermaye) malları ise, 1990'lı yıllardaki yaklaşık yüzde

20'lik düzeyinden, 2000'li yıllarda yüzde 15'lik düzeye düşmüştür. Türkiye'de ithalatın yaklaşık yüzde 70'i ara mallardan (hammadde) oluşmaktadır. İthalatın yaklaşık yüzde 85'inin yatırım ve ara mallardan oluşması, üretim ve ihracat için ithalatın önemini göstermektedir(Saygılı ve Saygılı, 2011; Saygılı vd. 2010 aktaran Özmen,2014:14).Diğer bir deyişle, Türk ekonomisinde üretim ve dış ticaret yapısı özellikle kriz sonrası dönemde **“ithalatlaşma”**ktadır(Yükseler ve Türkan,2006:5).

Ayrıca sanayi üretimi ile ara malı ithalatı arasında sadece üretim miktarıyla değil, aynı zamanda üretimin teknolojik yapısıyla ithal ara-girdi kullanımı yoğunluğu arasında da sıkı bir ilişki var. 2005'ten günümüze, sanayi üretim endeksi ile ara malı ithalatı endeksi arasında yüzde 86 düzeyinde anlamlı bir ilişki söz konusu olmuştur. Bu da ithalat yapımızın aynı kalması durumunda, sanayi üretimimiz arttıkça ara malı ithalatımızın da artacağını göstermektedir. Ara malı ithalatımızın artışı ile birlikte ise cari işlemler açığı yükselmekte, bu da sürdürülebilir büyüme için bir risk oluşturmaktadır(Sak,2011:32).

Kısaca başta enerji olmak üzere emtia, makine, demir-çelik, ileri teknoloji vb. aramalarının ülkemizde üretilmiyor olması dış ticaret açığımızı ve dolayısıyla cari açığı tetikleyen önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır(Varda.2015:29). Enerjide dışa bağımlılığımız(%70kadar), cari açığın önemli bir faktörüdür.2013 yılının 56 Milyar \$'lık enerji ithalatının, cari açığın % 85'ine karşılık gelmesi, cari dengenin sağlanmasında, vurgunun enerji üzerinde yoğunlaşmasına sebep oluyor. Bununla birlikte, tüm faturanın neredeyse sadece ithalatın %22'sini oluşturan enerjiye kesilmesi, kalan %78'lik dilim üzerinde dikkatlerin toplanmasına engel olmaktadır(MÜSİAD,2014:25).

Türkiye'de cari açığın 2000'li yıllarda hızla artmasının nedeni olarak Türk lirasının bu dönemde aşırı yaygın olarak öne sürülen bir diğer görüştür. Bu görüşe göre, yerli paranın aşırı değerlendirilmesi bir yandan ihracatçı sektörlerin uluslar arası piyasalardaki rekabet şansını azaltırken, diğer yandan ucuz ithal ara mallarının yerli ara malları yerine ikame ettiği, dolayısıyla ihracat azalması ve ithalat artışı ile ticaret açığının hızla büyüdüğü savunulmaktadır. İhraç mallarının fiyat esnekliğinin ile ithal ve yerli ara mallar arasındaki ikame esnekliğinin yüksek olduğu varsayımı bu değerlendirmelerin temelini oluşturur (Doğruel ve Doğruel,2010:58-59).

Türkiye ekonomisinde 2000'li yıllarda ülkeye sıcak para girişini teşvik edici olarak uygulanan ‘‘yüksek faiz-düşük kur’’ politikasının cari açığa yol açması sürecini Uras(2011) şöyle özetlemektedir:

-Faizimiz döviz getirenler için cazip olmaya devam ettikçe ve Merkez Bankası TL'nin değerini belli koridorda tutmayı sürdürdükçe döviz girişi durmaz.

- Döviz girişi bu boyutlarda devam ettikçe, döviz ucuza satılır.

- Döviz ucuza satıldıkça ithalat gerilemez.

- İthalat gerilemedikçe cari açık (döviz açığı) feryatları sona ermez.

2002'den beri değer kazanan TL'nin ise süreci beslemesiyle beraber giderek yapısal bir soruna dönüşen bu durumun, temelde üretim yapımızdaki darboğazlardan kaynaklandığını söyleyebiliriz. Bunlar; ülkemizin doğal kaynak yapısı, ara malı ve hammadde üretimine yeterli kaynağın yatırılamaması, kalitede yaşanan sıkıntılar ve firmaların üretimin yüksek katma değer yaratan aşamaları konusunda yeterli bilgiye ve uzmanlığa sahip olmamaları gibi çeşitli sebepler olarak sıralanabilir. Bu darboğazların çözümüne yönelik stratejiler belirlenmesi ve orta ve uzun vadeli politikalar geliştirilmesi gerekliliği ise ortadadır(Sak,2011:36). Bu politikalar içerisinde yerli üretimin desteklenerek *sanayinin ithalata tesliminin/tutsaklığının* kaldırılması öncelikli olmalıdır.

Cari açığa bazen bir neden yol açarken bazen birkaçı da yol açabilmektedir. Ancak bir gerçek var ki birçok ampirik çalışmalarda da büyüme, döviz kuru ve dış ticaret gibi değişkenler cari açığın nedensellik boyutunda öne çıksa da Saraç(2015:67) belirttiği gibi sistemin tüm etmenleri cari açığın kontrol altına alınmasını önleyen ve cari açığın artışına yol açan önemli bir etkiye sahiptir. Bu etmenlerden ülke içindeki makro dengeler ve politikalar içsel etmenleri oluştururken, ülke dışındaki gelişmeler dışsal etmenleri oluşturmaktadır.

5.3.Ekonomik Büyüme ve Cari Açık İlişkisi

Büyüme, gelişmiş ve az gelişmiş tüm ülkeler için temel bir hedeftir. Çünkü ulusal gelirin artırılması, normal olarak yaşam standardını yükseltmenin temel bir koşuludur. Daha açık bir deyişle ekonomik büyüme, daha yüksek bir maddi bolluk demektir. Büyüyen bir ekonomide insanlar maddi ihtiyaçlarını daha üst düzeyde karşılayabilir, daha fazla ve daha kaliteli mallar tüketebilirler. Hükümetler de topladıkları vergilerle daha geniş ölçüde kamu hizmeti sağlayabilir, işsizlik ve yoksullukla daha etkili mücadele edebilirler(Seyidoğlu,2006:28).

Türkiye'nin de kalkınma çabası Cumhuriyet'in kuruluşundan bu yana neredeyse 90 yıldır kesintisiz sürmektedir. Bu uzun dönem boyunca(Aydoğuş vd.,2012:21)ekonomi politikalarının ekonomik büyümeye bakışı,1980 öncesinde ve sonrasında çok farklıdır. Sıkça vurgulandığı gibi, Planlı dönem dediğimiz 1980 öncesinde, ekonomik büyümenin yıllık %7 olması temel belirleyici amaçtır;1980 sonrasında ise dışsattım büyümeyi belirlediği gibi politika farklılaşması kaçınılmaz olarak büyüme hızlarına yansımaktadır(Kepenek ve Yentürk,2003:445).Büyümenin niceliğinin yanında, başta istihdama ve refaha katkısı ile hep niteliği tartışılırken, özellikle 2000'li yıllardan sonra da artan cari açıkla ilişkisi ile de "ekonomik maliyeti " tartışılmaya başlanmıştır.

Bilindiği gibi ekonomik büyüme artan yurtiçi talep ve ihracata yönelik artan yurtiçi arz olmak üzere iki farklı yolla başarılabilir. Her şeyden önce eğer yurtiçi talep yurtiçi arzı aşarsa ve tasarruflar finansal yatırımlar için yetersiz olursa dış kaynağa ihtiyaç duyulur. Artan yurtiçi talep ve buna bağlı olarak dış kaynakların özellikle gelişmekte olan ülkeler için temel kronik sorunlardan biridir. İkinci olarak yüksek büyüme ihracatın artırılması ile başarılmış olsa bile eğer ihracat ithalata bağımlı ise ve bağımlılık çok güçlü ise o cari açık sorununa dramatik düzeyde yol açabilir. Bu noktada bazı ülkeler için önemli bir soru ortaya çıkar: cari işlemler açığı ekonomik büyümenin maliyeti olabilir mi? Bir başka açıklama ise ekonomik büyüme bazı ülkeler örneğin gelişmekte olan veya gelişmiş ülkeler için cari açığa dramatik düzeyde yol açar mı?(Umut,2014:2).

Bu soruya cevap vermek üzere İktisadi büyüme ile cari denge arasındaki ilişkiye ait literatür temelde iki yaklaşım etrafında toplanmıştır. Yaygın kabul gören ilk yaklaşım, ekonomik büyüme oranlarında meydana gelen artışların cari işlemler bilançosunda açıklara yol açtığını göstermiştir. Yapılan uygulamalı çalışmalar, bu ilişkiye gelişmekte olan ülkelerde sıkça rastlandığını ortaya koymuştur. Gelişmekte olan ülkeler, yurtiçi üretim sürecinde genellikle ithal girdiyi yüksek oranda kullandıklarından ve ihracat kapasiteleri ithalata bağımlı olduğundan dolayı, büyüme oranlarında meydana gelen artışlar sonucunda cari işlemler dengesinde bozulmalar görülmüştür. Ayrıca, cari işlemler bilançosunda meydana gelen değişmelerin ekonomik büyüme üzerinde etkisi olduğunu gösteren çalışmaların yanı sıra, ilgili değişkenler arasında zayıf ya da anlamsız nedensellik ilişkilerinin ortaya çıktığı ikinci grup çalışmalar da literatürdeki yerini almıştır(Yılmaz ve Akıncı,2011:365).

Nitekim Yalçınkaya ve Temelli'nin(2014),Brezilya, Rusya,Çin,Hindistan ve Güney Afrika(BRICS)"yükselen ekonomiler" ile buna dahil edilmeyen ama bu kapsamda değerlendirilen Meksika,Endonezya,Nijerya ve Türkiye(MINT) ülkeleri için reel GSYİH büyüme hızı ile cari işlemler dengesi/GSYİH oranının 1992-2013 dönemindeki seyrine ilişkin

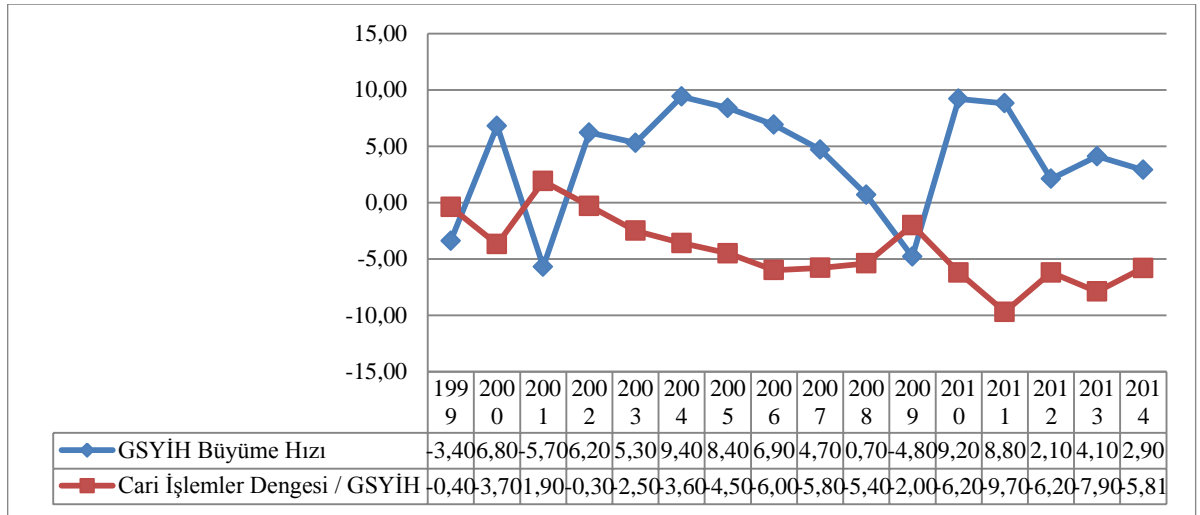
panel eş bütünleme testi ile yaptıkları çalışmanın sonucuna göre ekonomik büyüme ve cari işlemler dengesi değişkenleri arasında uzun dönemde pozitif ve anlamlı bir ilişkinin olduğunu tespit etmişlerdir. Bu ülkeler arasında Nijerya, Rusya ve Çin cari işlemler fazlası vererek büyürken başta Türkiye olmak üzere diğer ülkelerin ise farklı düzeylerde de olsa cari işlemler açığı vererek büyüdüklerini belirtmişlerdir.

Cari işlemler açığı ile ekonomik büyüme arasındaki doğrudan ve güçlü ilişki gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de gözlemlenmektedir. Bu durumun temel nedeni Türkiye’de yurt içi tasarrufların yurt içi yatırımları karşılama oranının düşük olmasıdır. Yurt içi yatırımların, yurt içi tasarrufları aşması ile bu fark yurt dışı tasarrufla karşılanmakta, bu durum ise ekonomik göstergelerde cari açık olarak ortaya çıkmaktadır. Güçlü ekonomiye geçiş programının uygulanması ile ekonomide önemli gelişmeler yaşanmış, özellikle 2001-2007 yılları arası dönemde makroekonomik istikrarın büyük ölçüde sağlanması, enflasyonun düşmesi ve azalan reel faizler tüketim ve yatırım talebinde, milli gelirin üzerinde bir artış yaşanmasına neden olmuş; artan talep yurt dışı tasarruflar ile karşılanmıştır (TCMB Bülten, 2009:4).

Büyüme hızı ile cari açık arasında gözlenen güçlü ilişkinin bir diğer nedeni artan toplam talebin karşılanabilmesi için ara malı ithalatını zorunlu kılan ekonominin yapısal özellikleridir. Bu kapsamda başta petrol ve doğalgaz olmak üzere enerji ihtiyacının büyük bir kısmını yurtdışından karşılayan Türkiye’nin cari işlemler dengesi enerji fiyatlarından da önemli ölçüde etkilenmekte; artan enerji fiyatlarının ise cari açığı genişletici etkisi bulunmaktadır (TCMB Bülten, 2009:4).

Türkiye ekonomisinin bu yapısal zaafları üzerine kurgulanan büyüme modeli cari açığa yol açmasından dolayı “cari açık vererek büyüme modeli” olarak nitelendirilmektedir. Bu açıdan Türkiye’nin farklı dönemlerde uyguladığı farklı kalkınma stratejilerinde, sürdürülebilir büyümesinin önünde cari açık sürekli olarak gözetilmesi gereken bir sorun olagelmıştır. Uyguladığı politikaya göre, iç/dış talep artışı, yüksek büyümeyi beraberinde getirmiş; yüksek büyüme ise cari açık riskini gündeme sokmuştur. Bu riski minimize etmek üzere, bu kez talep kısma yoluna giderek, büyümeyi yavaşlatmıştır. Böylelikle, cari açık riskini “sürdürülebilir” kılmaya çalışmıştır. İzlenen politikalara karşılık, ülkemiz cari açık sarmalından kurtulamamıştır (MÜSİAD, 2014:25).

Türkiye’de cari işlemler açığına ilişkin veriler, büyüme hızındaki artışın cari işlemler açığını yükselttiği, ekonomik daralma dönemlerinde ise ithalatla birlikte cari işlemler açığının azaldığına işaret etmektedir. Bu eğilim, gerek ekonomi çevrelerinde gerek toplumda, cari açığın hızlı büyümenin bir sonucu olduğu kanısını yerleştirmiştir (Yükseler, 2011:10).

Kaynak:TÜİK, 2015

Grafik-2: Büyüme-Cari İşlemler Dengesi İlişkisi (Yüzde)

Türkiye ekonomisinin 2002 sonrası büyüme açısından göstermiş olduğu performans bir başarıdır, ama bu boyutta büyüme oranları Türkiye ekonomisi için bir ilk değildir. Büyüme hızı 1980-1989 on yılında ortalama %4.1,1990-1999 arası dönemde ise ortalama %3.98 olmak üzere en az 2002-2014 dönemi kadar yüksek büyüme oranları görülmüştür. Bu son dönemdeki büyüme oranını geçmişten farklı kılan ise,1980'lerdeki büyümeye göre çok daha yüksek oranda cari açık ile birlikte gerçekleşmiş olmasıdır.2002'den 2007'ye kadar büyüme ve cari açık adeta paralel seyretmektedir. 2010-2011 dönemi; 2008'in ardından hızlı iyileşme dönemini, sonraki süreç 2012-2014 arası yıllar ise büyüme oranlarında yavaşlama eğilimini temsil etmektedir. Ancak cari işlemler açığının milli gelire oranı 2010 yılında artmaya başladı ve bu yıla kadar da artmaya devam etti.(Günçavdı,2013,Tahsin,2015:1).

Burada cari açık ve büyüme ilişkisi yönünden doksanlı ve iki binli yıllar karşılaştırılması yapmamızın nedeni, doksanlı yıllarda yıllık ortalama olarak makul sayılabilecek bir büyüme oranının(yaklaşık %4)yakalanmasına rağmen, cari açığın GSMH'ye oranının da makul seviyelerde(yıllık ortalama%-1.24) olduğunun rahatlıkla izlenebilmesidir. Bu görünümünden doksanlı yıllarda Türkiye ekonomisinin büyürken daha fazla iç dinamikleriyle hareket ettiği, daha az dışarıya bağımlı olduğu ve iktisadi büyümenin ithalata görece dayanmadığı sonucu ortaya çıkmaktadır. İki binli yıllarda ise doksanlı yıllara kıyasla yıllık ortalama olarak daha büyük ekonomik büyüme rakamlarına ulaşıldığı halde, daha fazla istihdam alanı yaratılamaması da yukarıdaki nitelikli üretime dayanmayan büyüme görünümünün bir sonucudur(Çak,2013:85).

Cari açığın finansman şekli bir sonraki başlıkta tartışacağımız cari açığın sürdürülebilirliğini veya yönetebilirliğine kapı aralarken, ekonomik büyümenin özellikle dış borçla finansmanından dolayı bu dönemdeki büyüme ile ilgili bir başka nitelendirme de“borç güdümlü büyüme”şeklinde olmuştur. Çünkü Türkiye ekonomisinin başlıca sorunu sermaye yetersizliğidir. Bu nedenle finansal olarak dışa bağımlılık oranı yüksek olup, dış borçlanma sürekli artış göstermektedir(Şahin,2011:54).

Nitekim 2008'den 2012'ye, sözde büyük durgunluk devresi boyunca Türkiye ekonomisi 55.8 milyar dolar *net ekstra* dış borç biriktirmiştir. Yine aynı dönem süresince, Türkiye'nin gayri safi yurtiçi hasılası 44.3 dolarlık kümülatif artışla 786.4 milyar dolara yükseldi. Bu da gösteriyor ki 2008'dan sonra *dış borçluluk düzeyindeki net toplam artış milli*

gelir artışından daha yüksektir. Türkiye ekonomisini dış borç tuzağına iten bu büyüme mucizesinin bir diğer şaşırtıcı yanı ise dış borçlanmanın genellikle *kısa vadeli* yapıda olmasıydı. 2008-2012 dönemdeki 48.4 milyar dolar olan kısa vadeli dış borç stokunun net artış miktarı, söz konusu dönemdeki 55.818 milyar dolarlık genel artışın %87'sini oluşturmaktadır (Yeldan, 2010:39).

Dış borç stoku da sürekli artarak 2014 yılında 402 milyar dolara ulaşmıştır. Dış borç stokunun yüksekliği de Türkiye'de cari açığı artıran bir faktördür. Dış borç anapara ödemeleri, finans hesabı içinde yer alırken, bu borçlar için ödenen faizler, cari işlemler hesabına kaydedilmektedir. Bu borçların faiz ödemeleri, cari açığı arttırmaktadır. Dış borç stoku içinde kamunun payının düşük olması ve dış borç faiz ödemelerinin cari açık içindeki payında 2009 yılından itibaren gözlenen azalma, cari açığın sürdürülebilirliği konusunda ümit vermektedir (Göçer, 2013:220).

Ancak Türkiye ekonomisinde bu şekil büyüme sürdürülebilir değil, çünkü dış kaynağa bağımlı ekonomi sıcak para, yabancı sermaye dış borç olmaz ise büyüyemiyor. Dış kaynak girsini diye de, faiz yüksek döviz kuru düşük tutuluyor. Yüksek reel faiz sunarak, uluslar arası spekülasyon oyunu içerisinde "ayrıcılık" bir konum kapma uğraşı aslında 2001 krizi sonrasında Türkiye'ye bizzat IMF tarafından telkin edilmiştir. IMF programı Türkiye'yi dünya ekonomisi içerisinde "yüksek reel faiz" sunan ve sıcak para girişleriyle ekonomisini istikrara kavuşturmaya çalışan bir ülke olarak değerlendirmektedir. Oysa bu politika ülke ekonomisini olumsuz dış ekonomik gelişmelere karşı kırılgan hale getiriyor. Ayrıca birçok ihracat ürünü ithal girdiler kullanılarak üretildiği için üretim ülkenin her yerine yaygınlaşmıyor. Sonuçta potansiyel istihdam fırsatları gelişmiyor ve ekonomik büyümenin olmaması da işsizlik oranlarını ve yoksulluğu azaltmayı zorlaştırıyor (Yeldan, 2010:39 ve Çak, 2015:29).

Ancak Türkiye'nin cari açısız büyüebilmesi için ekonominin üretim yapısının değişmesi şart. En başta ara malı üreten sektörlerin gelişmesi ve ithalata bağımlılığın azalması gerekiyor. Ayrıca üretimin ihracata yönelen kısmının artması da şarttır. Ancak bunları kısa dönemde gerçekleştirme imkânı yok. Kapsamlı bir plan ve program dahilinde bile ekonominin ithalata bağımlı üretim yapısının değiştirilmesi en az 10 yıllık bir süre gerektirir gibi görünüyor (Capital, 2006). Bu konuda "ithal ikamesi"nin veya "yerli kullanımının teşvik edilmesi"nin tartışılması buna dair sinyaller olarak algılanabilir. Ya da daha ötesinde yeni bir büyüme stratejisi-eski model, teori vb. başına "yeni" kelimesini koymak modasından esinlenerek-"yeni ithal ikame politikası" belirlenebilir.

6. Türkiye'de Cari Açığın Finansmanı

Cari açığın ne zaman sorun teşkil etmeye başlayacağı konusunda iktisatçılar arasında bir görüş birliği yoktur. Öyle ki bazı iktisatçılar cari açığın hemen hemen hiçbir zaman bir sorun teşkil etmeyeceğine inanırlar. Bu iktisatçılara göre cari açık, ülkeye yurtiçi tasarruflardan daha fazla yatırım olanağı sağlar. Daha fazla cari açık daha fazla yatırım ve daha hızlı ekonomik büyüme demektir ki bu ödünç alınan kaynakların ileride sorunsuz bir biçimde geri ödenebilmesini sağlar halde hangi seviyede olursa olsun cari açıktan korkmak için hiçbir neden yoktur. Buna benzer bir başka görüş ise, büyüyen bir ekonomide cari açığın oluşmasının son derece doğal olduğunu savunur. İhracat yurtiçi gelire, ihracat ise büyük oranda yabancı ülkelerin gelirleriyle doğru orantılı olarak artar. Hızla büyüyen bir ekonomide ithalat artışı ihracat artışını bu nedenle aşacaktır halde cari açık büyüyen ve sağlıklı bir ekonominin göstergesidir ki bunu bir tehdit olarak algılamak doğru değildir (Subaşat, 2010:27).

Ancak cari açığın yaşandığı ülke, ithalata bağlı bir büyüme gerçekleştiren ve bu nedenle aşırı değerli ulusal paraya ihtiyaç duyan ve sonuç olarak dış ticaret açığından kaynaklı cari açık sorunu yaşayan bir ülke ise asıl sorun bu açığın finanse edilmesidir ve bu

durum sürdürülebilirlik kavramı ile ilgilidir. Diğer bir ifade ile cari açığın finanse edilebiliyor olması, sürdürülebilir olduğunu göstermektedir(Şahin,2011:50).

Ural,(2010:174),cari işlem açığının bir ekonomi açısından önemli hale gelmesi, finanse edilemeyeceği beklentisinin ortaya çıkmasıyla başlamaktadır. Bu nedenle öncelikle cari açığın hangi kaynaklardan finanse edildiği ve kaynakların devamlılığı önem taşımaktadır. Nitekim yukarıda da belirtildiği gibi, bazı ülkelerde cari işlem açığı/GSYİH oranı ekonomik krize neden olurken, daha yüksek cari işlem açığı/GSYİH oranına sahip ülkeler makroekonomik istikrarı etkilemeden sürdürülebilmiştir. Gerçekte cari işlemler açığının sürdürülebilirliğini diğer faktörler yanında küresel makroekonomik konjonktür ve buna bağlı olarak finansman kaynaklarının türü ve devamlılığı önemli oranda etkilemektedir.

Kısaca “cari açık finanse edildiği sürece sorun değildir” son yılların bilinen ekonomik vecizesi budur. Siyasi karar alıcılar ve teknisyenlere ne zaman cari açık yüksekliği hakkında bir şeyler söylense, hemen başlıktaki cümleyle cevap veriyorlar. Düz mantıkla bakınca yanlış bir tarafı yok. Doğal olarak, her hangi bir açık finanse ediliyorsa kısa vadede sorun olmaz. Ama biraz akliselimle ve orta vadeli bir vizyonla bakınca işin rengi değişiyor. **En önemli soru şu: Finansman kısa vadeli ve borç yaratan özellikte mi?** Diğer bir deyimle, finansmanın ne kadarı borç yaratan ne kadarı borç yaratmayan işlemlerden sağlandığı önemlidir(Özyıldız,2015).

Resmi söylem de Türkiye’de cari işlemler açığının sorun olmadığını savunmakta ve bunun için genellikle iki sav öne sürmektedir. Bunlardan birincisi cari açığın *finans edilmekte olduğu* ve dolayısıyla finansman sorunu olmadığı sürece bir tehlikenin söz konusu olamayacağıdır. Bu görüş temelden yanlış bir mantığa dayanmaktadır. Zira cari işlemler dengesindeki bir açık zaten finansal sermaye, rezerv hareketleri ya da net hata noksan kalemlerindeki fazlaya tekabül etmektedir. Eğer sermaye hareketlerinde bir fazlalık olmasa idi (borçlanma olanakları olmasa idi) cari açık zaten gerçekleşmezdi. Oysa burada sorun cari açığın yol açtığı borç arttırıcı finanse edilişi biçimidir(Yeldan,2005:51).

Bir ülke dış ekonomik ilişkilerinde, cari işlemlerinde, mal ve hizmet hareketlerinde açık verebilir, ancak ödemeler bilançosu, bilanço tanımı gereği daima dengededir. Cari açık, bir şekilde, sermaye hesabı, büyük ölçüde finans hesabı, söz konusu hesap hareketleri yeterli değilse, uluslar arası rezervleri(altın ve/veya döviz mevcudunu)azaltması yoluyla finanse edilir(Akgüç,2014).

Cari dengenin finansman denklemi şu şekildedir: (Eğilmez,2013).

Cari Denge=Finans Hesabı=Net Doğrudan sermaye yatırımları+net portföy yatırımları+net diğer yatırımlar+net hata ve noksan+rezervler

Bir ekonomide cari açık üç biçimde finanse edilebilmektedir. Bunlar; yabancı banka, hükümet veya uluslar arası kuruluşlardan (Dünya Bankası ve IMF) borç olarak; doğrudan yabancı yatırım veya portföy yatırım olarak sermaye girişleri yolu ile döviz rezervlerini kullanarak gerçekleştirilmektedir. Bu kalemlerden direkt dış yatırım dışında kalan, sermaye girişleri borç arttırıcı özelliğe sahiptir. Eğer cari açık doğrudan yatırımlar gibi fiziksel yatırımlar ile finanse ediliyorsa göreceli olarak daha tercih edilebilir bir seçenektir. Ancak cari açık, kısa vadeli spekülatif sermaye akımları(her türlü bono işlemleri, banka mevduatları, ihracat kredileri vb.)ve dış borçları arttırıcı biçimde finanse ediliyorsa ekonomide önemli bir kırılganlık faktörüne dönüşür.Net hata noksan kalemi kayıt dışı döviz giriş çıkışlarının net dengesini göstermekte ve son yıllarda cari açığın finansmanında önemli bir kalem olarak öne çıkmaktadır.Bunun nedeni,1989 yılının Ağustos ayında 32 Sayılı Karar ile her türlü sermaye hareketinin serbest bırakılması ve bütün sermaye hareketlerini izlemenin mümkün olmamasıdır.Herhangi bir t dönemindeki cari dengenin *sermaye ve finansal hesaplar* (KA_t) ile

finans edilmeyen kısmı rezerv değişimleri ΔR_t yoluyla karşılanmaktadır: $CA_t + KA_t = \Delta R_t$ Cari açığın doğrudan yabancı sermaye girişleri ve orta/uzun vadeli kredilerle finanse edilmesi kısa vadeli sermaye girişlerine dayalı olarak finanse edilmesine göre daha tercih edilebilir bir seçenektir(Eşiyok,2012:16-17).

Bu nedenle açık kadar, açığın nasıl kapatıldığı, finanse edildiği de sorundur. Türkiye geçmiş yıllarda yurtdışından borç alarak, devlet dahil Türkiye'deki kuruluşların çıkarmış olduğu tahvil ve hisse senetlerini yurtdışında yerleşiklere satarak, bunların yanı sıra yabancılara taşınmaz mal, tesis, işletme satarak cari açığı finanse ediyor, hatta finansman hesabındaki fazla ile uluslararası rezervlerini de artırıyor(Akgüç,2014).1980 sonrası dış borçlanma içinde özel sermayenin payı artmış ve kısa vadeli sermaye akımları dış dengeyi sağlamada belirleyici bir kaynak haline gelmiştir. 2000'li yıllarda, doğrudan yatırımlar ve uzun vadeli kredi artan cari açığın finansmanında önemli bir rol oynamıştır(Zafir ve Sezgin,2012:69).

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları yalnızca 2001 krizi sonrası dönemde önemli büyüklüklere ulaşmaya başlamıştır. Bu gelişmede, 2003 yılında yürürlüğe giren Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu ile uluslararası sermayeli şirketlerin ve şubelerin kuruluşu ve faaliyetlerine ilişkin izin zorunluluğunun kaldırılması ve şirket kurma işlemlerinin kolaylaştırılması gibi düzenlemeler rol oynamakla beraber, doğrudan yatırımlar ile ekonomik bütünleşmeler üzerine yapılan çalışmalar, asıl etkenin AB müzakere süreci olduğunu göstermektedir(YASED,2011:9)

Cari açığın finanse edilmesinin de hayati rol oynayan finans hesaplarında, doğrudan yatırımlar gibi daha kalıcı kaliteli ve volatilitesi düşük olan sermayenin ülkeye çekilmesi tercih edilmelidir(Karahan,2014).Çünkü,doğrudan yabancı sermayenin cari işlemler dengesi açıklarını finanse etmesinin ötesinde ülkenin fiziksel sermaye stokuna net ilave yapması,böylece istihdam,üretim ve dolayısıyla ekonomik büyüme ve kalkınmaya katkıda bulunması beklenir.Oysa Türkiye'ye özellikle son yıllarda gelen yabancı sermaye çoğunlukla banka satın almaları, ya da özelleştirme sonucu mevcut kamu tesislerinin satın alınması yoluyla gelmektedir.Genellikle kısa vadeli olan ve oldukça dalgalı bir seyir izleyen portföy yatırımları cari işlemler dengesi açıklarının finansmanının önemli bir aracı olmakla birlikte,aynı zamanda bir istikrarsızlık faktörü olabilmekte,ya da en azından var olan istikrarsızlığı derinleştirici bir rol oynayabilmektedir.Nitekim Türkiye'de 2001 krizi sonrasında çok hızlı ve yüksek oranlı sermaye çıkışı krizin derinleşmesinin önemli bir kaynağını oluşturmuştur.Ancak takip eden yıllarda uygulanan düşük kur,yüksek reel faiz politikası sonucu portföy yatırımı biçimindeki yabancı sermaye girişleri rekor düzeye ulaşmıştır(Aydoğuş ve Öztürkler,2006:115).

Öyle ki 2001 ile 2008 krizi arasında ortalama olarak net sermaye girişlerinde doğrudan yatırımların payı %25 iken,bu pay 2008 krizi sonrasında %16'ya düşmüştür.Portföy yatırımlarının payı 2008 krizi öncesinde %31 iken bu oran kriz sonrasında %26'ya düşmüş,diğer yatırımların payı ise %44'den kriz sonrasında %58'e çıkmıştır.Dolayısıyla 2001 ile 2008 krizi arasında toplam portföy ve diğer yatırımların payı %75 iken bu pay 2008 krizi sonrasında %84'e çıkmıştır(Togan ve Berument,2011:9).Cari açığın finansmanı konusunda 2011-2013 döneminde de portföy yatırımları gittikçe önem kazandı. Örneğin 2012'de bu kaynak açığın %84'ünü karşılamıştı. Öte yandan sağlıklı bir kaynağı temsil eden doğrudan yatırımların rolü azalarak %15'lere düştü(Tarhan,2014b)

Cari açığın, DNA'sı 'bu gün burada – yarın yok' nitelikli portföy yatırımları ve diğer kısa vadeli finansman kaynaklarıyla finanse edilmesi finansman kalitesinin düşük olması anlamına gelir. Buna rağmen, yukarıda belirtildiği gibi 2014'de diğer gelişen ülkelerde, bu kanaldan döviz girişleri gerçekleşirken, Türkiye'de bu düşük kaliteli finansman kaynağında

bile döviz çıkışları yaşanmış olması, dış finansmanın kalitesini ikinci plana itiyor, ne pahasına olursa olsun, finansman bulma konusu öncelik kazanıyor(Tarhan,2014b).

Ancak Türkiye ekonomisinde kırılmanın görünür hale gelmesi, Türkiye'nin kredi değerliliğinin azalması, ekonomik nedenlere eklenen siyasi gelişmeler sonucu, Türkiye'ye dış kaynak girişi azalmış,durmuş,hatta sermaye çıkışı başlamıştır.Finans hesabı da artık cari işlemler hesabı gibi açık vermektedir.Açık TCMB'nin uluslar arası rezervlerinin,döviz mevcudunun azaltılması yoluyla finanse edilmektedir.Açıklanan verilere göre TCMB'nin rezervleri açığı fonlamak üzere, net hata ve noksan kaleminde artışa karşın 5.8 milyar USD azalmıştır(Akgüç,2014). Cari açığın bir kısmını döviz eritme yöntemiyle karşılama "cepten yeme" politikası 2011 yılı için de geçerli idi.Ancak söz konusu miktar(1813 milyar dolar)küçük olduğu için ilk bakışta fazla önemsenmemesi gerektiği izlenimini veriyor.Oysa 2015 yılında cari açıktaki olumlu seyre rağmen finansmanın(net hata noksan dahil)cari açığı karşılamaması nedeniyle 11,8 milyar dolarlık rezerv kaybı yaşandı,cari açığın %37'si rezervlerle finanse edildi(Tarhan,2014b, Ulusoy,2016).Dış finansman kaynakları bulma konusunda yaşanan güçlükler, cari açığın finansmanı için resmi rezervler kullanılmıştır. Oysa bu paralar, krizlere karşı Merkez Bankasının en önemli güvencesidir. Bu cari açığın finansmanı için doğru ve güvenilir bir yol değildir. Çok zor da kalınmadıkça bu hesapla cari açık finanse edilmemelidir (Tarhan,2013,Göçer,2013:224).

Sonuç olarak orta ve uzun vadede ekonomide gerçekleştirilecek yapısal dönüşüm sonucunda,cari açığı kapatmak temel hedef olmakla birlikte,kısa vadede esas üzerinde durulması gereken olgu,cari açığın büyüklüğünden ziyade cari açığın finanse edilmiş biçiminde yatmaktadır(Eşiyok,2012:63)Çünkü cari işlemler açığının (ya da kaba bir genellemeyle dış açığın) ulusal ekonomiye olan en büyük tahribatı finanse edilmiş biçiminde gizlidir. Cari açığın kendi başına büyüklüğü değil, finanse edilmiş biçimindeki sağlıksızlık reel üretim sektörlerinde istikrarsızlık ve belirsizlik olarak yansımaktadır. Cari açığın aşırı oynak ve aşırı akışkan sıcak para girişleriyle finanse edilmesinin sonuçları, ulusal ekonominin reel üretim sektörlerinde istikrarsızlık ve istihdam kayıpları olarak yaşanmaktadır(Yeldan,2013b).

7.Sonuç

Türkiye ekonomisinin tarihsel gelişim sürecinde her dönemde karşılaştığı ekonomik sorunlar farklı olmuştur.1970'li yıllardan 2000'lerin ortasına kadar yaşanan ve bugün cari açık gibi kronik olarak nitelendirilen sorun enflasyondur. Enflasyonla mücadele politikaları başarılı oldu ve enflasyon tek hanelere indi.1980'de dışa açılma süreciyle birlikte yaşamaya başladığımız ve 2000'lerden itibaren ise artış trendine giren sorun cari açık sorunudur. Şüphesiz enflasyonla mücadelede ve her ekonomik sorunda olduğu gibi çözüm için sorunun nedenlerinin bilinmesi gerekir. Bu sorunun arkasında yatan sebepler ise, Türkiye ekonomisinin yapısından kaynaklanmaktadır.

Şöyle ki mevcut ekonomik yapımızda ihracatta üretimde ithalata bağlı olduğu için dış ticaretimiz açık vermektedir. Kronik veya ekonomimizin *yumuşak karnı* düşük olduğu kadar(yaklaşık %12)tasarruf oranı dolayısıyla yatırımlar ve büyüme dış finansmana bağlı olarak gerçekleşmektedir. Bu ekonomiyi dışa bağlarken aynı zamanda dış borç stokunu da artırmaktadır. Enerji ihtiyacının çoğu ithalatla karşılandığından, enerji ithalat içinde önemli bir paya(yaklaşık %80)sahip olup dış ticaret açığının üçte ikisini oluşturmaktadır. Bunun yanında "yüksek faiz-düşük kur" politikası da ithalat artışına yol açarak cari açığı olumsuz etkilemektedir.

Şüphesiz sebepleri ortaya koyduktan sonra çözüm basit gibi düşünülebilir. Ancak arada konjonktürden kaynaklı,2015 yılında olduğu gibi, düşüşler bizi yanıltmasın sorun yapısal olup uzun vadeli tedbir gerektirir. Ancak biz bunun yerine "cari açık finanse edildiği

sürece sürdürülebilir ve sorun çıkarmaz” görüşüne inanarak, finanse etme yoluna gittik. Böylece cari açığın boyutu değil finansmanı ön plana çıktı. Eğer finansmanı doğrudan yabancı yatırımlar veya uzun vadeli borçlarla finanse edilirse sürdürülebilir denilmektedir.2000’lerden sonra dünyadaki likidite bolluğuna bağlı olarak 2008 yılına kadar kısmen de olsa buna uyduk. Ancak sonrasında değişen konjonktürle birlikte cari açığın finansman kalitesi düştü ve sıcak paranın payı %80’lere ulaştı. Bu piyasalar için her an kriz ihtimali yarattığı gibi makroekonomik göstergeleri de olumsuz etkiledi. Böylece cari açığın büyüklüğü yanında finansman şekli de ekonomi için sorun kaynağına dönüştü.

Bu açıdan finanse edilmek suretiyle ki finanse edilmek zorunda, sürdürülebilene açık, o ülkede cari açığın kriz yaşanmadan uzun yıllar sürmesi, o ülkede cari açığın “sürdürülebilir” olduğu anlamına gelmez. Cari açığın “sürdürülemez” olduğu, bir gün mutlaka anlaşılacaktır. Sorunlar ne kadar uzun süre biriktirilirse, yaşanması gereken uyum da o kadar radikal ve yıkıcı olacaktır(Subaşat,2010:27).Bundan dolayı yapısal sorunların çözümü için alınacak tedbirlere yönelmek gerekir.

8.Kaynakça

- Açıköz,Şenay,Akçağlayan,Anıl(2014),Türkiye’de Cari İşlemler Açığının Sürdürülebilirliği,Ege Akademik Bakış,Cilt: 14,Sayı: 1,ss. 83-97**
- Akçağlayan,Anıl(2015),Türkiye’de Cari Açık,Büyüme,Kur ve Sermaye Hareketleri Arasındaki Nedensellik İlişkisi, http://ekonomikyaklasim.org/eyc2015/userfiles/downloads/_Paper%20218.pdf**
- Akçay,Belgin(2012),Yunanistan Ekonomisinde Devlet Borç Krizi-Cari Açık İlişkisi,Maliye Dergisi Sayı 163Temmuz-Aralık,15-35**
- Akdis,Muhammet(2006),Cari Açık Kriz Habercisi mi?, <http://makdis.pau.edu.tr/currentdeficit.htm>**
- Akgüç,Ö.(2014),Cari Açığın Finansmanı,Cumhuriyet**
- Altunöz, U. (2014). Cari Açık Sorununun Temel Nedenleri ve Sürdürülebilirliği: Türkiye Örneği.İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2, 118-122, Ekim, 2014.**
- Aydoğuş, İ. Öztürkler,H. (2006), Türkiye’de Cari İşlemler Açığı Sorununun Analizi, Ankara: Gazi Kitabevi**
- Aydoğuş, O.,Çolak,Ö.F.,Lenger,A.(2012),Türkiye’nin Büyüme Stratejisi:Yapısal Analiz ve Politikalar,Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu,Yayın No:235**
- Begg,D.,Fischer,S.,Dornbush,R.(2010),İktisat(Çev.Editörü.Vildan Serin),Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları,İstanbul**
- Capital(2006),Cari Açık ve Büyüme, <http://www.capital.com.tr/ekonomi/makro-ekonomi/cari-acik-ve-buyume-haberdetay-4300>**
- Çak,Murat(2013),Türkiye’de Cari Açık,BeşirKitabevi,İstanbul**
- Çak,Murat(2015), Current Account Deficits And It Causes In Turkey,Eurasian Academy Of Sciences SocialSciencesJournal,Volume:1,21-31**
- Çelik,T.(2011),Long Run Relationship Between Exportand Import:Evidence From Turkey For The Period of 1990-2010,International Conference On Applied Economics – ICOAE**

- Dağ, H.** (2014), Cari İşlemler Dengesi, <http://www.huseyinagir.com/wp-content/uploads/2014/10/CAR%C4%B0-%C4%B0%C5%9EELEMLER-ENGES%C4%B0.pdf>, E.T.11.10.2015
- Eğilmez, M.** (2006), "Cari Çık Nedir?", Radikal,
- Eğilmez, M.** (2013), Cari Açığın Oluşumu ve Finansmanı, <http://www.mahfiegilmez.com/2013/01/cari-acgn-olusumu-ve-finansman.html>, E.T.02.04.2016
- Erdoğan, S., Bozkurt, H.** (2009), Türkiye’de Cari Açığın Belirleyicileri, Mgarch Modelleriyle İnceleme, Maliye Finans Yazıları
- Eşiyok, B.A.** (2012), Türkiye Ekonomisinde Cari Açık Sorunu ve Çözüm Önerileri, İktisat ve Toplum Sayı 16
- Işık, Y.** (2012), Turkey’s Current Account Balance: A Real Problem <http://www.reflectionsturkey.com/?p=657>
- Göçer, İ.** (2013), Türkiye’de Cari Açığın Nedenleri, Finansman Kalitesi ve Sürdürülebilirliği: Ekonometrik Bir Analiz, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, 8(1), 213-242
- İnsel, A., Kayılıç, F.** (2012), Evaluation of Sustainability of Current Account Deficits in Turkey, Modern Economy, 43-50
- Kar, M.** (2015), Türkiye’nin Kronik Tasarruf Yetersizliği, <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/turkiyenin-kronik-tasarruf-yetersizligi>
- Kara, A.H., Sarıkaya, Ç.** (2013), Türkiye’de Konjonktürel Etkilerden Arındırılmış Cari İşlemler Dengesi, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
- Karahan, H.** (2014). Türkiye İhracatçılar Meclisi: Ekonomi ve Dış Ticaret Raporu, 2014.
- Korkmaz, E.** (2016), İğneden İpliğe Herşeyimiz Çin İş, Yeniçağ
- Kutlay, M.** (2015), The Turkish Economy at a Crossroads: Unpacking Currents Account Challenge, IAI Working Paper 10
- Milesi-Ferretti, Gian Maria and Assaf Razin** (1996), "Current-Account Sustainability." Princeton Studies in International Finance, No. 81.
- MÜSİAD**, 2014 Türkiye Ekonomisi Raporu
- Onuncu Kalkınma Planı** (2014), Türkiye’de Cari İşlemler Açığı Özel İhtisas Komisyonu Raporu 20023, T.C. Kalkınma Bakanlığı
- Öz, S.** (2011), Türkiye’nin Cari Açığı: Makro ve Mikro Açıldan Nedenleri ve Çözüm Önerileri, Yased Uluslararası Yatırımcılar Derneği
- Öztürkler, H.** (2012), Cari İşlemler Açığı, Nedenleri ve Çözüm Önerileri, İktisat ve Toplum, Sayı 16
- Özyıldız, H.** (2015), Cari açık finanse edildiği sürece sorun değildir, <http://www.hakanozyildiz.com/2015/07/cari-ack-finanse-edildiği-surece-sorun.html>, E.T.10.02.2016
- **Peker, O. Hakan H.** 2009, "Türkiye’de Cari Açığının Nedenlerinin Ekonometrik Analizi", Atatürk Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi; 23–3)
- Sak, G.** (2011), Cari Açığın Sorumlusu Üretim Yapımızdır, ASOFORUM,
- Saygılı, Ş., Cihan, C., Yalçın, C., Hamsici, T.** (2011), Türkiye İmalat Sanayinin İthalat Yapısı, T.C Merkez Bankası, No:10/02

- Seyidoğlu,H.**(199),”Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama”,Turhan Kitabevi
- Sezgin,Z.,Sevim,C.,Kalyoncu,F.**(2015),Türkiye Ekonomisinde Cari Açık Sorunu: Tasarrufların Önemi ve Bireysel Emeklilik Sistemi,Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,Cilt 5,Sayı 2,227-240
- Sönmez,M.** (2015),Sanayinin Sorunları ve Analizleri III,Sanayi İthalata Teslim,TMMOB,Makina Mühendisleri Odası,Bülten,Sayı 200
- Subaşat,T.**(2010),Türkiye’nin Cari Açık Sorunu:Nedenleri ve Çözümleri,İktisat Ve Toplum Dergisi,Ekim Sayı:1
- Subaşat,T.**(2010),Cari Çık Nedir?Doğurduğu Riskler Nelerdir?,Küresel Kriz Çerçevesinde Türkiye’nin Cari Çık Sorunsalı(Edit.Turan Subaşat ve Kakan Yetkiner),Elif Yayınevi
- Şahin, E.B.** (2011). Türkiye’nin Cari Açık Sorunu. Ekonomi Bilimler Dergisi, 2, 50-54, 2011.
- Şahin,İ.Erem,Mucuk,M.**(2014),The Effect of Current Account Deficit on Economic Growth:The Case of Turkey,11th International Academic Conference, Reykjavik
- Tahsin,E.**(2015), Türkiye ekonomisinde büyüme beklentileri,Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Merkezi
- Tarhan,V.**(2014),Türkiye ekonomisi; Kırılganların en kırılganı, <http://t24.com.tr/yazarlar/vefa-tarhan/turkiye-ekonomisi-kirilganlarin-en-kirilgani>,9371,E.T.24.12.2015
- Tarhan,V.**(2013),Cari Açık Problemi ve Dış Finansman Sorunu, <http://t24.com.tr/yazarlar/vefa-tarhan/cari-acik-problemi-ve-dis-finansman-bulma-sorunu>,8173,E.T.11.12.2015
- Teletar, E.**(2011), Türkiye’de Cari Açık Belirleyicilere ve Cari Açık-Krediler İlişkisi”, Bankacılar Dergisi, Sayı 78, 2011, S.22
- Togan,S.,Berument H.**(2011), Cari İşlemler Dengesi, Sermaye Hareketleri ve Krediler,Bankacılar Dergisi,Sayı 78
- Tunalı,B.Ç.**(2008),Türkiye’de Cari İşlemler Açığının Sürdürülebilirliği, Sosyal Bilimler Dergisi 2008, (1), 163-177
- Türkay,H.**(2013),Türkiye’de Cari Açık,Bütçe Açığı ve Yatırım Tasarruf İlişkisi, C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 14, Sayı
- Ulusoy, Veysel,Özari,Çiğdem**(2013),Cari Açık Geleceği Şimdiden Tüketmek,Beta
- Ulusoy,D.**(2016),Cari Açık Gerilemeye Finansmanı İse Zayıflamaya Devam Ediyor
- Umut,Gökhan**(2014),İktisadi Büyümenin Maliyeti:Cari İşlemler Açığı,Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 1, Sayı: 3 (1-13)
- Uras,G.**(2011),Gerçekçi Kur Uygulanmadığı Takdirde Hiçbir Sonuç Alınamaz,ASOFORUM
- Uygur,E.**(2012),Türkiye’de Cari Açık Tartışması,Türkiye Ekonomi Kurumu,Tartışma Metni 2012/25
- Yalçınkaya, Ö. Temelli F.**(2014),Ekonomik Büyüme İle Cari İşlemler Dengesi Arasındaki İlişki, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, C.19, S.4, s.201-224.
- YASED**(2011),Türkiye’nin Cari Açığı: Makro ve Mikro Açından Nedenleri ve Çözüm Önerileri,
- Yayar,R.D.Y.**(2014),Türkiye’de Sürdürülebilir Cari Açık,*Sosyal Bilimler Dergisi/Journal of SocialSciences*Cilt. VII Sayı. 1 Nisan/April

- Yeldan,E.** (2005)Türkiye ekonomisinde Dış Açık Sorunu ve Yapısal Nedenleri,Çalışma ve Toplum
- Yeldan,E.** (2010)Türkiye ekonomisinde Dış Açık Sorunu ve Yapısal Nedenleri ‘’(Editörle:Turan Subaşat,Hakan Yetkiner),Küresel Kriz Çerçevesinde Türkiye’nin Cari ÇIK Sorunsalı,Elif Kitabevi
- Yeldan,E.** (2013a), “Türkiye’nin Borç Güdümlü Büyümesi”, Cilt II, Sayı 3, s.20-22, Türkiye Politika ve Araştırma Merkezi (AnalizTürkiye),
- Yeldan,E.** 2013b),Cari Açık Mistisizmi, Cumhuriyet Gazetesi
- Yentürk,N.**(2003),Körlerin Yürüyüşü Türkiye Ekonomisi ve 1990 Sonrası Krizler,İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları
- Yentürk.N.**(2008), Körlerin Yürüyüşü : Türkiye Ekonomisi ve 1990 Sonrası Krizler, http://www.obarsiv.com/pdf/NurhanYenturk_NB.pdf,E.T.14.11.2015
- Yılmaz,A.,Karataş,T.**(2009),Türkiye Ekonomisinde 2001 Sonrası Süreçte Cari İşlemler Açığı Üzerine Bir İnceleme,Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F.Dergisi,Cilt 27,Sayı 2,69-96
- Yılmaz,Ö.,Akıncı M.**2011),İktisadi Büyüme ile Cari İşlemler Bilançosu Arasındaki İlişki:Türkiye Örneği,Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,15 (2): 363-377
- Yurdakul,F.Cevher,E.**(2015),Determinants of CurrentAccountDeficit in Turkey: TheConditionalandPartialGrangerCausalityApproach,ProcediaEconomicsand Finance 26,92 – 100
- Yükseler,Z.**(2011),Türkiye’nin Karşılaştırmalı Cari İşlemler Dengesi Rekabet Gücü Performansı(1997-2010 Dönemi),T.C. Merkez Bankası
- Zaidi,I.**(2012),TheExternalCurrentAccount in theMacroeconomicAdjustmentProcess in Turkey THE WOODROW WILSON SCHOOL GRADUATE POLICY WORKSHOP
- Zafir,C.Z.,Sezgin,F.H.**(2012), Analysis of the Effects of Foreign Direct Investment on the Financing of Current Account Deficits in Turkey, International Journal of Business and Social Science, Vol. 3 No. 10

TÜRKİYE'DE AİLE HEKİMLİĞİ SİSTEMİ VE DİYARBAKIR HALKININ AİLE HEKİMLİĞİ SİSTEMİNE OLAN MEMNUNİYET ÖLÇÜLERİ

THE SATISFACTION MEASURES DIYARBAKIR OF FAMILY MEDICINE PUBLIC SYSTEM AND FAMILY MEDICINE IN TURKEY

Abdullah SOYSAL *
Ramazan KIRAÇ **
Ali ALU ***

Öz

Sağlık dönüşüm programı çerçevesinde uygulamaya konulan, birinci basamak sağlık hizmetleri bünyesinde verilen aile hekimliği sistemini değerlendirmektir. Halkın bu sistemde ne derece memnun ve haberdar olduğu ayrıca; bu sistemin ne derecede uygulandığını ölçülmek istenmiştir. Araştırmada Diyarbakır il sınırında yaşayan 56 vatandaşa uygulanmıştır. Araştırma verilerinin toplamasında “Aile Hekimliği Sistemine Memnuniyet” Ölçeği kullanılmıştır. Aile hekimliği memnuniyet ölçeğinin halkın memnuniyet ölçülerinin boyutları için Cronbah Alpha katsayısı 0,663 ($p=0,000<0,05$) olarak hesaplanmıştır. Ölçeğin genel güvenilirliği için hesaplanan Cronbah Alpha katsayısı 0,66 ($p=0,000<0,05$) olarak bulunmuştur. Verilerin analizinde tanımlayıcı istatistikler için frekans analizi, ölçeğin güvenilirliğini belirlemek için güvenilirlik analizi, ölçeğin karşılaştırmaları için varyans analizi ve ölçeklerin frekansları belirtilmiştir. Araştırmaya katılanların halk kesiminin Aile Hekimine kaç defa gidildiği aile hekiminde ne derece memnun kaldığı güvenliği, Aile Hekiminin görevini ne derece yerine getirdiği ve bu sistemin geleceği/sürdürülebilirliği konusunda anlamlı bir farkın olduğu görülmektedir. Yapılan araştırmada yapılan analiz sonuçlarına göre sağlıkta dönüşüm programının en önemli sacayaklarında biri olan aile hekimliği sisteminin uygulamada yaşanan aksaklıklardan dolayı halkın memnuniyet ölçeğinin düşük olduğunu görmekteyiz.

Anahtar Kelime: Aile hekimliği, sağlık, sağlıkta dönüşüm, memnuniyet

Abstract

The aim is to evaluate the Family Practice System provided in the scope of Primary care health services that are applied within the health conversion program framework. We have tried to evaluate if the citizens were pleased with this system, if they were aware of the system; moreover how well exactly the system is being applied. The research was applied to 56 citizens living outside the provincial borders of Diyarbakır. During the collection of the research data the scale of “Family Practice System Satisfaction Scale” has been used. The values of the Satisfaction values of the citizens in relation to the Family Practice Satisfaction scale has been calculated using Cronbah Alpha coefficient 0,663 ($p=0,000<0,05$). The Cronbah Alpha coefficient which has been calculated for the general reliability of the scale has been found to be 0, 66 ($p=0,000<0, 05$). The frequencies of the scales and variance analysis for the comparison of the scale, reliability analysis in order to determine the reliability of the scale, frequency analysis for statistics defining data analysis have been used. It has been noted that there was a significant difference regarding the subjects of how many times the participants have gone to the Family Practitioner, how satisfied they were with the services they received, the duty of the Family Practitioner and how well he/she performed his/her duties and the sustainability and future of said system. As a result of the research that has been carried out, according to the analysis results, it has been observed that the satisfaction scale of the citizens due to the setbacks that have been faced in the application of the Family Practice System; which is one of the cornerstones of the health conversion program, is quite low.

Keywords: Family physician, health, health transformation, satisfaction

GİRİŞ

* Doç.Dr. Sütçü İmam Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sağlık Yönetimi Bölümü: asoysal2005@hotmail.com

** Araş Gör. Selçuk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sağlık Yönetimi Bölümü: ramazan46k@gmail.com

*** Tezli Yüksek Lisan Sütçü İmam Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sağlık Yönetimi: Bölümüalialu21@gmail.com

Koruyucu sağlık hizmetlerinin temel felsefesi hastalığı tedavi etmek değil, asıl amacı hastalık ortaya çıkmadan ona engel olmaktır. 1800'lü yıllardan sonra başlayan sanayi devrimiyle beraber batılı ülkelerde başlayan daha sonra bütün dünyaya yayılan kontrolsüz sanayileşme sonucunda ortaya çıkan kirlilik bugün bütün evreni tehdit eder hale gelmiştir. Bugün çok büyük masraflar ederek tedavisi için uğraştığımız birçok hastalık ne yazık ki kirlettiğimiz bu çevrenin verdiği zararlardan kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda ortaya çıkan hastalıklara engel olmak ve hastalığın etkisini minimize etmek için birinci basamak sağlık hizmetleri etkin bir rol oynamaktadır.

Bu çerçevede koruyucu sağlık hizmetleri ülke ekonomisi için de çok önemlidir. Kaba bir bakışla hastanın ve hastalığın tedavisi için yatırım yapma verimli bir uygulama gibi görünse de tedavi esnasında kullanılan ilaç, yöntem ve uygulamaların maliyeti, bünyeye verdiği zararlar, tedavi sonrası ortaya çıkan tıbbi atıkların imhası için harcanan maddi kaynaklar vb. göz önüne alındığında tedavi endeksli bir sağlık politikası izlemenin aslında çok da mantıklı olmadığı karşımıza çıkmaktadır. Bu hizmetleri halka eşit bir şekilde sunmak da devletin görevidir. Çağdaş toplumlarda devlet, bireylerin sağlığını ve mutluluğunu, toplumun düzenini ve gelişmesini sağlama amaçları doğrultusunda gereken düzenlemeleri yapma ve kuralları belirleme, kaynak oluşturma çabaları çerçevesinde uygun ve yeterli bir örgütlenme ve etkin bir yönetimle uygulamaları yönetmek durumundadır. Çağdaş sağlık hizmetleri uygulamalarında temel hizmet sunumu biçimi ise; birinci basamak, ikinci basamak ve üçüncü basamak biçiminde basamaklandırılan hizmet sunumu örgütlenmesi şeklindedir. Sağlık hizmetlerinin bu örgütlenmesinde, birinci basamak sağlık hizmetleri ise merkezi konumda bir yer işgal etmektedir. Global düzeyde bu yaklaşım, 1978 Alma Ata Deklarasyonu ile ortaya konulmuş olup, sağlık hizmetlerinin hakkaniyetli, verimli ve etkili bir şekilde sunulabilmesinde, genelde temel sağlık hizmetlerinin özelde ise birinci basamak sağlık hizmetlerinin merkezi rolünü vurgulamaktadır. Birinci basamak sağlık hizmetlerinde çekirdek disiplin ise aile hekimliği genel pratisyenlik kurumu olmaktadır. Bu sistemin başarısı ağırlıklı olarak içinde bulunduğu toplumun yapısına, sistemin işleyişine, kurgulanmasına ve tasarlanma biçimine bağlıdır. Uluslararası araştırmalar ve deneyimler, gösteriyor ki iyi bir eğitim almış, örgütlenmiş bir aile hekimliği sistemine sahip olan ülkelerin, birinci basamak sağlık sistemi oturmamış ülkelere hem maliyet açısından hem de tedavi hizmetleri açısından daha avantajlıdır. Bu çalışmanın amacı da Türkiye'de ki aile hekimliği sistemini değerlendirmek bu çerçevede birinci basamak aile hekimliği sisteminin nasıl daha etkin ve verimli olacağı konusunda görüş ve önerilerimizi belirttik.

1.1 Aile Hekimliği Sistemi

Temel amacı sağlığı üretmek, sürdürmek ve geliştirmek olan sağlık sisteminin bileşenleri arasında; yönetim, düzenleme, finansman ve hizmet sunumu yer almaktadır. Çağdaş sağlık hizmetleri uygulamalarında temel hizmet sunumu biçimi ise; birinci basamak, ikinci basamak ve üçüncü basamak biçiminde basamaklandırılan hizmet sunumu örgütlenmesi şeklindedir. Sağlık hizmetlerinin bu örgütlenmesinde, birinci basamak sağlık hizmetleri ise merkezi konumda bir yer işgal etmektedir. Global düzeyde bu yaklaşım, 1978 Alma Ata Deklarasyonu ile ortaya konulmuş olup, sağlık hizmetlerinin hakkaniyetli, verimli ve etkili bir şekilde sunulabilmesinde, genelde temel sağlık hizmetlerinin özelde ise birinci basamak sağlık hizmetlerinin merkezi rolünü vurgulamaktadır (WHO 1978; Yıldırım 2011). Birinci basamak sağlık hizmetlerinde çekirdek disiplin ise aile hekimliği / genel pratisyenlik kurumu olmaktadır. Bu kurumun başarısı ağırlıklı olarak içinde bulunduğu toplumsal dinamiklere, sağlık sistemi ortamına, kurgulanma ve tasarlanma biçimine bağlı olmaktadır. Uluslararası kanıtlar ve deneyimler, toplum içinde uygulama yapan iyi eğitilmiş aile

hekimlerinin çalıştığı etkin bir birinci basamak temelinde örgütlenmiş sağlık sistemlerinin, birinci basamak yönelimi zayıf olanlardan hem daha maliyet-etkili hem de klinik olarak daha etkili sağlık bakımı sağladığını göstermektedir. Genelde birinci basamak sağlık hizmetleri özelde ise aile hekimliği kurumu, verilen hizmetlerin temel özellikleri göz önünde bulundurulduğunda; genel karakterli, aile ve toplum odaklı, sürekli, bütüncül, entegre ve hastalar için doğrudan erişilebilir olan; ilk temas noktasını oluşturan; ayakta verilen; hizmet ettiği toplumun içinde yer alan ve bireyleri içinde bulunduğu aile ve sosyal ortam bağlamında ele alan bir hizmet sunum ve örgütlenme modeli olarak tanımlanabilir (Yıldırım, 2011). Aile hekimliği, birinci basamak sağlık hizmetlerinde hekimlik uygulamasının niteliğini artıracak bir tıp disiplindir. Sürekli, kapsamlı ve kişiye yönelik hizmet; hastalıkların erken tanı ve tedavisi; hastalıklardan korunma ve sağlıklı olmanın sürekliliğini sağlama gibi birinci basamak sağlık hizmetlerini sunan aile hekimliği, önemi bütün dünyada 1950'lerden bu yana daha iyi anlaşılan bir tıp disiplindir (Irmak, 2002).

Bireylerin ve aile fertlerinin ikamet yerlerinin yakınlarında ya da kolaylıkla ulaşabilecekleri bir yerde bulunan, ilk başvuracakları, kişiye yönelik koruyucu sağlık hizmetleri ile birinci basamak teşhis, tedavi ve rehabilite edici sağlık hizmetlerini, yaş, cinsiyet ve hastalık ayrımı yapmaksızın, her kişiye kapsamlı ve devamlı olarak vermekle yükümlü, gerektiği ölçüde gezici sağlık hizmeti veren ve tam gün esasına göre çalışan aile hekimliği uzmanı veya Bakanlığın öngördüğü eğitimleri alan uzman tabip veya tabipleridir (www.ailehekimligi.org.tr).

1.2 Dünyada Aile Hekimliği

Aile hekimine olan gereksinim ilk kez 1923 yılında Francis Peabody tarafından gündeme getirilmiş ve Francis Peabody, tıp bilimlerinde oluşan aşırı uzmanlaşma sonucu hastaların ortada kaldığını ve kapsamlı ve kişisel sağlık hizmeti veren bir uzmanlık dalının gerekliliğini vurgulamıştır. Kapsamlı ve kişisel hizmet verebilecek aile hekimliğinin gelişmesi ve yaygınlaşması 1950'lerde başlamıştır. Ancak aile hekimliğinin, İngiltere'de, ayrı bir uzmanlık dalı olarak tanınması 1965 yılında oldu. 1966 yılında American Medical Association (Amerikan Tıp Birliği) tarafından Milis Raporu ve Willard Raporu olarak bilinen iki raporun yayınlanması sonucu birincil bakım konusunda çalışan, yeni bir uzmanlık dalı olan "Aile hekimliği" tanınmıştır 1969 da "Amerikan Aile Hekimliği Board" u (ABFP) oluştu ve aile hekimliği uzmanlığı doğmuş oldu. 1978 yılında yapılan Alma Ata Konferansı'nın çok önemli sonuçlarından birisi de dünya ülkelerine çağdaş tıp anlayışının bir sonucu olarak "2000 Yılında Herkese Sağlık" başlığı altında toplanan bir kısım hedefler ve stratejiler ve hedefler gösterilmiş olmasıdır (Yıldırım,2011).

Avrupa Birliği, 2001-2006 halk sağlığının iyileştirilmesi, hastalıkların önlenmesi ve sağlığı tehdit eden risk kaynaklarının ortadan kaldırmayı amaçlayan bir "Halk Sağlığı Programı" hazırlanmıştır. Bu programa göre hastaların aydınlatılmasının koruyucu sağlık uygulamalarında çok etkili olduğu dikkate alınarak, sağlık politikası belirleyicilerinden, ülkelerinde temel sağlık hizmetlerini organize ve finanse ederken, doktorların koruyucu hizmetler ile birinci basamak sağlık hizmeti sunumunda etkili bir biçimde rol almalarını sağlamaları hedeflenmiştir (Yıldırım, 2011). 2000 yılı Dünya Sağlık Örgütü raporunda, bireye yönelik birinci basamak hizmetler ile temel sağlık hizmetleri arasındaki farkın daha net olarak ortaya konabildiğini görmekteyiz. Yaygınlaşan anlayışa göre temel sağlık hizmetleri yaygın olarak koruyucu sağlık hizmetini kapsayan, birinci basamak tedavi ve rehabilitasyon hizmetini de içinde barındıran sağlık hizmeti anlamında kullanılmaktadır.

Bu hizmetlerin verilmesinde aile hekimleri ve aile sağlığı elemanları ana görevi üstlenmektedir (www.absağlık.com, 2011). Aile Hekimliği Uygulaması her ülke kendi ihtiyaçlarına göre oluşturup uygulamaya koymuştur. Bu ülkelere bazı örnekler aşağıda verilmiştir.

1.3 Amerika'da Aile Hekimliği

Amerika'da tam eğitilmiş aile hekimlerinin yetiştirilmesine 1969 yılında 15 pilot aile hekimliği asistanlık programıyla başlanmıştır. 1973 yılında 164 programda 1754 asistan var iken, 8 yıl içerisinde 1981'de bu sayı 386 programda 7000 asistana yükselmiştir. 1996'da asistanlık programlarındaki asistan sayısı 452 programda 10102 asistana ulaşarak 10000 rakamını geçmişti. 2001 yılının temmuz ayında 1970 yılından beri 63930 hekim asistanlığını bitirerek aile hekimliği uzmanı olmuştu. Günümüzde Amerika'da aile hekimliği uzmanları Dahiliye Uzmanlarından sonra sayıca 2. sıradadırlar ve coğrafi dağılımları oldukça iyidir, bir günde diğer uzmanlık dallarının herhangi birinden daha fazla sayıda hasta görmektedirler ve uygulamaları yüksek oranda hasta memnuniyeti sağlamaktadır. Amerika'da Aile Hekimliği oldukça yerleşmiş bir uzmanlık dalıdır. Son yıllarda aile hekimlerinin birinci basamakta çok önemli katılımları olmuştur. Aile hekimleri, birbirleri ve hemşire, ebe ve diğer sağlık çalışanlarıyla işbirliği yapmaları için teşvik edilmektedir(www.absağlık.com, 2011).

1.4 Almanya'da Aile Hekimliği

Birinci basamak sağlık hizmetleri aile hekimleri tarafından verilmektedir. 1980 yılından itibaren aile hekimliği için uzmanlık eğitimi seçmek isteyen doktorlar için zorunlu bitirme sınavı uygulanmaya başlanılmıştır. 1994 yılından itibaren de birinci basamakta çalışacak olan hekimler için aile hekimliği uzmanlık eğitimi zorunlu hale getirilmiştir. İlk aile hekimliği kürsüsü 1976 da Hannover Tıp Fakültesi'nde açılmıştır. Bugün 24 tıp fakültesinde aile hekimliği kürsüleri bulunmaktadır. Tıp fakültelerindeki aile hekimliği kürsüleri tıp öğrencilerine de ders vermektedirler ve bu dersler zorunlu dersler kapsamında ele alınmaktadır. Aile hekimlerinin diğer dal uzmanlarına oranı %45-50 dolayındadır. Hastalar dosyalarını teslim ettikleri aile hekimlerine en az 3 ay bağlı kalmakla yükümlüdürler. Aile hekimleri gerekli görürlerse, hastalarını diğer uzmanlara veya hastaneye sevk edebilir. Aile hekimleri acil olgulara mesai saatleri dışında da bakmakla yükümlüdürler (www.absağlık.com,2011).

1.5 Norveç'te Aile Hekimliği

Birinci basamak sağlık hizmetleri sağlık merkezleri tarafından verilir. Her il sağlık yönetimi açısından bir ana bölgeyi oluşturmaktadır. İllere bağlı olan kırsal sağlık yönetimleri vardır. Sağlık merkezlerinde yerel yönetimlerle sözleşme imzalamış olan aile hekimleri, hemşire, ebe, diş hekimi gibi personel çalışır. Koruyucu ve tedavi edici hizmetler birlikte verilir. Ücretlendirme hasta başınadır. Aile hekimliği uzmanlık eğitimi 1985 yılında kabul edilmiştir. Süresi beş yıldır. Bunun 1 yılı klinikte 4 yılı da bir aile hekiminin yanında geçirilmektedir. Sürekli eğitim zorunludur. (www.absağlık.com,2011)

1.6 İsrail'de Aile Hekimliği

Genel sağlık sigortası nüfusun %96 sını kapsamaktadır. Birinci basamak sağlık hizmetleri, kırsal kesimde bir aile hekimi ve hemşirenin çalıştığı sağlık birimleri tarafından, kentsel yerleşimlerde ise 2000-3000 kişiye hizmet veren daha kalabalık bir ekibin yer aldığı sağlık merkezleri tarafından verilir. Kentlerdeki bu merkezler laboratuvar ve röntgen olanaklarını da kapsamaktadır. Ayrıca özel olarak çalışan aile hekimleri de sözleşme ile bu uygulamaya dahil olabilmektedir. Tüm tıp fakültelerinde aile hekimliği bölümleri vardır.

Bunlar hem mezuniyet öncesi hem de mezuniyet sonrası aile hekimliği eğitiminden sorumludur. Tıp fakültelerine bağlı olan aile hekimliği merkezlerinde uzmanlık eğitimi verilmektedir. Bu eğitim 4 yıl sürer ve başarı durumu sınav ile saptanır. Eğitimin denetimi ve kredilendirilmesinden meslek örgütü sorumludur. (www.absaǧlık.com,2011).

1.8 Türkiye’de Aile Hekimliği Ve Tarihsel Gelişimi

Türkiye’de 1960’lara kadar genelde birinci basamak sağlık hizmetlerinin özelde ise aile hekimliği pratiğinin rasyonel ve planlı bir biçimde örgütlendiği söylenemez. Ancak bugünkü örgütlenmenin temellerinin atıldığı belirtilebilir. Cumhuriyet Hükümetinin ilk Sağlık Bakanı Refik Saydam sınırlı kaynaklarla sağlık hizmetlerini örgütlerken koruyucu hekimlik ile tedavi hekimliğini ayrı olarak düşünmüş, koruyucu sağlık hizmetlerini Bakanlığın esas görevi olarak görürken, hasta tedavisi hizmetlerini ise özel idare ve belediyelere bırakmıştır. 1940’ların ortalarına kadar dönemin sosyo-ekonomik şartlarına uygun olarak koruyucu hekimlik hizmetleri “hükümet tabipleri” tarafından, salgın hastalıklar ile savaş için kurulan örgütlerde (sıtma savaş, trahom savaş ve frengi savaş teşkilatları gibi) verilmekteydi. Ancak bu dönemde birinci basamak sağlık hizmetinin örgütlendiği söylenemez. Bu hizmet; hekim muayenehanelerinde, hastane polikliniklerinde ve dispanserlerde sürdürülmüştür (Yıldırım, 2011). Hastalıklar ile savaş için kurulan örgütlerde (sıtma savaş, trahom savaş ve frengi savaş teşkilatları gibi) verilmekteydi. Ancak bu dönemde birinci basamak sağlık hizmetinin örgütlendiği söylenemez. Bu hizmet; hekim muayenehanelerinde, hastane polikliniklerinde ve dispanserlerde sürdürülmüştür. İkinci Dünya Savaşı’nı izleyen yıllarda Toplum Hekimliği felsefesinin gelişmesi nedeniyle tedavi ve koruyucu hizmetlerin entegre edilmesi görüşü Türkiye’yi de etkilemiştir. 1946 yılında Sağlık Bakanı olan Behçet Uz zamanında hazırlanan sağlık planında 20 köyü kapsayan ve tedavi hizmetiyle koruyucu sağlık hizmetini birlikte yürüten sağlık merkezleri kurulması öngörülmüştür. Ancak daha sonraları bu planın uygulanması ilçe merkezlerine sağlık merkezi adı ile 10-25 yataklı tedavi kurumları kurarak sürdürülmüştür Türkiye sağlık ortamında birinci basamak sağlık hizmetlerinin kapsamlı, planlı ve rasyonel bir şekilde örgütlenmesi ve modellenmesi ise 1961 yılında kabul edilen 224 sayılı Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi Hakkında Kanun (Resmi Gazete 1961) ile olmuştur. Birinci basamak sağlık hizmetleri ile diğer basamaklar arasındaki en keskin ayırımın bu yasa ile getirildiği belirtilebilir. Buna göre tüm yurttaki birinci basamak sağlık hizmetini veren sağlık ocakları kurulacak (takriben 5.000 – 10.000 kişiye bir sağlık ocağı) ve bu ocaklar hastaneler ile işbirliği yaparak hasta tedavi hizmetlerini yürüteceklerdir. Sağlık ocaklarında çalışan hekim ve yardımcılar; bölgelerinde yaşayan halkın evde ve ayakta tedavisini yapmak ve tüm koruyucu sağlık hizmetlerini yürütmek ile görevlidirler. Bu yasa sevk zincirine uymayı zorunluluk olarak görmüştür. Kanunun verdiği haklardan yararlanmak isteyen hastalar -acil durumlar hariç- önce sağlık ocağına başvuracak, sağlık ocağı hekimi gerekli görürse hastayı bir üst basamağa (hastaneye) sevk edecektir. Yani hastalar ikinci ve üçüncü basamağa, birinci basamaktan süzülerek geçecektir (Yıldırım 2011).

Ancak 224 sayılı yasanın mimarı Nusret Fişek tarafından “çağdaş örgütlenme ve eğilimlerine uyan, ülkemizin gereksinme ve olanaklarıyla bağdaşan bir model” olarak tanımlanan sağlık hizmetlerinin sosyalleştirilmesi ile getirilen birinci basamak sağlık hizmetleri modeli ağırlıklı olarak aktörlerin çıkar çatışmaları nedeniyle tam anlamı ile uygulanamamış ve reform arayışlarını da beraberinde getirmiştir (www.absaǧlık.com, 2011). 1990’ların başında girilen sağlıkta reform çalışmalarında temel bir bileşen olan ancak yasalaşma ve uygulama alanı bulamayan aile hekimliği temelli birinci basamak sağlık hizmetleri modeli, Kasım 2002 ülkemizde 5258 sayılı Aile Hekimliği Pilot Uygulaması hakkında kanun 24.11.2004 tarih ve 25650 sayılı Resmi Gazete ’de, ardından sırasıyla Aile

Hekimliği pilot uygulaması hakkında yönetmelik 06.07.2005 tarih ve 25867 sayılı ve Aile Hekimliği pilot uygulaması kapsamında Sağlık Bakanlığı'nca çalıştırılan personele yapılacak ödemeler ve sözleşme şartları hakkında yönetmelik 12.08.2005 tarih ve 25904 sayılı Resmi Gazete 'de yayımlanmıştır (www.ailehekimligi.org.tr).

Bu kapsamda 15.09.2005 tarihinde Aile Hekimliği Pilot Uygulamasına Düzce ilimizde geçilmiştir. Halen 81 ilimizde birinci basamakta Aile hekimliği modeli uygulanmaktadır. Aile Hekimliği uygulama yönetmeliği 25.05.2010 tarih ve 27591 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanmış ve bu yönetmelik 06.07.2005 tarih ve 25867 sayılı Aile Hekimliği pilot uygulaması hakkında yönetmeliği yürürlükten kaldırmıştır.

2010 yılı sonunda tüm illerimizde Aile Hekimliği uygulamasına geçilmiştir. "30.12.2010 tarihli ve 27801 sayılı Resmi Gazetede Aile Hekimliği Uygulaması Kapsamında Sağlık Bakanlığı'nca Çalıştırılan Personele Yapılacak Ödemeler ve Sözleşme Şartları Hakkında yönetmelik yayımlanmıştır. Aile Hekimliği Pilot Uygulaması Hakkında Kanun 02.11.2011 tarihli ve 28103 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan "11.10.2011 tarihli ve 663 sayılı KHK" ile Aile Hekimliği Kanunu olarak ismi ve içeriğinde değişiklik yapılmıştır. Aile hekimliği uygulamasına geçen illerimizdeki hasta-hekim ilişkilerindeki çalışmalar devam etmektedir (www.ailehekimligi.org.tr).

1.9 AB Ülkelerinde Aile Hekimliği Pratiği ile Türkiye Aile Hekimliği Modelinin Karşılaştırılması

Avrupa pratiğinde aile hekimliği; kendine özgü eğitim içeriği, araştırması, kanıt temeli ve klinik uygulaması olan akademik ve bilimsel bir disiplin ve birinci basamak yönelimli klinik bir uzmanlık (Yıldırım, 2011) olarak tanımlanmaktadır.

Sağlık Bakanlığı'nın uygulamalarına esas teşkil eden Aile Hekimliği Türkiye Modeli adlı kitapçıkta aile hekimliği disiplini "kendi eğitim müfredatı, araştırmaları, kanıta dayalı klinik uygulamaları olan, birinci basamak sağlık hizmetine yönelmiş akademik ve bilimsel bir disiplin ve klinik bir uzmanlık dalı" (Yıldırım, 2011) olarak tanımlanmaktadır. Aile Hekimliği Pilot Uygulaması Hakkında Kanun ve İlgili Yönetmelik ise aile hekimini; "kişiyeye yönelik koruyucu sağlık hizmetleri ile birinci basamak teşhis, tedavi ve rehabilite edici sağlık hizmetlerini yaş, cinsiyet ve hastalık ayrımı yapmaksızın her kişiyeye kapsamlı ve devamlı olarak belli bir mekânda vermekle yükümlü, gerektiği ölçüde gezici sağlık hizmeti veren ve tam gün esasına göre çalışan aile hekimliği uzmanı veya Sağlık Bakanlığının öngördüğü eğitimleri alan uzman tabip veya tabip" (www.ailehekimligi.org) olarak tanımlamaktadır. Görüldüğü üzere aile hekimliğine ilişkin tanımlar bakımından Avrupa ile Türkiye arasında benzerlik görülmektedir. Bu benzerliğin iki temel nedeni belirtilebilir. Birincisi aile hekimliğinin bilimsel ve evrensel bir disiplin olması, ikincisi ise Türkiye'nin aile hekimliği ile ilgili dokümanları hazırlarken Avrupa deneyimini ve örneklerini göz önünde bulundurmuş olmasıdır.

1.10 Eğitimi

Bilindiği üzere AB mevzuatı aile hekimliği uzmanlığı için tıp fakültesi mezuniyetinden sonra en az üç yıllık bir uzmanlık eğitimini öngörmektedir. Bütün AB üye ülkelerinde aile hekimliği uzmanlık eğitimi üç yıl veya üzeridir. Ancak hastane ortamında alınan eğitim ile birinci basamak ortamında alınan eğitim süreleri her bir ülkede farklılık göstermektedir (Yıldırım, 2011). Avrupa ülkelerinde uzmanlık eğitiminin süreleri ve diğer özellikleri Tablo 3'de görülmektedir.

Tablo 1. Avrupa Ülkelerinde Aile Hekimliği Uzmanlık Eğitimi

Ülkeler	Süre	Birinci basamak ortamında	Hastane ortamında	Halk sağlığı	İçerik açık mı?
Avusturya	3	0,5	2,5	0	Hayır
Belçika	3 (1+2)	2,5	0,5	0	Hayır
Çek cumhuriyeti	3	0,5	1,2	0	Evet
Danimarka	3,5	1	2,1	0	Hayır
Estonya	3	1,5	1,5	2 hafta	Evet
Finlandiya	6	4	2	0	Evet
Fransa	3	0,5	2,5	0	Evet
Almanya	5	2	3	0	Evet
Yunanistan	4	0,9	3,1	0	Hayır
Macaristan	5	3,5	1	0,5	Evet
İrlanda	3	1	2	0	Evet
İtalya	3	0,5	1,5	0,5	Hayır
Litvanya	3	0,5	2,5	0	Evet
Hollanda	3	2	0,8	0	Evet
Polonya	4	2	2	0	Hayır
Portekiz	3	2	1	0	Hayır
Romanya	3	1,25	1,66	0,09	Hayır
Slovakya	3	0,5	2,5	0	Evet
Slovenya	4	2	2	0	Evet
İspanya	3	1,5	1,5	Seminerler	Hayır
İsveç	5	3	2	0	Evet
Türkiye	3	0	3	0	Hayır
Birleşik krallık	3	1	2	0	Evet

Kaynak: (Yıldırım 2011)

Avrupa ülkelerinde birinci basamak sağlık hizmetleri tarihsel olarak, farklı faaliyetleri kapsayan ve farklı eğitimleri olan farklı sağlık çalışanlarınca yerine getirilen bir alan olmuştur. Aile hekimleri farklı düzeylerde ve türlerde mesleki eğitimlere sahip olmuşlardır: Bazıları kurul onaylı uzmanlar iken diğerleri değildir; bazıları hastane rotasyonlarından geçerken diğerleri geçmeyen; bazıları da uzman iken altı aylık gibi ek sürelerle eğitimden sonra birinci basamak sağlık hizmetlerinde çalışabilmektedir (www.absaglik.com). Türkiye’de ise aile hekimliği uzmanlık eğitimi ilk olarak 1973 yılında Tababet Uzmanlık Tüzüğü’nde yer almıştır (Resmi Gazete 1973). Aile hekimliği uzmanlık eğitiminin asgari süresi 3 yıldır. Müfredatı ile eğitim alanlarının uygunluğu ve yeterliliği tartışmalı olsa da 1985

yılından beri Türkiye’de aile hekimliği uzmanları yetişmektedir (Yıldırım, 2011). Bu süre zarfında 2.000 civarında aile hekimi uzmanı yetiştirilmiştir.

Geçen zaman zarfında yeterli sayıda aile hekimliği uzmanına sahip olunamadığı için SDP ile öngörülen aile hekimliği modelinin tedricen tüm Türkiye’de uygulanabilmesi için yapısal olarak mevcut olan aile hekimliği uzmanlık eğitimine paralel bir uygulama başlatılmıştır. Bu paralel uygulama SDP kitapçığında, “uygulamaya mevcut pratisyen hekimlerin kısa süreli bir eğitimden geçirilerek başlanması ve uygulama süresi içine yayılmış sürekli eğitim ile desteklenmesi en pratik çözüm olacaktır. Böyle bir başlangıç, ülkemizde kimlik ve prestij kaybına uğramış pratisyen hekimliğin yeniden itibar kazanmasını sağlayacaktır” (Sağlık Bakanlığı 2003) şeklinde savunulmaktadır. Söz konusu eğitim uygulaması Aile Hekimliği Pilot Uygulaması Hakkında Yönetmeliğin 19. maddesinde tanımlanmıştır: “Aile hekimlerinin eğitimleri iki aşama halinde sürdürülür. Birinci aşama eğitim programı en çok on (10) gündür. İkinci aşama eğitim, modüler eğitim tarzında birinci aşama eğitimin ardından başlar, süresi en az on iki aydır. Birinci ve ikinci aşama eğitimin süresi ve içeriği Bakanlık tarafından belirlenir. Aile hekimliği uzmanlarının birinci ve ikinci aşama eğitimlere katılması zorunlu değildir. Aile hekimliği uzmanları, uygulamaya yetkilendirilmiş diğer hekimlerle birlikte Bakanlıkça uygun görülen periyotlarda hizmet içi eğitime alınabilir. Aile sağlığı elemanları Bakanlıkça uygun görülen periyotlarda hizmet içi eğitime alınabilirler. Aile hekimleri ve aile sağlığı elemanları bu eğitimlerin en az % 80’ine katılmak zorundadır” (Yıldırım, 2011).

1.11 Örgütlenme, Sevk Zinciri

Avrupa deneyimi ve pratiğinde hizmet basamakları arasındaki sevk zinciri ve aile hekimlerinin bu zincirdeki rolü konusunda temelde iki uygulama göze çarpmaktadır. Birinci uygulama aile hekiminin diğer hizmet basamakları üzerinde yetki ve kontrol sahibi olduğu ve “kapı doktoru” (*gatekeeping*) olarak görev yaptığı uygulamadır ve zorunlu sevk zinciri vardır. Bu sistemde kişiler genellikle bir aile hekiminin listesine kayıt olmak durumundadırlar. Kişiler aile hekimini seçmekte ve belirlenen sürede değiştirmekte serbesttirler, buna karşın aile hekimi de hastaları listesine alıp almamakta özgürdür. Sevk zincirine uymanın zorunlu olduğu sistemlerde acil durumlar hariç tutulmaktadır. İkinci uygulama ise “açık sistem / paralel sistem / doğrudan erişim (open system / paralel system / direct access)” uygulamasıdır. Paralel sistemde sevk zincirine uyma zorunluluğu yoktur. Kişiler hem aile hekimine hem de uzmana erişebilmektedirler. Sağlık sistemlerinin sınıflandırılması açısından bakıldığında vergi temelli olarak finanse edilen sistemlerdeki (ulusal sağlık hizmetleri) aile hekimlerinin daha fazla bir kapı tutuculuk rolüne / sevk zinciri sistemine sahip olduğu görülmektedir. Kapı tutuculuk rolüne sahip genel pratisyenler hasta adına uzmanın, hastanın ve diğer tüm hizmetlerin kullanıma karar vermektedir.

Hastalara ilişkin tüm hizmetlerin kontrolü, koordinasyonu ve yönlendirmesi aile hekiminin elindedir (Yıldırım, 2011). Basamaklandırılmış sağlık hizmetleri örgütlenmelerini tam anlamıyla işleten ülkelerde aile hekimliği müessesesi birinci basamak sağlık hizmetlerinin temelini oluşturmaktadır. Bu organizasyonda hastalar istedikleri (bölgelerindeki) genel pratisyene kayıt olurlar. Hastalar sağlık hizmetlerine bir ihtiyaç hissettiklerinde ilk olarak birinci basamağa başvurmak durumundadırlar. Ancak kişi eğer acil sağlık hizmetlerine gereksinim duyuyorsa doğrudan diğer basamakta yer alan sağlık kuruluşlarına da başvurabilmektedir. Yok, eğer kişi aciliyetlik gibi özel durum arz eden istisnalar dışında doğrudan ikinci veya üçüncü basamak sağlık hizmetleri veren kurum veya kuruluşlara başvurursa, o takdirde sevk zincirine uymadığı için bedelini cebinden ödemek zorunda kalmaktadır. Buradaki “cepten ödeme” toplumun önemli bir kesimi için caydırıcılık

gücü yüksek olan bir önlem olmaktadır. Dolayısıyla birinci basamak sağlık hizmetleri diğer basamaklar için bir eleme görevi görmektedir. Yani aile hekimi kapı doktoru / kapı tutuculuk rolünü üstlenmektedir. Türkiye aile hekimliği modelinde hizmet basamakları arasında sevk sistemi zorunluluğu öngörülmesine (Resmi Gazete, 2006) karşın, aile hekimi sayısının yetersizliği ve geçiş dönemi gerekçe gösterilerek ertelenmiştir. Dolayısıyla mevcut durumda açık sistem (paralel sistem) yönteminin uygulandığı belirtilebilir. Aile hekimliğinin uygulandığı bölgelerde kişiler bir aile hekimine kayıt olmak zorundadır. Kişiler istedikleri sağlık hizmetleri sunucusunu seçme hakkına sahiptirler (www.ailehekimligi.org).

2. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Araştırmada Diyarbakır il sınırında yaşayan 56 vatandaşa uygulanmıştır. Araştırma verilerinin toplamasında "Aile Hekimliği Sistemine Memnuniyet" Ölçeği kullanılmıştır. Araştırmada alan araştırması yöntemi kullanılmış, daha sonra literatür araştırması yapılmış ve en son da ikincil veriler analiz edilmiştir. Bu alan araştırmasında, literatürden elde edilen bilgiler ışığında yapılandırılmış anket tekniği kullanılmıştır. Toplanan veriler SPSS paket programında analiz edilmiştir. Araştırmada verilerin toplanmasında "Aile Hekimliği Sistemi Memnuniyet" Ölçeği kullanılmıştır. Ölçek, konu ile ilgili literatür ışığında Aile Hekimliği Sistemi ile ilgili mevzuatımız, göz önünde bulundurularak oluşturulmuştur. Bu bağlamda halkın Aile Hekimliği Sistemine olan memnuniyetleri ölçülmüştür.

Ölçeğin de Halkın Aile Hekimliği Sistemine olan memnuniyetlerini ölçmek için değerlendirmeye yönelik sorular, beş noktalı Likert tipi soru olarak sorulmuştur (Kesinlikle Katılmıyorum=1, Kesinlikle Katılıyorum=5). Ölçeğin sonunda ise, eğitim düzeyi, medeni hali, aile hekimliğine kaç kez gittiği, aylık geliri ve yaş değişkeni ile ilgili sorular sorulmuştur. (Devebakan, 2007). Araştırmada Kullanılan anketin güvenilirliğinin test edilmesi için SPSS 20,0 paket programında %95 güvenilirlik düzeyinde güvenilirlik analizi yapılmıştır. Ölçeğin İSG sağlamada İşveren ve Çalışanların yükümlülükleri ile ilgili boyutları için Cronbah Alpha katsayıları sırasıyla; 0,663 ($p=0,000<0,05$) olarak hesaplanmıştır. Diğer taraftan ölçeğin genel güvenilirliği için hesaplanan Cronbah Alpha katsayısı 0,66 ($p=0,000<0,05$) olarak bulunmuştur. Verilerin analizinde tanımlayıcı istatistikler için frekans analizi, ölçeğin güvenilirliğini belirlemek için güvenilirlik analizi, ölçeğin için varyans analizi ve ölçeklerin frekansları belirtilmiştir. (Devebakan, 2007).

3. ARAŞTIRMANIN BULGULARI

Araştırma bulguları kapsamında öncelikle katılımcıların demografik özellikleri ile ilgili tanımlayıcı istatistikler ve özet tablo olarak sunulmuştur.

Tablo1. Araştırmaya Katılanlara Ait Demografik Veriler

Eğitim Durumu	N		Medeni durum	n	%
Okuryazar	4	8	Evli	20	40
İlköğretim	5	10	Bekar	30	60
Lise	9	18	Aylık gelir	n	%
Üniversite	26	52	600 tl	19	38
Lisansüstü	6	12	601-1000	7	14

Yaş	n	%	1001-1500	7	14
18-23	18	36	1501-2000	5	10
24-29	12	24	2001+	12	24
30-34	3	6	Aile hekimi müracaat	n	%
35-39	9	18	Hiç	8	16
40-44	2	4	1-3	18	36
45+	6	12	4-5	9	18
Cinsiyet	N	%	6-7	4	8
Kadın	10	20	7+	11	22
Erkek	40	80	Aile hekimi	n	%
			Var	26	52
			Yok	24	48
Toplam	50	00	Toplam	50	100

Tablo 1'e baktığımızda; Araştırmaya katılanların %8'i okuryazar, %10'u ilköğretim %18'i lise %52'si üniversite mezunu %12'si lisansüstü; Araştırmaya katılanların %36'sı 18-23 yaşında %24'u 24-29 yaşında %6'sı 30-34 yaşında %18'i 35-39 yaşında %4'u 40-44 yaşında %12'si 45 ve üstü yaş aralığındadır; Araştırmanın %20'si kadın %80'i erkeklerde oluşmakta; Araştırmaya katılanların %40'u evli %60'u evlidir; Araştırmaya katılanların aylık gelirleri %38'in 600tl %14'nun 6001-1000tl %14'nun 1001-1500tl %10'nun 1501-2000tl %24'nun 2001tl ve üstündedir; Araştırmaya katılanların %16'sı hiç %36'sı 1-3 kez %18'i 4-5 kez %8'i 6-7 kez %22'si 7 kez üstünde aile hekimliğine başvurmuştur; Araştırmaya katılanların %52'sinin önerileri olduğu %48'nin bir önerisi olmadığı tespit edilmiştir.

ARAŞTIRMA ANALİZİ

Araştırmada halkın Aile Hekimliği Sistemine memnuniyetleri açısından analiz edilmesine yönelik hipotezler oluşturulmuştur. Oluşturulan hipotezler, uygun istatistiksel yöntemler ile analiz edilip sonuçları değerlendirilmiştir.

Tablo 2: Katılımcıların Demografik Verilerle İlgili Örgütsel Aile Hekimlerine Karşı Tutum İçin Yapılan Varyans Analizi ve t Testi.

			N	Ort.	F/t	P
Aile hekimliğine bakış skoru	Cinsiyet	Kadın	10	3,13	0,864	0,197
		Erkek	40	2,82		
Aile hekimliğine bakış skoru	Aile hekimini	Var	26	2,86	0,053	0,958
		Yok	24	2,85		
Aile hekimliğine bakış skoru	Medeni Durumunuz	Evli	20	2,68	0,120	0,605
		Bekâr	30	2,97		
Aile hekimliğine bakış skoru	Eğitim Durumunuz	Okur-yazar	4	3,0	0,771	0,550
		İlköğretim	5	2,68		
		Lise	9	3,12		
		Üniversite	25	2,81		
		Lisansüstü	6	2,66		
		Toplam	50	2,85		
Aile hekimliğine bakış skoru	Aylık gelirimiz	600 TL	19	2,60	2,56	0,051
		601-1000	7	3,21		
		1001-1500	7	3,18		
		1501-2000	5	3,11		
		2001+	12	2,73		
		Toplam	50	2,85		
Aile hekimliğine bakış skoru	Aile hekimine müracaat	Hiç	8	2,73	1,177	0,334
		1-3	18	2,95		
		4-5	9	3,04		
		6-7	4	3,03		
		7+	11	2,54		
		Toplam	50	2,85		

Aile hekimliğine bakış skoru	Yaş	18-23	18	2,86	0,379	0,860
		24-29	12	2,82		
		30-34	3	3,26		
		35-39	9	2,89		
		40-44	2	2,71		
		45+	6	2,68		
		Toplam	50	2,85		

Araştırmaya katılan cinsiyete göre aile hekimliği bakış puan ortalamalarına baktığımızda aralarında baktığımızda aralarında anlamlı farkın olduğunu görüyoruz ($p<0,05$), kadınların aile hekimliğine bakışlarında kararsız bir tutum sergilerken erkeklerin de aile hekimliğine olumsuz baktığını görmekteyiz. Araştırmaya katılan halk kesiminin aile hekimi puan ortalamalarına baktığımızda aralarında anlamlı bir farkın olmadığını görüyoruz ($p>0,05$). Aile hekiminde talebi var olanında olumsuz baktığı, talebi olmayanında aile hekimine olumsuz bakmaktadır. Araştırmaya katılanın medeni duruma göre aile hekimliğine bakış puan ortalamalarına baktığımızda aralarında anlamlı bir farkın olmadığını görüyoruz ($p>0,05$). Hem evli kesim hem de bekâr kesim aile hekimliği sistemine olumsuz bakmaktadır. Araştırmaya katılan eğitim düzeylerine göre aile hekimliğine bakış puan ortalamalarına baktığımızda aralarında anlamlı bir farkın olduğunu görmekteyiz ($p<0,05$), lisansüstü, üniversite ve ilköğretim kesimi aile hekimliği sistemine olumsuz bakarken, okur-yazar kesimi ile lise aile hekimliğine bakışlarında kararsız bir tavır sergilemişler. Araştırmaya katılan aylık gelir düzeylerine göre aile hekimliğine bakış puan ortalamalarına baktığımızda aralarında anlamlı bir farkın olduğunu görmekteyiz ($p<0,05$), aylık geliri 600tl ve 2001tl üstü olanlar aile hekimliğine olumsuz bakarken, aylık geliri 6001-1000tl, 1001-1500tl, 15001-2000tl olanlar aile hekimliği bakış açılarında kararsızdırlar. Araştırmaya katılanların aile hekimliğine müracaat aile hekimliğine bakış puan ortalamalarına baktığımızda aralarında anlamlı bir farkın olduğunu görmekteyiz ($p<0,05$), aile hekimine hiç müracaat etmeyen, 1-3 ve 7 kez den fazla müracaat edenler aile hekimliğine bakışları olumsuz olurken 4-5 ve 6-7 kez başvuranlar kararsız bir tutum sergilemişler. Araştırmaya katılanların yaşa göre aile hekimliğine bakış puan ortalamalarına baktığımızda aralarında anlamlı bir farkın olduğunu görmekteyiz ($p<0,05$), 18-23, 24-29, 35-39, 40-44 ve 45 üstü yaşlarda olanların aile hekimliğine olumsuz bakarken, 30-34 yaşlarında olanlar kararsız bir tavır sergilemişler.

4.TARTIŞMA VE SONUÇ

Aile Hekimliği Sistemi bakış hakkında yapılan araştırmada Aile hekimliği memnuniyet ölçeğinin halkın memnuniyet ölçülerinin boyutları Cronbah Alpha katsayısı 0,663 ($p=0,000<0,05$) olarak hesaplanmıştır. Ölçeğin genel güvenilirliği için hesaplanan Cronbah Alpha katsayısı 0,66 ($p=0,000<0,05$) olarak bulunmuştur. Yapılan araştırmada yapılan analiz sonuçlarına göre. Kadınların aile hekimliğine bakışlarında kararsız bir tutum sergilerken erkeklerin de aile hekimliğine olumsuz baktığını görmekteyiz. Aile hekiminde talebi var olanında olumsuz baktığı, talebi olmayanında aile hekimine olumsuz bakmaktadır. Hem evli kesim hem de bekâr kesim aile hekimliği sistemine olumsuz bakmaktadır.

Lisansüstü, üniversite ve ilköğretim kesimi aile hekimliği sistemine olumsuz bakarken, okur-yazar kesimi ile lise aile hekimliğine bakışlarında kararsız bir tavır sergilemişler. Aile hekimine hiç müracaat etmeyen, 1-3 ve 7 kez den fazla müracaat edenler

aile hekimliğine bakışları olumsuz olurken 4-5 ve 6-7 kez başvuranlar kararsız bir tutum sergilemişler. Sağlıkta dönüşüm programının en önemli sac ayaklarında biri olan aile hekimliği sisteminin uygulamada yaşanan aksaklıklardan dolayı halkın memnuniyet ölçeğinin düşük olduğunu görmekteyiz. Araştırma elde ettiğimiz sonuçlara göre aksaklıkların sebeplerini şöyle sıralayabiliriz. Aile Sağlık Merkezlerinde Çalışan personel yetersiz sayıdadır. Bilindiği üzere hükümet AHM uygulamasına oldukça yetersiz bir aile hekimi uzmanı sayısı ile başlamıştır. Hekim sayısının az olmasından dolayı etkili, kaliteli, verimli ve hastaların beklentilerine cevap verecek bir birinci basamak sağlık hizmeti üretebilmeleri pek mümkün gözükmemektedir. Görev, yetki ve sorumlulukların tanımı net olarak yapılması gerekir. Aile Hekimliği sisteminde yardımcı elaman olarak çalışanlar mevzuatta aile sağlığı çalışanı olarak gözükmemektedir. Mevcut durumda aile sağlığı çalışanı kapsamına ebe, hemşire veya sağlık memuru girmektedir. Sistemdeki bu belirsizlik halka sağlıklı bir hizmet verilmesine engel olmaktadır. Ülkemiz de, aile hekimliği merkezi kapsamında kırsala hizmet götürebilmek için kurulan gezici sağlık hizmetlerin alışmalarında aksaklıklar yaşanmaktadır. Çünkü aile hekimliğinin gezici sağlık hizmetleri mevcut durumda ASM çalışanlarının iş yüklerinin çok fazla olması nedeniyle aksayabilmekte, bu yüzden; etkili ve verimli olamamaktadır. Sevk sisteminde/zincirinde aksaklıklar yaşanmaktadır. Birinci basamak sağlık hizmetlerinde yaşanan aksaklıklardan dolayı sevk işlemi sağlıklı bir şekilde gerçekleşmemektedir. Üniversitelerin eğitim müfredatı aile hekimlerini dikkate alarak hazırlanmadığı için; sahada hizmet veren aile hekimleri donanım yönünde sıkıntılar yaşamaktadır. Hükümet, aile hekimliği uygulamasında eğer başarılı olmak istiyorsa; belirtilen eksiklik giderecek ve aksaklıklara çözecek radikal ve kalıcı kararlar almalıdır.

5.KAYNAKÇA

- Ateş, M. (2011), *Sağlık Sistemleri, Gerekli Yay. İstanbul,*
- Akgün, S. (1999), *Planlı Dönemde Konsalide Bütçe İçinde Sağlık Hizmetlerinin Finansmanı Yüksek Lisans Tezi,*
- Aydın, E. (1997), *Türkiye’de Taşra ve Kırsal Kesim Sağlık Hizmetleri Örgütlemesi Tarihi, Ankara,*
- Belek, İ. (1995), *Sağlıkta Özelleştirme, Sorun Yayınları İstanbul,*
- Duymaz, T. (2006), *Lisans Tezi No:507 İstanbul,*
- Dirican, R. Bilgel, N. (1999), *Halk Sağlığı, Bursa*
- Etiz, S. (2000), *Halk Sağlığı ve Epidemiyolojisi, A.Ü Yayın No:357, Eskişehir*
- Fişek, N. (1985), *Halk Sağlığına Giriş, Ankara,*
- Sur, H (2005), *Sağlık İşletmelerinde Yönetim, Sayed YAY*
- Sargutan, A.E. (1996), *Türkiye’de Sağlık Politikası, Ankara,*
- Sargutan, A.E (2004), *Sağlık sektörü, Sağlık sistemleri, Sağlık sistemlerinin yapısı Ankara,*
- Soyer, A. (1995), *Sağlıkta Özelleştirme, Tolum ve Hekim dergisi, Ankara,*
- TC Sağlık Bakanlığı (2010) SDP Raporu’’ Editör: Recep AKDAĞ*
- Irmak, Y. (1982), *Refik Saydam Dönemi Sağlık Politikamız SSYB Yayınları,*
- Yerebakan, M. (2000), *Mevcut Durum, Sorunlar ve Çözüm Önerileri, Özel Hastane Araştırması İTO Yayını Ağustos*

Yıldırım, H. (2011), *Sağlık Siyaset Makaleleri*, Ankara

Devebakan, N.(2007), *Özel Sağlık İşletmelerinde İş Sağlığı ve Güvenliği*, Doktora Tezi Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma ekonomisi Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı

www.ailehekimligi.org.tr

www.absaglik.com

www.saglikbakanligi.com

www.saglıktadönüşümprogramı.com

BEYAZ RUSYA'NIN CANLI HAYVAN VE HAYVANSAL ÜRÜNLER DIŞ TİCARETİ VE REKABET GÜCÜ ANALİZİ

BELARUS'S FOREIGN TRADE OF LIVE ANIMALS AND ANIMAL PRODUCTS AND COMPETITIVENESS ANALYSIS

Güçgeldi BASHIMOV¹

Öz

Hayvancılık, Beyaz Rusya'da ekonominin ayrılmaz parçasını oluşturmaktadır. Günümüzde hayvansal ürünler Beyaz Rusya'nın önemli bir ihrac kalemini oluşturmaktadır. Beyaz Rusya'nın canlı hayvan ve hayvansal ürünler ihracatı son 15 yıllık dönemde 10 kattan fazla bir artış göstererek 270 milyon dolardan 3,2 milyar dolara ulaşmıştır. Hayvan ve hayvansal ürünler toplam ihracatın %9'unu oluşturmaktadır. Bu çalışmada Beyaz Rusya'nın hayvansal ürünler ticaretindeki rekabet gücü analiz edilmiştir. Çalışmada Balassa'nın Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler (AKÜ) indeksi kullanılmıştır. Araştırma ikincil verilere dayanmaktadır. Bu araştırma 2001-2014 dönemini kapsamakta ve dış ticaret verileri Uluslararası Ticaret Merkezinin istatistiki verilerinden derlenmiştir. Araştırma bulgularına göre Beyaz Rusya'nın HS 02 ve HS 04 ürün gruplarında karşılaştırmalı avantaja sahipken, diğer HS 01 ve HS 05 ürün gruplarında ise karşılaştırmalı dezavantaja sahiptir.

Anahtar Kelimeler: Beyaz Rusya, İhracat, Karşılaştırmalı Üstünlük

Abstract

Livestock are an integral part of the economy in Belarus. Today, animal products are important export commodities for Belarus. Belarus's exports of live animal and animal products increased more than 10 times from \$270 million to \$3.2 billion in the last 15 years. Live animals and animal products accounted for 9% of total merchandise exports. In this study, the competitiveness of animal products of Belarus was analysed. This study used Balassa's Revealed Comparative Advantage (RCA) index. The study is based on secondary data. The data were obtained from the International Trade Centre (ITC) database. In study export data for the period 2001-2014 was used. According to the research findings Belarus has a comparative advantage in the HS 02 and HS 04 product groups. The other HS 01 and HS 05 products groups have a comparative disadvantage.

Keywords: Belarus, Export, Comparative Advantage

¹ Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, guyc55@gmail.com

1. Giriş

Hayvancılık sektörü, ulusal geliri artırması, kırsal alanda işsizliği azaltması ve birçok sanayi dallarına hammadde sağlaması nedeniyle ülke ekonomilerine önemli düzeyde katkıda bulunmaktadır. Günümüzde hayvancılık geliştirmekte olan birçok ülke ekonomileri için hayati önem taşımaktadır. Hayvancılık sektörü dünya genelinde en az 1,3 milyar kişiyi istihdam etmekte ve geliştirmekte olan ülkelerde 600 milyon çiftçi ailesinin geçim kaynağını oluşturmaktadır. Hayvancılık, özellikle kırsal toplumlar için önemli bir risk azaltıcı faaliyet olmakla birlikte aynı zamanda da önemli bir besin kaynağını oluşturmaktadır. Mevcut durumda hayvancılık geliştirmekte olan ülkelerde en hızlı büyüyen tarımın alt sektörlerinden birisidir. Geliştirmekte olan ülkelerde hayvansal üretimin tarımsal GSYİH içindeki payı %33'dür ve bu oran hızla artmaktadır (Thornton, 2010: 2853).

Hayvancılık sektörü sadece ülke ekonomilerine katkı sağlamakla kalmayıp, aynı zamanda sağlıklı ve dengeli beslenmenin sağlanması bakımından da son derece önemli bir sektördür. İnsan beslenmesinde özellikle hayvansal gıdalar temel stratejik ürünler arasında ilk sıralarda yer almaktadır (Çukur ve Saner, 2005: 39). Dünya nüfusunda görülen hızlı artış, kentleşme ve toplumsal refahın artması ile birlikte hayvansal ürünlere olan talep her geçen gün artmaktadır. Günümüzde sağlıklı ve dengeli beslenme için hayvansal gıdalar hayati bir öneme sahiptir (Bashimov, 2013: 197).

Hayvancılık sektörü bütün dünyada olduğu gibi Beyaz Rusya'da da gıda güvenliğinin sağlanması, işsizliğin azaltılması ve ulusal gelirin artırılması açısından önem arz etmektedir. Beyaz Rusya sahip olduğu iklim ve arazi koşulları nedeniyle hayvancılık sektörünün gelişmesi açısından önemli bir potansiyele sahiptir. FAO verilerine göre ülkenin toplam tarım alanı 8,7 milyon hektar, işlenen tarım arazisi varlığı 5,5 milyon hektar ve mera alanı ise 3 milyon hektardır. Ülke nüfusunun %22'si kırsal alanlarda yaşamakta ve önemli bir bölümü de tarım sektöründe istihdam edilmektedir. Hayvancılık ve özellikle et ve süt mamulleri üretimi tarımsal üretimin önemli bir kolunu oluşturmaktadır. Mevcut durumda Beyaz Rusya'nın büyükbaş hayvan varlığı 4,3 milyon baş, domuz varlığı 3,2 milyon baş ve küçükbaş hayvan varlığı 140 bin baş civarındadır. Hayvancılık sektörü sadece tarımsal üretime katkı sağlamakla kalmayıp aynı zamanda ihracatla ülke ekonomisine önemli düzeyde döviz girdisi sağlamaktadır. Son 15 yılda canlı hayvan ve hayvansal ürünler ihracatı 10 kattan fazla bir artış göstermiş ve 2014 yılında toplam hayvan ve hayvansal ürünler ihracatı 3 milyar doları geçmiştir.

Tarım ve hayvancılık sektörünün rekabet gücünü ölçmek için, ulusal ve uluslararası düzeyde çok sayıda araştırma yapılmıştır. Söz konusu çalışmalarda rekabet gücü göstergesi olarak Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler yaklaşımı esas alınmıştır. Bu çalışmalardan bazıları ise, Vlachos, 2001; Bojnec, 2003; Ferto ve Hubbard, 2003; Çoban vd., 2010; Erkan, 2012; Şahinli, 2012; Ishchukova ve Smutka, 2013; Bojnec ve Ferto, 2014; Carraresi ve Banterle, 2015; Bashimov, 2016 şeklinde sıralanabilir.

Bu çalışmanın ana amacı Beyaz Rusya'nın canlı hayvan ve hayvansal ürünler ticaretindeki rekabet gücünü analiz etmektir. Bu amaçla öncelikle Beyaz Rusya'nın canlı hayvan ve hayvansal ürünler dış ticareti incelenmiştir. Daha sonra ise Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler yaklaşımına göre Beyaz Rusya'nın hayvansal ürünler ticaretindeki rekabet gücü analiz edilmiştir.

2. Materyal ve Yöntem

Araştırmada Uyumlaştırılmış Mal Tanım ve Kod Sistemi (HS Code) kullanılmıştır. HS siteminde canlı hayvan ve hayvansal ürünlerin kod numaraları sırasıyla HS 01 (Canlı hayvanlar), HS 02 (Etlere ve yenilen sakatat), HS 04 (Süt ürünleri, yumurta ve bal) ve HS 05 (Diğer hayvansal menşeli ürünler). Araştırmada kullanılan veriler ikincil veriler olup, araştırmada kullanılan veriler Uluslararası Ticaret Merkezi'nin istatistik veri tabanından derlenmiştir. Araştırma 2001-2014 dönemini kapsamakta ve dış ticaret verileri dolar bazında verilmiştir.

Beyaz Rusya'nın hayvansal ürünler ticaretinde karşılaştırmalı üstünlüğünü belirleyebilmek için Balassa tarafından geliştirilen Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler indeksinden yararlanılmıştır. Balassa geliştirdiği AKÜ indeksini ilk kez 1965 yılında yayınlamış olduğu çalışmasında kullanmıştır. O zamandan beri AKÜ indeksi uluslararası ticarete uzmanlaşmayı ölçme konusunda birçok akademik çalışmalarda kullanılmaktadır (Laursen, 1998: 1). AKÜ indeksi bir ülkenin güçlü ve zayıf ihracatçı sektörlerini belirlemeye yönelik çalışmalarda kullanılmaktadır (Aiginger, 2000: 82; Bojnec ve Ferto, 2009: 418). AKÜ İndeksi, bir malın veya sektörün ülkenin toplam ihracatındaki payı ile söz konusu malın veya sektörün dünyanın toplam ihracatındaki payı arasındaki orandır. Balassa'nın AKÜ yaklaşımı, karşılaştırmalı üstünlüğün gerçek biçiminin ticaret sonrası verilerden gözlemlenebileceğini varsaymaktadır. Bu yaklaşım ile Balassa, bir ülkenin ilgili mal ya da sektörde 'açıklanmış' karşılaştırmalı avantaja sahip olup olmadığını belirlemeye çalışmaktadır (Şahinli, 2012: 93; Utkulu ve İmer, 2009: 29). Balassa'nın AKÜ indeksi aşağıdaki şekilde formüle edilmektedir:

$$AKÜ_{ij} = \left(\frac{X_{ij}}{X_i} \right) / \left(\frac{X_{jw}}{X_w} \right)$$

Burada, $AKÜ_{ij}$, 'i' ülkesinin 'j' sektörü için açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükler indeksini, X_{ij} 'i' ülkesinin 'j' sektörünün ihracatını, X_i 'i' ülkesinin toplam ihracatını, X_{wj} 'j' sektörü dünya ihracatını ve X_w toplam dünya ihracatını göstermektedir. AKÜ indeksi 0 ile ∞ arasında bir değer almaktadır. Eğer indeks değeri birden büyükse o ülkenin ilgili sektörde karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu söylenir. Başka bir deyişle, o endüstrinin ülkenin toplam ihracatı içindeki payı, dünya ticaretindeki payından daha büyüktür. Eğer indeks değeri birden az ise ülkenin ilgili sektörde karşılaştırmalı dezavantaja sahip olduğu söylenir (Vlachos, 2001: 43; Havrila ve Gunawardana, 2003: 108).

3. Bulgular

3.1. Hayvan Varlığı

Hayvansal üretim Beyaz Rusya'da tarımsal üretimin önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Hayvansal üretim kırsal kalkınmada, yoksulluğun azaltılmasında ve kırsal nüfusun gelir dengesinin korunmasında önemli bir rolü bulunmaktadır. Beyaz Rusya'da hayvansal üretim toplam tarımsal üretimin %60'ını oluşturmaktadır (Smirnova, 2015: 120). Son 20 yılda hayvancılık sektörünün gelişmesine yönelik önemli miktarda sermaye tahsis edilmiştir. Bunun sonucunda ekonomik büyüklüğe sahip ticari işletmeler kurulmaya başlanmış ve büyük kapasiteli modern hayvancılık işletmelerinin sayısı hızla artış göstermiştir. Bunun sonucunda ülkenin hayvan varlığında önemli artışlar elde edilmiştir. Beyaz Rusya'nın hayvan varlığı 2014 yılı itibariyle 4,3 milyon baş sığır, 3,2 milyon baş domuz, 72 bin baş koyun, 68 bin baş keçi ve 45,7 milyon baş kümes hayvandır. 2000-2014 yılları arasında sığır sayısında önemli bir artış görülmezken, keçi sayısı %17 oranında bir artış söz konusudur. Buna karşın koyun sayısında %21'lik bir azalma göze çarpmaktadır. Aynı dönemde domuz varlığı %8 oranında azalmıştır. Kümes hayvan sayısı %66 oranında artış göstermiştir.

Tablo 1. Beyaz Rusya'nın Hayvan Varlığının Yıllara Göre Değişimi (Bin Baş)

Hayvan Varlığı	2000	2002	2004	2006	2008	2010	2012	2014
Sığır	4.326	4.085	3.924	3.980	4.006	4.151	4.367	4.364
Domuz	3.566	3.372	3.287	3.545	3.597	3.781	3.989	3.267
Koyun	92	82	63	53	52	52	60	72
Keçi	58	66	63	67	71	75	73	68
Kanatlı Hayvan	27.400	26.200	24.559	28.500	29.400	34.100	39.900	45.700

Kaynak: FAO veri tabanı

3.2 Hayvansal Ürünler Üretimi

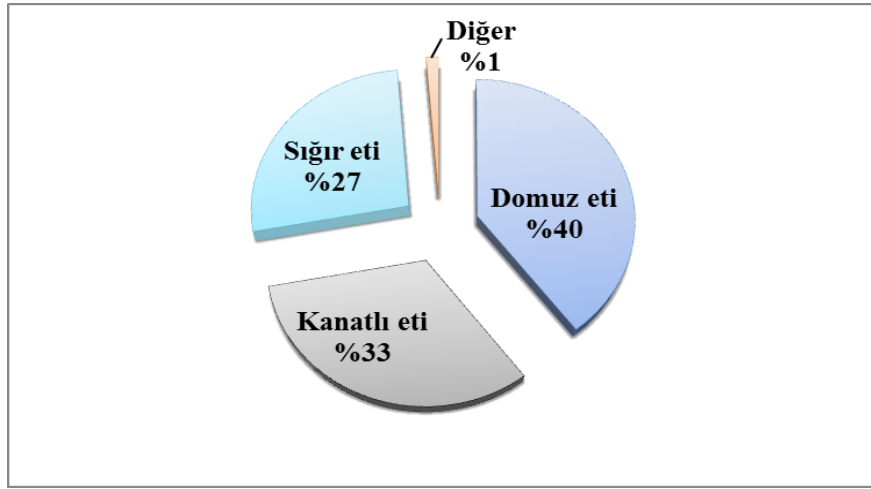
Beyaz Rusya’da hayvansal ürünler üretimi son 15 yıllık dönemde önemli düzeyde artış göstermektedir. En önemli hayvansal ürünler ise et ve süttür. Bu iki ürünün toplam hayvansal üretim değerindeki payları sırasıyla %54 ve %39’dur. Diğer önemli hayvansal ürünlerden biri de yumurtadır. Yumurtanın toplam hayvansal üretim değerindeki payı ise %6’dır (Akhramovich vd., 2015: 23). 2013 yılında Beyaz Rusya’da 1.172 bin ton et üretimi gerçekleştirilmiş ve 2012 yılına göre %7 artış sağlanmıştır. Aynı yılda süt üretiminde %2 ve yumurta üretiminde %5 artış sağlanmıştır. 2000-2013 döneminde toplam et üretimi %96, süt üretimi %48 ve yumurta üretimi %20 artmıştır. Aynı dönemde yün ve bal üretimi sırasıyla %48 ve %11 oranında azalmıştır.

Tablo 2. Önemli hayvansal ürünler üretim miktarı

Hayvansal Ürünler	2000	2002	2004	2006	2008	2010	2012	2013
Et (Bin ton)	598	617	629	767	842	971	1.092	1.172
Süt (Bin ton)	4.490	4.772	5.149	5.895	6.224	6.624	6.766	6.640
Yumurta (Milyon adet)	3.288	2.922	2.950	3.336	3.312	3.536	3.846	3.961
Bal (Ton)	3.100	3.100	2.438	3.179	3.382	3.458	2.928	2.752
Yün (Ton)	184	154	112	94	88	84	96	96

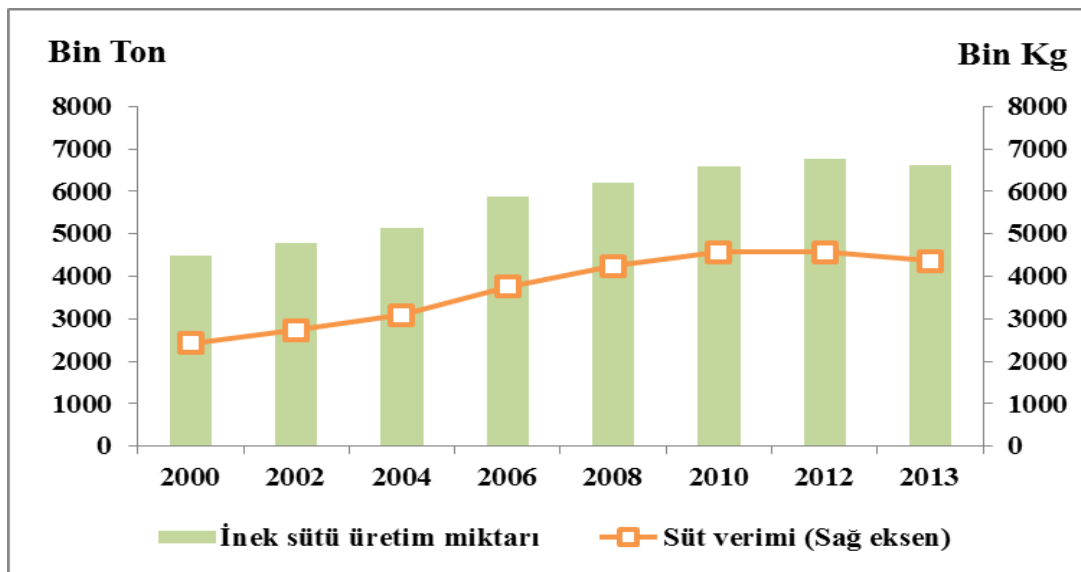
Kaynak: FAO ve Beyaz Rusya İstatistik Kurumu veri tabanı

Sığır yetiştiriciliği hayvansal üretimin en önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Sığır yetiştiriciliği yoğun olarak büyük ticari çiftliklerde yapılmaktadır. Et üretiminin büyük bir çoğunluğu domuz ve sığırdan karşılanmaktadır. Beyaz Rusya’da et üretiminin türelere göre dağılımı incelendiğinde en büyük payı 468 bin ton ile domuz eti almaktadır. Bununla birlikte sığır eti ve kanatlı eti üretiminde önemli artışlar elde edilmiştir. FAO verilerine göre 2013 yılında domuz etinin toplam et üretimdeki payı %40’dır. Bunu sırasıyla kanatlı eti (%32), sığır eti (%27) ve diğerleri (%1) izlemektedir. 2013 yılında domuz eti üretimi bir önceki yıla göre %5,8 artarak 468 bin ton; kanatlı et üretimi %8,8 artarak 384 bin ton; sığır eti üretimi %7,5 artarak 315 bin ton ve koyun eti üretimi %10 artarak 1,1 bin tona ulaşmıştır.

Şekil 1. Beyaz Rusya'da et üretiminin türlere göre dağılımı

Süt üretiminde de son yıllarda önemli artışlar kaydedilmiştir. FAO verilerine göre ülkede üretilen sütün %99,8'ini inek sütü ve %0,2'sini keçi sütü oluşturmaktadır. İnek sütü üretimi 2000 yılında 4,4 milyon ton iken, 2013 yılında %47,5 oranında artışla 6,6 milyon tona yükselmiştir. 2000 yılından bu yana süt üretimindeki yıllık ortalama artış oranı %4 olmuştur (Nivievskiy ve von Cramon-Taubadel, 2011: 7). Buna karşın sağılan hayvan sayısı %18 oranında azalmıştır. Dolayısıyla süt üretimindeki bu artış, hayvan başından elde edilen verim miktarının artmasından kaynaklanmaktadır. Süt veriminin artışında son yıllarda hayvanlar üzerinde yapılan ıslah çalışmalarının önemli derecede etkili olduğu söylenebilir (Smirnova, 2015: 121).

Şekil 2. Beyaz Rusya'da süt üretim ve hayvan başına süt verimindeki gelişmeler

3.3. Beyaz Rusya'nın canlı hayvan ve hayvansal ürünler dış ticareti

Beyaz Rusya taze ve işlenmiş et ve süt mamullerinde en önemli ihracatçı ülkelerden biridir. Beyaz Rusya'nın canlı hayvan ve hayvansal ürünler ihracatı 2001-2014 döneminde 10 kattan fazla artış göstererek 270 milyon dolardan 3,2 milyar dolara ulaşmıştır. Söz konusu dönemde canlı hayvan ve hayvansal ürünlerin toplam ihracat içindeki payı da artmıştır. Örneğin, 2001 yılında canlı hayvan ve hayvansal ürünlerin toplam ihracat içindeki payı %3,6, iken bu rakam 2014 yılında %9'a çıkmıştır. Toplam tarım ürünleri ihracatının %70'ini de et ve süt ürünleri oluşturmaktadır. Ülkede üretilen işlenmiş etin 1/3'ü ve işlenmiş sütün 1/2'si yurt dışına ihraç edilmektedir (Nivievskiy ve von Cramon-Taubadel, 2011: 6; Akhramovich vd., 2015: 55).

2014 yılında 860 milyon dolarlık et ve et ürünleri ihracatı gerçekleştirilmiştir. Taze ve dondurulmuş domuz eti, sığır eti, kanatlı eti, sosis ve konserve edilmiş et en çok ihraç edilen ürünlerin başında gelmektedir. Son 15 yıllık dönemde et ve et ürünleri ihracatı 8 kattan fazla bir artış göstermiştir. 2014 yılında 124 bin ton et ve et ürünleri ihraç edilmiş ve bunun %97'si Rusya'ya, %2,8'si ise Kazakistan'a ihraç edilmiştir. 2014 yılında 11,5 bin ton domuz eti ihraç edilmiş ve 57 milyon dolar gelir edilmiştir. Domuz etinin neredeyse tamamı Rusya'ya ihraç edilmektedir.

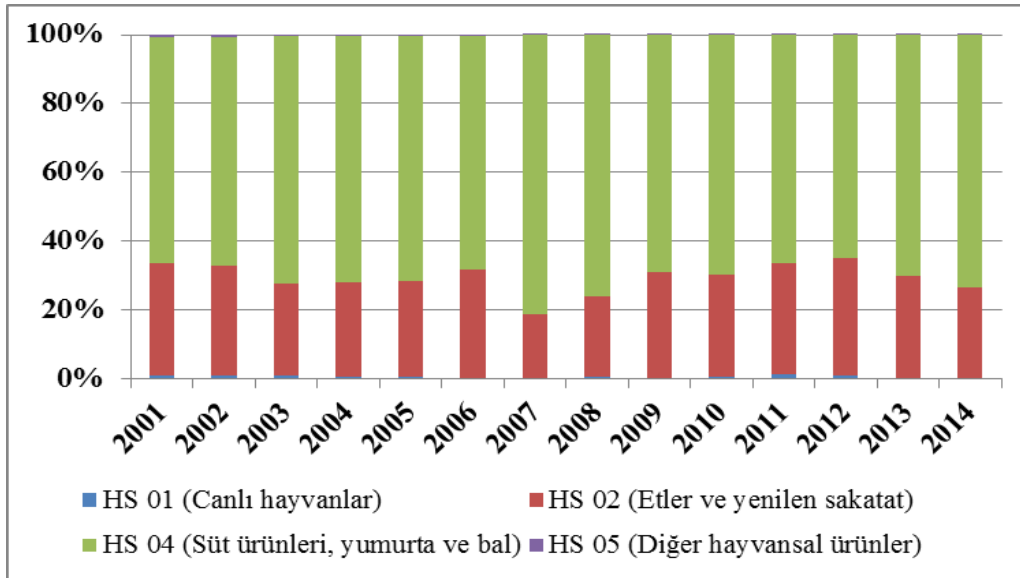
Beyaz Rusya, süt ve süt mamulleri ihracatı bakımından dünyada ilk 15'de yer almaktadır. En çok ihracatı yapılan süt ürünleri arasında peynir, tereyağı ve krema yer almaktadır (Nivievskiy ve von Cramon-Taubadel, 2011: 13). 2001-2014 döneminde süt ve süt ürünleri ihracatı 12 kattan fazla artış göstererek 177 milyon dolardan 2,3 milyar dolara ulaşmıştır. 2014 yılı itibariyle toplam canlı hayvan ve hayvansal ürünler ihracat değerinin %73,2'sini süt ve süt ürünleri, %26,6'sını et ve %0,2'sini diğer hayvansal ürünler oluşturmaktadır. 2001-2014 yılları arasında canlı hayvan ve hayvansal ürünlerin ithalatı da önemli düzeyde artış göstermiştir. 2001 yılında canlı hayvan ve hayvansal ürünlerin ithalat değeri yaklaşık 50 milyon dolar iken, 2014 yılında 450 milyon dolara ulaşmıştır (Tablo 3).

Beyaz Rusya'nın canlı hayvan ve hayvansal ürünler dış ticareti incelendiğinde net ihracatçı bir ülke oluşu anlaşılmaktadır. 2001-2014 yılları arasında canlı hayvan ve hayvansal ürünler ihracatı sürekli büyüme kaydetmiş ve dış ticaret dengesi her yıl fazla vermiştir. 2001 yılında canlı hayvan ve hayvansal ürünler dış ticaret dengesi 220 milyon dolar fazla vermişken, 2014 yılında 2,7 milyar dolar fazla vermiştir.

Tablo 3. Beyaz Rusya'nın canlı hayvan ve hayvansal ürünler dış ticareti

Yıllar	Hayvansal Ürünler İhracatı (Bin \$)	Toplam İhracat İçindeki Payı (%)	Hayvansal Ürünler İthalatı (Bin \$)	Toplam İthalat İçindeki Payı (%)	Hayvansal Ürünler Dış Ticaret Dengesi (Bin \$)
2001	270.043	3,62	49.217	0,59	220.826
2003	350.828	3,53	99.228	0,86	251.600
2005	704.343	4,41	157.519	0,94	546.824
2007	1.198.181	4,94	96.638	0,34	1.101.543
2009	1.505.719	7,07	148.704	0,52	1.357.015
2011	2.613.823	6,31	361.341	0,79	2.252.482
2013	3.351.091	9,01	437.827	1,02	2.913.264
2014	3.233.794	8,96	448.594	1,11	2.785.200

Kaynak: INTRACEN veri tabanı

Şekil 3. Beyaz Rusya'da hayvansal ürünlerin ihracat yapısı

Beyaz Rusya'nın canlı hayvan ve hayvansal ürünler ihracatı incelendiğinde BDT ülkelerinin en temel pazar olduğu görülmektedir. Özellikle Rusya önemli bir pazarı oluşturmaktadır. Tarımsal ürünlerin %80'den fazlası ve hayvansal ürünlerin %90'dan fazlası Rusya'ya ihraç edilmektedir (Shpak ve Pilipuk, 2014: 149). Rusya özellikle et ve süt ürünleri ihracatı açısından büyük bir pazarı oluşturmaktadır. Son 15 yıllık dönemde Rusya'ya yapılan hayvansal ürünler ihracatı 10-11 kattan fazla artış göstermiştir. Örneğin, Rusya'ya olan

hayvansal ürünler ihracatı 2001 yılında yaklaşık 245 milyon dolar iken, 2014 yılında 3 milyar dolara ulaşmıştır. Beyaz Rusya coğrafi konumu itibariyle Rusya pazarına yakın olması nedeniyle büyük bir avantaja sahiptir. OECD-FAO Küresel Tarımsal Görünüm Raporuna göre gelecek 10 yıl içinde Rusya'nın et ve süt ürünlerine olan talebinde önemli düzeyde artış olacağı tahmin edilmektedir (Nivievskiy ve von Cramon-Taubadel, 2011: 14). Günümüzde Rusya ile birlikte Kazakistan ve Ukrayna gibi diğer BDT ülkelerine de hayvansal ürünler ihraç edilmektedir (Akhramovich vd., 2015: 57).

3.4.Beyaz Rusya'nın canlı hayvan ve hayvansal ürünlerinin rekabet gücü analizi

Bu çalışmada Beyaz Rusya'nın hayvansal ürünler ticaretindeki rekabet gücü Balassa'nın açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükler (AKÜ) indeksi kullanılarak ölçülmüştür. Araştırma sonuçları Tablo 4'de sunulmaktadır. 2001-2014 dönemi için canlı hayvan ve hayvansal ürünlerin AKÜ indeks değerleri incelendiğinde HS 02 ve HS 04 ürünlerine ait AKÜ indeks değeri 1'in üzerinde seyrederken, HS 01 ve HS05 ürünlere ait AKÜ indeks değeri ise 1'in altında seyretmektedir. Buna göre Beyaz Rusya HS 02 ve HS 04 ürün gruplarında karşılaştırmalı avantaja sahipken, HS 01 ve HS 05 ürün gruplarında ise karşılaştırmalı dezavantaja sahiptir. 2001-2014 döneminde Beyaz Rusya'nın HS 02 ve HS 04 ürünlerine ait Balassa'nın AKÜ indeksi sürekli artış göstermektedir. Bu dönemde HS 02 ürün grubuna ait AKÜ indeks değeri %90 artarken, HS 04 ürün grubuna ait AKÜ indeks değeri %155 oranında artış göstermiştir. HS 01 ve HS 05 ürün grubuna ait AKÜ indeks değerleri ise incelenen dönemde gerilemiştir.

Hayvancılık sektörü halen Beyaz Rusya'nın tarımsal üretimindeki liderlik konumunu korumaktadır. Günümüzde Beyaz Rusya hayvansal ürünler üretimi ve ihracatı bakımından önemli bir potansiyele sahiptir. Ancak geçen 20 yılda hayvancılık sektörüne yönelik uygun politika ve planların zamanında geliştirilmemesi sonucu hayvancılık sektörü yeterince gelişme gösterememiştir. Bu nedenle günümüzde hayvansal ürünlerin ihracatından elde edilen gelir, potansiyel gelirin altında kalmaktadır. Günümüzde dünya hayvansal ürünler ticaretinde AB ülkelerinin öne çıktığı görülmektedir. Beyaz Rusya'nın küresel piyasadaki pazar payının arttırılması için katma değeri görece daha yüksek ürünler üretilmeli ve alternatif pazarlara yönelinmelidir.

Tablo 4. Beyaz Rusya'nın Hayvan ve Hayvansal Ürünlerine Ait AKÜ İndeks Değeri

Yıllar	HS 01	HS 02	HS 04	HS 05
2001	0,19	1,78	4,92	0,44
2002	0,20	1,47	4,38	0,32
2003	0,25	1,48	5,38	0,25
2004	0,23	1,77	6,28	0,32
2005	0,18	1,99	7,29	0,19
2006	0,10	2,57	7,99	0,18
2007	0,14	1,59	9,02	0,11
2008	0,22	1,77	7,82	0,12
2009	0,13	3,05	10,29	0,18
2010	0,47	4,09	13,28	0,21
2011	0,66	3,18	9,01	0,14
2012	0,48	3,40	9,17	0,15
2013	0,24	4,02	12,55	0,20
2014	0,05	3,39	12,53	0,20

Kaynak: Yazar tarafından hesaplanmıştır

4.Sonuç

Sovyetler Birliği döneminde Beyaz Rusya ağırlıklı olarak tarımsal üretici bir ülke komundaydı. Son 20 yılda hizmetler ve sanayi sektörünün GSYİH'daki payları hızla artarken, tarımın payı giderek azalmıştır. Buna rağmen tarım sektörü halen ulusal ekonominin önemli bileşenlerinden biri olma özelliğini korumaktadır. Özellikle hayvancılık ülke ekonomisinin ayrılmaz bir parçasını oluşturmaktadır. Hayvancılık sektörü, başta gıda güvenliğinin sağlanması, ihracatın artırılması ve sanayiye hammadde sağlanmasında önemli görevler üstlenmektedir. Bu nedenle hayvancılık sektörü önemli oranda desteklenmektedir. Günümüzde hayvancılık sektöründe izlenen politikalar ile sektörün verimlilik ve karlılık düzeyinin artırılması amaçlanmaktadır.

Bu araştırmada Beyaz Rusya'nın canlı hayvan ve hayvansal ürünler ihracatındaki rekabet gücü analiz edilmiştir. Araştırma bulgularına göre Beyaz Rusya et ve süt mamulleri ihracatında rekabet gücüne sahiptir. Son 15 yıllık dönemde et ve süt mamulleri ihracatı önemli düzeyde artış göstermiştir. Beyaz Rusya'nın en önemli pazarını Rusya oluşturmaktadır. Bununla birlikte Kazakistan ve Ukrayna gibi diğer BDT ülkeleri Beyaz Rusya açısından çok cazip bir pazarı oluşturmaktadır. Hayvansal ürünlerin özellikle et, süt ve süt mamullerinin üretim kaliteleri yükseltilerek dış piyasadaki pazar payı artırılabilir. Bununla birlikte hayvancılık sektörünün gelişmesine yönelik destek politikaları oluşturulmalıdır. Zira birçok gelişmiş AB ülkelerinde hayvansal üretimde istikrarın sağlanması amacıyla rasyonel

politikalar uygulanmıştır. Bunun sonucunda hayvansal ürünlerin üretiminde uzmanlaşmışlar ve küresel piyasalarda önemli bir ihracatçı ülke konumuna gelmişlerdir.

Kaynakça

- Aiginger, K. (2000). Specialisation of European Manufacturing, Australian Economic Quarterly, 2, 81-92.
- Akhramovich, V., Chubrik, A. ve Shymanovich, G. (2015). Agri-Food Sector of Belarus: Trends, Policies and Development, IPM Research Centre, Minsk.
- Bashimov, G. (2013). Türkmenistan Süt Sektörünün Mevcut Durumu: Fırsatlar ve Zorluklar, Bitlis Eren Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi, 2 (2), 197-203.
- Bashimov, G. (2016). Rusya'nın Tarım Ürünlerinde Karşılaştırmalı Üstünlüğü, İktisadi Yenilik Dergisi, 3 (2), 19-26.
- Bojnec, S. (2003). Three Concepts of Competitiveness Measures for Livestock Production in Central and Eastern Europe, Agriculturae Conspectus Scientificus, 68 (3), 209-220.
- Bojnec, S. ve Ferto, I. (2009). Agro-food trade competitiveness of Central European and Balkan countries, Food Policy, 34 (5), 417-425.
- Bojnec, S. ve Ferto, I. (2014). Meat Export Competitiveness of European Union Countries on Global Markets, Agricultural and Food Science, 23 (3), 194-206.
- Cerraresi, L. ve Banterle, A. (2015). Agri-food Competitive Performance in EU Countries: A Fifteen-Year Retrospective, International Food and Agribusiness Management Review, 18 (2), 37-62.
- Çoban, O., Peker, A.E. ve Kubar, Y. (2010). Türk Tarımının Avrupa Birliği Ülkeleri Karşısındaki Sektörel Rekabet Gücü, S.Ü. İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, Sayı: 20, 247-266.
- Çukur, F. ve Saner, G. (2005). Konvansiyonel ve Ekolojik Hayvancılık Sistemlerinin Sürdürülebilirliği ve Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme, ADÜ Ziraat Fakültesi Dergisi, 2 (1), 39-44.
- Erkan, B. (2012). Türkiye'nin Geleneksel İhraç Tarım Ürünlerinde Uzmanlaşma Düzeyi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, 4 (1), ISSN: 1309-8012 (Online)
- Fertő, I. ve Hubbard, L. J. (2003). Revealed Comparative Advantage and Competitiveness in Hungarian Agri-Food Sectors, World Economy, 26 (2), 247-259.
- Havrila, I. ve Gunawardana, P. (2003). Analysing Comparative Advantage and Competitiveness: An Application to Australia's Textile and Clothing Industries, Australian Economic Papers, 42(1), 103-117.
- Ishchukova, N. ve Smutka, L. (2013). Revealed Comparative Advantage of Russian Agricultural Exports, Acta Univ. Agric. Silvic. Mendelianae Brun. 61 (4), 941-952.
- Laursen, K. (1998). Revealed Comparative Advantage and the Alternatives as Measures of International Specialization, Danish Research Unit for Industrial Dynamics, DRUID Working Paper No: 98-30.
- Nivievskiy, O. ve von Cramon-Taubadel, S. (2011). Dairy Supply Chain in Belarus: Bottlenecks and the scope for improvements, Policy Paper, Berlin Economics, Berlin.

- Shpak, A. ve Pilipuk, A. (2014). The Growth and Performance of the Belarusian Agro-food Industry in 2004-2012, *Problems of World Agriculture*, 14 (4), 149–157.
- Smirnova, D.N. (2015). Analysis of Development of Dairy Cattle in the Republic of Belarus, içinde IX. International Student Scientific Practical Conference “Scientific Potential of the Youth-the Future of Belarus”, 3rd April, 120-122, Pinsk, Republic of Belarus.
- Şahinli, M.A. (2012). Rekabet Gücü: Türkiye ve Avrupa Birliği Üyesi Ülkelerde Canlı Hayvancılık Sektörünün Durumu, *YYÜ Tarım Bilimleri Dergisi*, 22 (2), 91-98.
- Thornton, P.K. (2010). Livestock Production: Recent Trends, Future Prospects, *Philosophical Transactions of the Royal Society B*, 365, 2853-2867.
- Vlachos, I.P. (2001). Comparative Advantage and Uncertainty in the International Trade of Mediterranean Agricultural Products: An Empirical Analysis, *Medit*, 12(4), 42-49.
- Utkulu, U. ve İmer, H. (2009). Türk Tekstil ve Konfeksiyon Sektörünün Avrupa Birliği Tekstil ve Konfeksiyon Sektörü Karşısındaki Rekabet Gücünün Alt Sektörler Düzeyinde Ölçülmesi, *Rekabet Dergisi*, Sayı: 36, 3-43.

EKONOMİK COĞRAFYA, TURİZM, SAĞLIKKENT VE MEDİKALPARK ÖNERİSİ

ECONOMIC GEOGRAPHY, TOURISM, SUGGESTION OF HEALTHCITY AND MEDICALPARK

Kahraman KALYONCU¹

Öz

Genelde ülkeler arasında şu farklılıklar ifade edilir: ülkeler beşeri ve fiziksel sermaye birikimi, teknoloji düzeyi, üretim gücü yönlerinden çok farklı durumdadırlar ve buna bağlı olarak ta ülkeler insan gücü, eğitim- öğretim, yaratıcılık açılarından çok farklı düzeydedir. Neticede, bu farklılıklar verimlilikte ve etkinlik düzeyinde, nitelikli mal ve hizmet üretebilme gücünde ülkeler arasında farklılık gösterir. Bu nedenle, teknokent olgusunu barındıran ve ayrıca yeni bir yaşam alanı barındıran SAĞLIKKENT ve MEDİKALPARK önerisi sunulmuştur. Bunun temel nedeni gezi turizminin maliyetinin fazla, getirisinin az olması ve bu turizmin stratejik bir ürün olmamasıdır. Bununla birlikte, sağlık turizmi hem maliyet etkin ve karlı, hem de sağlığın stratejik bir ürün olması sebebi ile de tercih sebebi olabilir.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik Büyüme, Ekonomik Coğrafya, Turizm, Sağlıkkent, ve Medikalpark

Abstract

In general these differences among the countries are mentioned: in terms of human and physical capital accumulation, technological differences, production power and depending on this production power they have differences for human capital power, educational structure, creativity. Therefore, these differences create the differences among the countries for productivity and efficiency level, producing the quality goods and services. Thus, we propose healthcity and medical park in terms of having technopark includes a new living environment. The reason behind is that just a visiting tourism is more expensive and less beneficiary and also it is not a stratejik product. Given that health tourism is not only cost effective and profitable, but also t is an stratejik product.

Keywords:

¹ Doç Dr., Aksaray Üniversitesi, kkalyunc@aksaray.edu.tr; kkalyunc@yahoo.com

1. GİRİŞ

Artan ölçülerde, her ortama daha da açık hale gelen bilgi ve bu bilgilerin düzeyindeki birikimlerin çoğalması, teknolojik gelişmeler kalkınma ve büyümenin önemli unsurudur. Kalkınmanın ve büyümenin temel gücü olarak bu bilgi düzeyindeki artışlar ve bunun beşeri ve fiziksel sermaye, yeni teknolojiler şeklinde uygulanışı olarak kabulü altında, neden ülkeler arasında gelişmişlik düzeyleri ve büyüme oranları arasında büyük farklılıklar hala sürmektedir? Bu ekonomide ki çok temel sorulardan biridir. Tüm temel konularda olduğu gibi bu soruyada kolay ve doyurucu bir cevap bulmak zordur. Zor olsada ekonomiler arasında şu temel farklılıklar kaydedilebilir (Bulutay, 1995): ekonomiler,

1. Sahip olunan beşeri ve fiziksel sermaye düzeyleri, teknoloji yapıları ve üretim gücü yönlerinden,
2. Bunlarla ilintili olarak insan gücü, öğretim, eğitim, yaratıcılık açılarından,
3. Sonuçta, verimlilik ve etkinlik düzeyi açısından ve nitelikli mal ve hizmet üretebilme gücü bakımından da çok farklıdırlar.

Bulutay (1995) iktisadi açıdan, kalkınma ve büyümenin yolları şöyle özetlemiştir.

- a. Tasarruf oranını artırarak yatırım düzeyini artırmak,
- b. Yatırımlar arasında etkinlik, üstünlük yaratacak alanları seçmek,
- c. Beşeri sermaye üzerinden, eğitim-öğretim, araştırma yolu ile sermaye harcamalarına önem vermek,
- d. Yüksek teknoloji üretici olmak ya da dışarıdan sağlansa dahi etkin kullanıcı olup geliştirebilmek,
- e. İç ve dış piyasaları geliştirerek büyük istem hacmi yaratmak ki sonuçta verimlilik artışı, ölçek ekonomileri, artan getiri, dışsallık sağlayarak kalkınıp büyüme.

Bu çalışmanın ana temasını b maddesinde de bahsedilen alan yani konu ve mekân temeline odaklayıp, öncelikle e-maddesi genelde ise diğer maddelerin etkisini bu temelde birleştirmeye çalışacağız.

Kalkınma ve büyüme için, bahsedilen iktisadi önlemlerle birlikte, çoğu zaman bunlardan önce bazı toplumsal koşullarında oluşması gerekir: örneğin ülkelerin uygun kurum ve kurallara sahip olmasının gerekliliği gibi. Hem ekonomik yaşam olarak iktisat politikaları uygulamalarına sağlıklı bir gelişme ortamı yaratılması gerekli, hem de iktisat politikalarının da sağlıklı bir gelişme ortamını oluşturması gereklidir. Öz olarak ekonomi yeniliklere açık olmalı ve yeni gelişmelerin yarattığı gereklere ve gerçeklere uygun düzenlemeler yapılabilmelidir.

Dünya Bankasının (bundan sonra bu rapora yapılacak atıflar metin içinde EG olarak gösterilecektir) (2009) raporuna göre mekân ve zenginlik arasında güçlü bir bağ vardır. Rapora göre belirgin bir süre daha, ABD’de doğan bir kişi ile Zambia’da doğan bir başka kişinin gelirleri arasındaki fark 100 kat olmaya devam edecektir yani ABD’deki bir kişi, Zambia’daki kişiye göre 100 kat daha fazla kazanmaya devam edecektir. Ayrıca, ABD’deki kişi Zambia’daki kişiye göre yaklaşık 30 yıl kadar daha fazla yaşayacaktır. Eğer bu durum sürerse ve çok kökten değişimler yaşanmaz ise, Zambia’nın başkentinde doğan bir çocuk, New York şehrinde doğan bir başka çocuktan yarı ömür daha az yaşayacaktır. Bu kısa hayatı içinde Zambia’lı çocuk, New York’lu çocuğun kazandığı her 2\$ için ancak 0.01\$ kazanacaktır.

Bolivya’da ortalama 9 yıllık eğitim almış bir birey, ABD satın alma gücüne göre her ay 460\$ lık kazanç sağlarken; aynı birey eğer ABD’de yaşayıp aynı işi yapmış olsa 3 kat daha fazla kazanacaktır. Dolayısıyla EG (2009) bu örnekle ve Bulutay (1995) ortamın önemini bizlere sunmuş olurlar. Bu nedenle, EG (2009) en iyi gelir belirleyicisi artık “neyi” ya da “kimi tanıyorsun” değil de “nerede çalışıyorsun” konusuna vurgu yapar. Ekonomiler düşük gelir grubundan, yüksek gelir grubuna geçtikçe üretim mekânsal olarak daha yoğun hale gelirken belirli bir gelir düzeyinin üstünde de çevre konusuna daha fazla önem verilmektedir. Şehirler, kıyı şeritleri ve bağlantılı ülkeler gibi yerleşkeler

üreticiler tarafından daha çok tercih edilmektedir. Ekonomiler geliştikçe, en başarılılarının mekânsal boyutlarıyla bireylerinin yaşam standartlarında daha homojen bir yaşam standardı belirleyen kurumsallaşmaya yönelmektedir. Bu nedenle hem uzun dönemde yakınsama olgusundan faydalanmak ve hem de üretimde yoğunlaşmanın faydasından yararlanabilmek için yolu ekonomik bütünleşme gereklidir (EG, 2009). Özetlersek, bireyin değeri bir nebze kadar içinde yaşadığı toplumun dünyadaki mekân ve konumuna bağlıdır. Örneğin, sıradan bir Amerikalı sıradan bir diğer ülkenin vatandaşından daha itibarlı ve daha önü açıktır (Kaynak 24.07.2011).

Solow tarafından 1950'lerde geliştirilen ve tam rekabete, sermayenin azalan getirisine, teknolojik gelişmenin dışsallığına inanıldığı bir modellemeden yola çıkılarak eksik rekabet, sermayenin artan getirisi, teknolojinin içsel olarak geliştirilebilmesi ve bununla beraber beşeri sermayenin önem kazandığını ifade etmekte fayda vardır. Özellikle, beşeri sermaye güncel bir konu olarak üzerinde durulan "girişimcilik" temasının ana unsuru olması burada temel sebeptir.

Bulutay'a (1995) göre sermayedeki azalan getiri ve yatırım konusu Neoklasik yaklaşımdaki yatırımın yeni teknoloji ile yenilenmemesine dayanmaktadır. Günümüz gerçekleriyle bu bir nitelik yanılısamasıdır, yani kürek ve kazma yerine forkliftin ikame edilmemesi gibi ya da froklifti kabul etse de sıçrama etkilerini hesaba katmaması gibi (Bulutay, 1995). Ayrıca, Berber (2011) sabit sermayedeki sürekli artışların aslında emekte beklenen azalan getirinin oluşmasını engelleyen bir sebep olarak ortaya çıktığını ifade etmektedir.

İçsel teknolojik gelişmenin temel paradokslardan biri yenilik ve yaratıcılıktır. Ancak bu konuda başarılı olması beklenenler başarılı olamazken, başarı beklenmeyenlerden ise başarı ortaya çıkmaktadır (Kütlenin korunumu yasası, zaman zaman Lomonosov-Lavoisier kanunu olarak bilinen yasayı ortaya koyan vergi işlerinden sorumlu Lavoisierdir). Yani birçok sanayide uzmanlar yeni yollar bulamazken az eğitilmiş kişiler yeni ufuklar açabilmektedir (Michael Faraday daha ziyade kendi kendine yetişmiş bir bilim adamıdır). Neticede, teknolojinin içsel olarak modellenmesi hali hazırda zor bir konu iken birde bir o kadar zor olan bu teknolojinin transferidir (Bulutay, 1995).

Konu ve mekânın önemi açısından özellikle vurgulamak istediğimiz eksik rekabet, artan getiri, dışsallık konusudur. Keynes'le gündemimizde daha çok yer alan büyük firmaların ekonomiye egemen olması ve tekelleşmesi söz konusudur. Günümüzde rekabet açısından önemi gittikçe artan, sanayi organizasyonunda ve uluslararası ticarete meydana gelen gelişmelerle yoğunlaşma yaratılmıştır (işçi ve işverenin daha rahat ve kısa zamanda arz, talep dengesini sağlamasına olanak verir, ayrıca bu tür işyerlerine taşeron hizmet sağlayan birimler ve firmalar arası işbirliği ve paylaşımın gelişmesine yardımcı olur). Özellikle de yoğunlaşma büyüklerle aynı etkinliği gösteremeyen küçük firmalar için de kolaylık sağlar.

Konu ve mekânsal yapılanmada beşeri sermayede önemlidir. Kalkınma ve büyümedeki itici güç beşeri sermayedir. Bu sermayeyi etkin değerlendirebilen ülkeler kalkınmış ve gelişmiş ülkelerdir. Ancak, teknolojinin gelişmesinde ve fiziksel sermayenin kullanımında anahtar olan beşeri sermayenin kullanımı sorunsuz ve maliyetsiz değildir. Örneğin, teknolojik yenilikler, insanların bir kısmının işsiz kalabilmesine sebep olmaktadır. Ayrıca, bu açık işsizlik insan gücünün kullanımında ki sıkıntıların bir boyutudur. Kısaca, açık ve gizli işsizlik dışındaki bu yeteneğin israfı yani boşa harcanan insan gücünün varlığı önemli bir maliyet unsurudur ve bu da ortamla çok yakın alakalıdır. Her ne kadar beşeri sermaye unsuru içsel modellemelerde yoğun olarak ilgi görsede, ortam konusunun yeterli ilgi gördüğü söylenemez: beşeri sermayesi yüksek olan ülkelerin fiziksel sermayeleri de daha yüksektir (Kalyoncu, 2008) ancak verimlilikleri ise ortama bağlıdır (Bulutay, 1995).

Kalkınma ve büyümenin, toplumsal, siyasal, iktisadi olayların çok karmaşık yapıları ifade ettiği bilinmektedir çünkü herşey ekonomiden ekonomiye, kesimden kesime, zamandan zamana çok değişmektedir. Geçmişin daima gelecek için iyi bir ölçü oluşturulamakta çünkü zamanla oranlar değişsede belirsizliğin etkisi her yerdedir. Önemli bir belirsizlik kaynağı toplumsal değişimin süresiz biçimde de olabilmesidir ki en gelişmiş denge ve ekonometrik modellerinin, açıklamada aciz kaldıkları durumlardandır.

Dünyanın gelişmesinde ve bir ekonominin daha iyi tanınmasında turizm önemli bir rolü vardır çünkü turizm dünyanın en hızlı gelişen sektörlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Özellikle de bilgi iletişim ve ulaştırma teknolojilerinde yaşanan hızlı değişim, ekonomik ve sosyal boyutları olan

turizmde hızlı bir gelişim süreciyle karşı karşıya bırakmıştır. Ancak, yüksek rekabetin yoğun olması fayda maliyet dengesinin sürekli olarak gözetilmesini gerektirmektedir. 2001 yılından 2009 yılına ülkemize gelen turist sayısı ise tam iki katı artmış olmasına rağmen 2001 yılından 2009 yılına gelindiğinde ise gelirler iki katı artmamıştır. Dolayısıyla da genel turizm stratejik ürün değildir.

Bir diğer konu kentleşme olgusudur ki kentleşme olgusu bir sanayi toplumu (artık bilgi toplumuna doğru gidilen bir sürecin önemli bir parametresidir) ürünüdür. Ya da tersi de sanayileşme de kentlerin ürünüdür. Bu iki olgunun nedenselliği iki yönlüdür: “Kentleşme” ve “Sanayileşme” birbirlerini üretip geliştiren olgulardır (Koç, 2011). Kısaca bilgi toplumu yolunda kentleşme kontrollü bir şekilde geliştirilmesi gereken toplumsal ve siyasal bir konudur ki “teknokent” kavramına değinilecektir. 1950’li yıllarda ABD’de kurulan ve dünyada üniversite sanayi işbirliğini sağlama konusundaki en başarılı model olarak öne çıkmış olan Silikon Vadisi örneği ile teknoparklar günümüzde hala önem taşımaktadır. Günümüzde, ABD, İngiltere, Fransa, Japonya, Çin, Kore, Hindistan, İsrail, Finlandiya gibi birçok sanayileşmiş ülke üretim ve hizmet sektörlerindeki ürettikleri katma değerlerin önemli bir bölümü teknoparklar bünyesinde yürüttükleri AR-GE çalışmalarından sağlanmaktadır ki görüldüğü üzere bu ülkeler teknoparkları teknolojik ve ekonomik gelişmenin en önemli aracı olarak değerlendirmektedirler (Kobifinans, 2010).

Tüm bu değerlendirmeler için birde ülkemizin ekonomik, sosyal, kültürel ve benzeri durumunu çalışmamızda özet olarak ortaya koymaya çalışacağız. Önerinin içinde erimesi umulan potanın bugünkü haline ortaya koymak önerinin önemini görülmesi açısından önemli olacağına inanmaktayız. Ayrıca, sağlık sektörünün ilintili olduğu alanlarla ve bir kısım verilerle bu alanın yaratabileceği ya da tetikleyebileceği potansiyellere değinmeye çalışılacaktır.

Çalışmanın planı şu şekildedir; ilk bölümde ölçek ekonomileri ve dışsallıklar konusuna değinilecek, sonraki bölümde toplumsal öğeler üzerinde kısmen durulacak ve ekonomik coğrafya kapsamında mekânın ekonomik etkileri değerlendirilecektir. Takip eden bölümlerde yapacağımız öneri için turizm ve ekonomi konusu içinde sağlık turizmi ve sağlık ve kalkınma arasındaki ilişki değerlendirilecektir ve kentleşme konusu teknokent konusuna değinilecektir. Sonuç kısmından önce “SAĞLIK KENT” sonrada “MEDİKALPARK” yaklaşımı öneri olarak sunulmaya çalışılacaktır.

2. EKSİK REKABET, ARTAN GETİRİ, DIŞSALLIK: ÖLÇEK EKONOMİLERİ

Üretim ölçeğinde meydana gelen değişmelerin verimlilikte meydana getirdiği değişmelere ölçeğe göre getiri denir. Üretim faktörlerinin (emek, sermaye, hammadde vb.) bileşim oranı değiştirilmeden her bir faktörün kullanım miktarı örneğin bir misli arttığında, firmanın üretimi de bir misli artıyorsa, üretim ölçeğindeki değişmeye karşın verimlilik aynı kalmaktadır. Böyle bir durumda ölçeğe göre sabit getiri vardır. Tüm faktörlerin, örneğin bir ya da iki misli artırılması halinde firma üretim seviyesi bir ya da iki misli değil de daha az artıyorsa, ölçeğe göre azalan getiri hali ortaya çıkarken, firmanın üretimindeki artışların, faktörlerde meydana gelen artıştan daha fazla olması durumunda ise; ölçeğe göre artan getiri ortaya çıkar.

Bir firma ya da sanayi dalında tesislerin yenilenerek büyütülmesi, üretim hacmi veya üretim fonksiyonunun değiştirilmesi, teknolojik yenilikler getirilerek veya dış çevrede meydana gelen maliyet düşürücü faktörlerden faydalanarak verimliliğin artırılması yani maliyetlerin düşürülmesi yoluyla elde edilen kazançlarda ölçek ekonomisi kavramı kapsamında incelenirler. İçsel ölçek ekonomileri ve dışsal ölçek ekonomileri olarak iki temelde incelenebilen ölçek ekonomileri, büyük ve geniş çaplı üretimin sağlamış olduğu tasarruflar olarak da tanımlanmaktadır. Firmaların içinde veya o firmanın bulunduğu sanayi dalında gerçekleşen bu ekonomilere içsel ölçek ekonomiler denir ki içsel ölçek ekonomilerinde firmaların büyümek, yani daha çok üretmek yoluyla emek ve teçhizatları daha verimli kullandıkları, pazarlama ve yönetim masraflarını daha da azaltabildikleri vakidir.

Dışsal ölçek ekonomiler ise, firmaların birbirlerinden bağımsız olarak aldığı kararlar sonucunda bir diğerinin ya da diğerlerinin giderlerinde yarattıkları maliyet azaltıcı etkilerdir. Sektörler arasında girdi-çıkı süreçlerinden kaynaklanan dolaysız ilişkiler, firmalar veya sanayiler arasındaki arabağlılık sebebiyle birbirlerini etkileme düzeyleri sebebi ile dışsal ölçek ekonomileri ortaya çıkmaktadır. Bu etkiler iki yönlüdür yani hem pozitif hemde negatif olabilir. Dışsal ölçek ekonomiler pozitif yönü ifade ederken yani kısaca, bir üreticinin diğer bir üreticiye, "yapmış olduğu" karşılıksız

yararlar olarak kabul edilirken, dışsal eksi ölçek ekonomiler bir üreticinin diğer üreticinin veriminde yaratmış olduğu kayıplar olarak yani negatif yönü ifade etmektedir.

Her ne kadar yaklaşımı ilk ortaya koyanlardan olmasa da, modelleme bazında Romer (1994) yeni büyüme modellerini ilk ileri sürenlerin başında gelmektedir. Romer'in belirttiği gibi içsel büyüme modelleri rekabeti dışlamaktadır. Diğer yandan, R.M. Solow (1994) ise bu girişimi, tekelci ya da eksik rekabetin büyüme kuramına dâhil edilmesinde faydalar olduğunu ifade etmeside, bu tekelci rekabetin ekonomik büyüme modellemesinde göz önüne alınmasını zorunlu hale getirmiştir. Neticede, iktisadi yaşamın rekabet odaklı olmaması bu zorunluluğa sebeptir. Her ne kadar bir dönem birçok iktisatçı bu durumu kabule yanaşmamışsa da, realite birçok birim ve etkinliği içeren büyük firmaların ekonomiye yön verdiklerini göstermiştir. Bu tür büyük firmalar ve birbiriyle ilişkileri içsel yani idari koordinasyonlarıyla eksik rekabete neden olmaktadır (Chandler, Jr., 1977; Bulutay, 1995).

Ayrıca, Neoklasik yaklaşım açısından da, Solow'a (1994) göre artan getiri durumunda da standart Neoklasik sonuçları korumak mümkündür. Bu ölçeğe göre artan getiri durumunun varlığı eskiden beri bilinen bir şeydi ki Marshall 1890'da artan getirinin göz önüne alınmasını önermişti. Kaldı ki, 1950'lerde ki kalkınma iktisatçıları, kent iktisatçıları ölçeğe göre artan getiri ve dışsallıkları zaten dikkate almışlardı. Ancak ön yargı ya da aymazlık gibi nedenlerden dolayı batı dünyasının egemen iktisat yazınında ölçeğe göre artan getiri durumu pek yer bulamamıştı. Bunun temel nedeni tam rekabet anlayışının öngörülere ile gerçekte yaşanan ölçeğe göre artan getirinin bu tam rekabetteki rekabetçi anlayışa pek uymamasıdır (Bulutay, 1995). Dünyanın en yaygın problemlerinden olan bu durum, hemen hemen her zaman için kendini gösteren soyut düşüncelerin günlük hayattaki karşılıklarının olup olmadığını tespitten kaçınmak ya da daha da korkuncu tespit sonucundaki çelişkiler görülse de bunu ifadeden kaçınmak yani inkar edilmesidir.

P. Krugman (1992) Rosenstein-Rodan ve Hirschman gibi iktisatçılarda 1940 ve 1950'lerde artan getiri ve dışsal ekonomileri vurgulayan kuramların ileri sürüldüğünü ifade etmiştir. Ancak Bulutay (1995) daha sonraları bu kuramların unutulup, yok sayılır olduğunu ifade etmiştir. Nedenlerinden biri serbest piyasa idolojisinin egemenliğini temel alan uygulamaların yaygınlığıdır (Stiglitz, 1992; Jayawardena, 1992). Ancak günümüz şartlarında tüm sanayi organizasyonlarında, uluslararası ticarete, büyüme kuramlarında meydana gelen gelişmeler bu kuramların dikkate alınmasını zorunlu kılmıştır. Tüm bu ölçek ekonomilerine Neoklasik yaklaşımın eksikliğinin yanında, bilgi konusuna yaklaşımlarıdır. Neoklasik yaklaşımın elde ettiği sonuçlar bu yaklaşıma karşı duyarlıdır ve bilgi dışsallığını yaratmaktadır (Bulutay, 1995).

Ülkelerde belirli tür sanayiler belirli yerlerde yoğunlaştığı bilinen bir gerçektir. A. Marshall yoğunlaşmanın faydaları kısaca 3 başlık altında sıralamıştır:

- i) işçiler açısından iş bulma, işverenler açısından işçi bulma olanaklarındaki artış;
- ii) bu yoğunlaşma merkezinde fabrikalara özel hizmet sağlayan kişi ve kuruluşlara yardımcı olmak;
- iii) yoğunlaşmanın gerçekleştiği yerdeki firmalar arası bilgi alışverişini, dolayısıyla teknolojinin gelişimini hızlandırmak.

Bu yoğunlaşma olayı bize bazı gerçekleri göstermektedir:

- i) Eğer küçük firmalar, büyükler gibi aynı etkinliği gösterebilmiş olsalardı, bunların bir yerde toplanmalarına gerek yoktu.
- ii) Firmanın üstünde bir düzeyde geçerli olduğunu, geniş ölçeğin aslında dışsallık yarattığını gösterir yani firmalar birbirleri için dışsal yararlar yaratırlar.
- iii) Ayrıca tüm bunlar geçiş yolu bağıının (path dependence) önemini ortaya koyar ki bu bir yerde (örneğin Silicon Vadisinde) başlangıçtaki bir kaç yüksek teknoloji üreten girişimcinin oluşturduğu yolun, sonraki yoğunlaşmaya kaynak oluşturduğunu ifade etmesi açısından önemlidir. Ayrıca Silikon Vadisinde farklı olmamak anormaldir gibi bir anlayışı yaratarak ortam unsurunun önemini göz önüne sunmuştur. Böylece farklı olanların kolayca kabul edilebileceği bir ortam oluşturulması nedeniyle burası diğer ülkelerden bile yatırımcı çekmektedir (Bulutay, 1995). Perelman'a (1993) göre Silikon Vadisi bir entellüktüel mülk ülkesidir ve ancak ne bir sermaye

donatımı ve ne de üretim üssüdür. Kısaca, Silikon Vadisi üretim hattında çalışanların çoğu Güneydoğu Asya'da yaşar, ABD'de değil (Bulutay, 1995).

Mekânın önemi konusunu kapsayan iktisadi coğrafyanın bugünlerde önem kazanması açısından, sanayilerin ve iş kümelerinin yerleşim yerleri bu çerçevede incelenebilir ki incelemeler sonucunda tarihsel rastgele oluşumların birçok önemli sonucu yaratmada etkin olduğunu gösterebilir (Bulutay, 1995). Örneğin, P. Krugman (1994) Philadelphia'nın 19. Yüzyılın başlarında New York'dan daha önemli bir liman olduğunu ancak New York'un daha sonra daha fazla önem kazandığını ve bunun nedenini Erie kanalının açılmasıdır diye vurgulamıştır. Bu kanal bir yüzyıl boyunca önemli bir ulaşım yolu olmaktan ziyade bir turistik ilgi konusu olmuş olmasına rağmen gerçekleşmiştir (Bulutay, 1995).

Tüm bunlar tarihin ön plana çıkabileceğini gösterir. Neo klasik iktisat evrensel yasaların ülke ve geçmiş farkına bağlı olmaksızın her koşulda en iyi ve yumuşak biçimde işlediklerini varsaymasına rağmen bu durum şu örnekle daha iyi ifade edilebilir. "kurallar neden önemlidir" diyebileceğimiz bir anektod şeklinde ifade edilirse. ABD'nin uzaya gönderdiği uzay mekiğinin yakıt tanklarının genişliği 4 feet, 8,5 inçtir. (yaklaşık 1,5 m.). Uzay mühendisleri bu tankları genişletmek istemişler, ancak başaramamışlardır. Çünkü bu tanklar fırlatma rampasına trenle gönderilmek zorundadır ve söz konusu tren yolu mevcut tünellerden geçmektedir. Tünellerin genişliği ise tren raylarının arasındaki genişlik olan 4 feet 8,5 inçten biraz fazladır. Peki neden 4 feet, 8,5 inç genişliğindedir? Çünkü vaktiyle tren rayları İngiltere'de böyle yapılmıştır ve kaldı ki ABD demiryolları İngiliz göçmenler tarafından inşa edilmiştir. Peki, neden İngilizler bu genişliği kullanmışlardır başka bir genişlik kullanmamışlardır? Çünkü ilk tren raylarını yapanlar eski tramvay yolu yapımcılarıdır ve tramvay yolunun genişliği tam olarak da budur. Peki, tramvay rayları neden daha geniş değildiler? Çünkü bu ölçü vaktiyle at arabalarını yaparken kullanılan genişliktir. At arabalarındaki tekerlekler arasında neden bu ölçü dikkate alınmıştır? Çünkü çok eskiden beri İngiliz topraklarından gelip geçen araçlar bu ölçüyü ortaya çıkarmıştır. Arabalar için başka bir ölçü kullanıldığında tekerlekler engebelli arazi üzerinde kalmakta ve kısa sürede bozulmaktadır. Bu eski yol izleri nasıl ortaya çıkmış dersiniz? İngiltere 'deki ilk uzun mesafeli yollar Roma imparatorluğu tarafından kendi savaşçıları için açılmıştır. Peki, Romalılar'ın yol izleri neden bu ölçüde yapılmışlardır? Çünkü Roma İmparatorluğu' nun ilk savaşçılarının arabaları yan yana getirilmiş iki atın çektiği araçlardır ve iki atın poposunun genişliği ise 4 feet, 8,5 inçtir. Sonuç olarak dünyadaki en gelişmiş ulaşım sisteminin füzelerinin dizaynı ikibin yıl önce yan yana getirilen iki atın popo genişliği ile belirlenmiştir. Bu kuralı değiştirmek ise Ay'a giden, Mars'a gitme ve uzaya açılma planları yapan Amerikalı uzay aracı mühendislerinin bile çözemeyeceği bir sorun olarak ortaya çıkmıştır.

Tüm bunlardan çıkartılacak sonuç standardizasyonun yanlış konumlarda karar kılıp yanlış sistemler yaratabileceğidir. Bu gibi olayların gerçekleşmesi güçlü teknik karşılıklı ilişkilerin, ölçek ekonomilerin, öğrenimin, alışmanın yarattığı tersine dönülmezliğin olması şartı altında geçerlidir (David, 1985). Böylece, tüm olasılıklar yerini aldığı anda ancak rastgele denebilecek olayların sonucu olarak ortaya çıkan oluşumlar tarihte yerlerini alarak egemen olmaktadır. David (1985) göre, etrafımızdaki dünyanın mantığını, mantıksızlığını ancak olayın öylece nasıl oluştuğunu, geliştiğini anlamaya bağlıdır. Böylece bu kavrayışlarda geçiş yoluna bağlılığın, şansın, tarihsel kazaların önemini göstermiş olur.

Bu açıklamalarla bireysel seçimlerin ve koşulların sonuçsuzluğa sürükleyebildiğini ve daha kötü olan bir teknolojinin benimsenebildiğini ya da geçmişteki seçimlerin günümüzü kısıtladığını göstermektedir. Böyle bir durumun oluşmasında, kendi kendini yenileyip, büyüten, güçlendiren nitelikte dört mekanizma söz konusu olabilir (Bulutay, 1995):

- i) Başlangıçta ki gerekli yüksek meblağlı giderler,
- ii) Öğrenmeden kaynaklanan avantajlar,
- iii) Başkalarının aynı tekniği benimsemesinden kaynaklanan faydalar,
- iv) Geniş ölçüde benimsemeyen kaynaklanan şu anki benimseme düzeyini daha da artıracığı inancı yatmaktadır.

Peki, bu mekanizmalar ne gibi sonuçlara sebebiyet verir (Bulutay, 1995):

- i) Tek değil çoklu dengeye sebep olur,
- ii) Uygulanan teknoloji, daha iyi bir seçeneğin varlığına karşın benimsendiği için etkinlik kaybı söz konusudur,
- iii) Belirli bir teknolojiye takılıp kalınması söz konusudur,
- iv) Küçük olaylar, rastgele oluşumlar gelişme yolunu belirlemede, hatta bu yolda ilerlemeye mecbur etmekte, böylece de geçiş yoluna bağımlılık sonucu doğurmaktadır.

D.C. North (1990) teknoloji ve iktisadi evrimi belirleyicilerin aslında teknoloji ve kurallardaki değişmeye bağlı olduğunu ifade etmektedir. Bu nedenle P.F. Drucker (2011) ifade ettiği üzere bilgi ekonomisi ve bilgi politikası diye adlandırılan ve günümüz için ortaya çıkan örgütler toplumunun değişimi bize devletin ve yalnızca devletin yerine getireceği ve getirmek zorunda olduğu işlevlerin neler olduğunun tespitinin yapılmasının zorunluluğunu göstermektedir. D.C. North (1990) göre, kuralların artan getiriye sebep olmadığı ve piyasaların rekabetçi olduğu bir ortamda kuralların önemi artan getirinin olduğu koşullara göre daha az önemlidir. Burada da daha önce vurguladığımız kendi kendini güçlendiren mekanizma, değişik bir nitelikte, etkinlik kazanmaktadır (Bulutay, 1995).

Artan getiri olduğunda kurallar ekonomilerin uzun süreli gelişme yolunu belirlemektedirler. Bununla birlikte eğer piyasalar rekabetçi ya da sıfır işlem masraflı ise bu uzun süreli gelişme yolu en etkin olandır. Neticede, birbirlerinden çok farklı gelişme yolları ve sürekli kötü sonuçlar söz konusu olmayabilir. Eğer, piyasalar tam değilse, karşılıklı bilgi akışı kesikli ve sağlıklı ise ve işlem masraflarında önemli ise çok farklı gelişme yolları ve sürekli kötü sonuçlar ortaya çıkabilir. Bu durumda aktörlerce belirlenen öznel modeller gelişme yolunu belirler çünkü insanlar kendi öznel zihinsel yapı kalıpları ile dünyayı algılar ve buna göre seçim yaparlar (Bulutay, 1995).

Kısaca, başlangıçtaki küçük, rastgele olayların önemi üzerine vurgularımızı özetlersek, ülkeler arasındaki çeşitli farklılıkların, aslında küçük olaylardan, rastgele oluşumlardan neşet bulabileceğini ve bunlara bağlı olarak da başlangıçta bir başlangıç ivmesi sağlandığında mevcut gelişme kendi kendini besleyerek sürdürebileceğini, giderek büyük oluşumlara neden olabileceğini bize göstermektedir. Yani başlangıçtaki rastgele olayların ortadan kalkması artık oluşmuş, güçlenmiş sonuçları yok etmesi imkânsızlaşmaktadır (Bulutay, 1995).

Ölçek ekonomilerinde artan getiri yanında, aynı şekilde dışsallık da önemli bir büyüme, kalkınma etkenidir çünkü bir kişi ya da firma bilgi, sermaye edindiğinde yalnızca kendisi için değer yaratmakla kalmaz, toplum içinde bir değer yaratmış olur. Arrow 1962 modelinde sermaye fiziksel iken, Lucas (1988) modelinde ise aynı zamanda beşeridir (Romer, 1994; Grossman, Helpman, 1994). Kalkınmayı ve büyümeyi de sağlayan unsurlarda aslında bir bakıma bu dışsal etkilerdir. Böylece gelişmiş bir ülkede yaşamaya başlayan bir kişi, örneğin ABD'ye göç etmiş bir işçi, gelişmemiş bir ülkede aynı nitelikte sermayeyle çalışan bir kişiden daha verimlidir. Dışsallıklar aynı zamanda teknoloji birikiminde de mevcuttur. Bir firmanın teknoloji edinimindeki çabaları ve bu konudaki yetkinliği, özellikle yakın çevresindeki teknoloji gücüne de bağlıdır (Bulutay, 1995). Bell, Pavitt (1992) göre Kore Cumhuriyeti'nde petrokimya alanında bir firmanın teknolojik yetkinliği rafineri alanındaki diğer bir başka firmanın mühendislik gücüyle yakından ilgilidir.

Dışsallık sorununu bilgi ve yenilik konularıyla da yakından ilgilidir. Bilginin kamu malı niteliğinde olması sebebi ile bilgiye sahip olan kişi bu bilginin tüm getirilerini sahip olamaz. Öz olarak, bilgi dışsallık etkisi yaratır ve herhangi birisi bir bilgi edinirse bundan başka birileride yararlanır. Ayrıca dışsallıkta önemli bir diğer durum bilginin gelişiminin yayılımının ortamla çok yakın ilintili olmasıdır. Uygun ortam varsa bilgi verimli bir biçimde kullanılabilir, gelişebilir. Aksi durumda ise bilgi körelir, işlevini ve yararları yok olur. Kısaca, bilgi dışsallıklardan, ortamdan yararlanarak daha da güçlenir gelişir. Teknik terim olarak artan getiri gerçekleşecektir. Bilgi dışsallık ve artan getiri olgusunun birlikte yaşadığı bir alandır (Bulutay, 1995). Benzer durum yenilikler (innovations) için de geçerlidir. Bilginin de yeniliğin de temel karakteri sızıntılara (spillovers) açık olmasıdır ki bu kaçınılmazdır. Neticede içsel yenilikler büyüme ve kalkınmanın temel itici gücü olduklarında piyasa etkinliği önemli ölçülerde engellenmiyor demektir. Devlet yenilikleri

destekleyerek, yaratarak piyasada oluşacak marjinal maliyet kaynaklığı başarısızlığını giderebilir, toplumun dışsallıklarından yararlanması yollarını açabilir (Bulutay, 1995).

3. TOPLUMSAL ÖĞELER

Ekonomik kalkınma ve büyüme yoksullukla yakından ilgilidir. Bu ilişki tek yönlü değildir ve yoksulluk da büyüme ve gelir dağılımı ile yakından ilgilidir. Dolayısıyla yoksulluk ve ekonomik büyüme ekonominin fiziksel sermaye stokuyla, teknoloji düzeyiyle, beşeri sermaye ve vasıfsız işgücü yapısıyla yakından ilintilidir. Kaldı ki son iki olgu ekonomik kalkınma ve büyümede anahtar unsuru olan girişimciliğin hammaddesidirler. Bundan da önemli bir diğer unsur girişimcinin nefes aldığı, hayat sürdüğü sosyal sermayenin yaşadığı iklimdir. Yani toplumsal öğelerin varlığı ve kurum ve kuralların yarattığı ortam önemlidir.

Her ne kadar ülkeler arasında görünürde büyüme, eşitsizlik ve yoksulluk yapıları arasında benzerlikler varsada zaman için de değişiklikler de mevcuttur. Örneğin, küresel olarak mutlak yoksulluk 1970 li yılların ikinci yarısında azalmıştır. Ülkeler arasında farklı deneyimler yaşanması sonucu çıkarılmıştır. Doğu Asya ülkelerinde büyüme sonucu hem eşitsizlik hemde mutlak yoksulluk azalırken, Arjantin ve Filipin’de büyüme ile hem eşitsizlik hemde yoksullukta artış olmuştur. Diğer yandan, Brezilya ve Meksika gibi ülkelerde ise büyüme ile hem eşitsizlik hemde yoksulluk birlikte azalmışlardır. Buradan çıkarılacak sonuç şu olur: eşitsizlik ve yoksulluğun alışlageldik büyümeyi artırma stratejileri dışında, kendine özgü politikaları ya da toplumsal yapıları değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir (Buğra ve Keyder, 2007). EG (2009) ekonomik büyümenin engebeli geliştiği ve eşit dağılmayacağı kabulünün gerektiğini vurgulamasıda bu sonucu teyit eder niteliktedir.

Genel kabule göre gelişmiş bir ekonomi geliştirmekte olan bir ekonomiye göre, daha iyi bir altyapı, daha yüksek nitelikli doğal çevre, daha iyi eğitilmiş ve nitelikli bireyler, daha yüksek yaşam kalitesi, daha iyi yönetim ve daha yüksek oranda yurttaş katılımını içermektedir. Bu konulardaki veriler ekonomiler ve toplumsal yapıları arasındaki olası değişimler hakkında kıyasa imkân verebilmektedir. Bu toplumsal yapıları değerlendirmede ihtiyaçlara yaklaşımları dahi kendi başına bir sorun olabilmektedir. Maslow’un ihtiyaçlar piramidi temelinde bakılırsa insanın biyolojik ihtiyaçları önplandadır ki insanların saygıdeğerlik ve haysiyet gibi ihtiyaçları ötelenmiş olur (Buğra ve Keyder, 2007). Buradaki en büyük engel hangi toplum için hangi ölçüt eşik değer olacaktır ve o eşik değer nedir tespit etmektir. Kısaca, saygıdeğerlik ve haysiyet kimler için hangi eşikte bir lüks mal olmaktadır için verilecek cevaplar sorunlara yaklaşım farkını da ortaya koyacaktır.

Algıda körlük yaşanması aslında geniş bir yelpazede değerlendirilmesi gereken kavramlarda daraltma yaratmaktadır. İnsanların ihtiyaçlarını “insanların seçme özgürlüklerinin artırılmasını sağlayacak koşulları yaratma” olarak anlaşılması karmaşayı azaltacaktır. Böylece, yoksulluğu gelir düzeyi ve dağılımı bağıtına ek olarak “temel ihtiyaçların karşılanamaması” konseptinden çıkarıp “yoksulluk aslında çeşitli yetilerden mahrum olma” olarak ifade edilmiş olacaktır. Böylece, “yeti” ve “ehliyet” kavramları toplumsal olarak verileştirilmeli ve ölçülebilmelidir. Ruhsat sahibinin ehliyeti olmayabilir, ehliyeti sahibi olanın ise ruhsatı olmayabilir. İnsanlar tercihleri ya da şartları itibari ile bir kısmı belli ehliyetleri kullanarak bir başka yetilerden mahrum kalabilirler. İyi beslenip, eğitilmiş ve sağlıklı olabilirken başkaca unsurlardan faydalanamayabilir (Buğra ve Keyder, 2007).

Drucker (2011) sosyal yardımların faydalı olmasının şartının yoksulların bütün ihtiyacı paradır kabulünden vazgeçilmesine bağlı olduğunu ve Buğra ve Keyder’in de ifade ettiği gibi yoksulların bütün ihtiyacının yetkinlik olduğu varsayımına geçilmesi gerektiği ifade etmiştir. Kısaca sosyal yardımların ihtiyaçlara değil de sonuçlara odaklı olması vurgusu öne çıkmıştır. Unutulmaması gereken ise bu ihtiyaçların belirlendiği ve ruhsat ve yeti kabiliyetininin temel bulduğu toplumsal yapıdır. Eğer, sıtma, kuş gribi, domuz gribi ya da benzeri bir salgın hastalık durumunda yaşama ehliyeti ya da ruhsatı bireysel gelirle birebir ilintili değildir. Toplumsal gelir düzeyi yanında nasıl örgütlenildiği de önemlidir. Kısaca, tamamen ekonomik değerler olarak görünen faktörler dahi ekonominin alanı dışındaki diğer faktörlerden (kamusal sağlık ve eğitim hizmetleri yanında suçtan korunabilme, günlük hayatında güven içinde hissedebilme, eşit olmayan yasal uygulamalara kadar geniş bir yelpaze) doğrudan etkilenmektedir (Buğra ve Keyder, 2007).

İktisat düşüncesinde, 1970, 1980 öncesi ve sonrası politik yaklaşım farkıdır. Devlet müdahalesine yer veren iktisat politikası anlayışının artık 1970, 1980 sonrasında tamamen farklı olmasıdır. Devlet müdahalesi anlayışı rekabeti öne çıkaran yaklaşımlar almıştır. Şu an hangi anlayış egemen olmalıdır: “rekabete dayalı bu anlayışı sürdürmeliyiz?”, “rekabet üstü anlayışı mı yerleştirmeliyiz?” ve yerleştireceksek “nasıl?”. Eski ortamda gerçeğin kendisi sayılan görüş ve öneriler yeni ortamda anlamsız mı görünmektedir. Drucker (2011) gelişmiş ülkelerin gelişmekte olan ülkelere yapmadıklarını önerdiğini ifade etmektedir. Ülke içerde Keynesci olan (sosyal devlet) gelişmiş ülkelerin gelişmemiş ülkelere Neoklasik yanlısı kesilerek rekabeti övmektedirler ki bu açıkça çelişkidir. Bazı bilimsel gerçekler koşulludur yani zamana ve ortama bağlıdır. Büyük kesikli değişimler sözkonusudur ve nedenleri nelerdir: Üretim gücünde, teknolojiye önemli değişimler mi olmuştur ya da mal ve hizmetlerin göreceli fiyatlarında büyük bir değişimi gerçekleştirmiştir veya eski görüşlerin sorunları çözemediğimi görülmüştür? ki doyurucu bir açıklama henüz yoktur (Bulutay, 1995).

Böylece farklı toplumların üretim ilişkileri nasıl işlemektedir, mülkiyet hakkının roma imparatorluğundan bugüne sürdüğü bir ülke ile emanetçiliğin yani mülkiyetsizliğin ağır bastığı uzun bir imparatorluk dönemi yaşayan ve bu mülkiyet hakkının tesis edilmeye doğru giden evrimindeki uygulanacak politikalar aynı sonuçlarını verecektir konusu -her ne karar burada tartışılmayacaksa da tartışılmaya değer bir diğer konudur.

Gerçeklere bakarken geçmişteki o işin yapılış şekli ile şimdiki yapılış şekline bakmak ve fark nedir görebilmekte varılacak sonuç ve önerileri belirlemektedir. A noktasından B noktasına eskiden ulaşım, at ile sağlanırken şimdilerde ulaşım uçakla yapılabiliyor olması ya da eskiden her evde binek için bir ahır varken şimdilerdeki ulaşım araçları için park yeri gerekliliği yaklaşımları ve sonuçları tümünden etkileyebilmektedir. İstihdam konularında asıl büyüme “eskinin köleliğinin modern eşdeğeri olan işlerde, uşaklık, hizmetçilik, aşçılık, bahçıvanlık ve diğer ev hizmetlisi işleri” gelişmesi işleri değiştirmede yapanın statüsünde ve sorumluluk yapılarında farklılığına sebebiyet vermiştir (Drucker, 2011). Kısaca, bu şekilde iş yapım şeklindeki değişimler toplumsal olarak nelere sebebiyet vermektedir? sorusu bitmez şekilde cevap aramaya devam edecektir. Sanayi üretiminde azalma ve tarımsal alandan kopuşlar hizmetler sektörüne emilememektedir, çünkü bu tür işler istikrarsız aile gelirine neden olmakta ve orta yönetim kademeleri şirketlerde taşeronlaşma nedeniyle azalmaktadır. Neticede kayıtdışılığa sebep olmakta ve düzensiz istihdam yaratmaktadır ki düşük ücret ve istikrarsız istihdam ve kayıtdışılık yoksuluğu ne derece etkilemektedir sorusu artık kaygı verici olmaktadır (Buğrak&Keyder, 2007).

Küreselleşme ile birlikte hem büyüme ve istihdam arasındaki, hem de istihdam ile ücret arasındaki bağı giderek zayıflamıştır. Hatta bu sorunlar gelişmekte olan ülkelerde daha vahim hale gelmiştir (Buğrak&Keyder, 2007). Günümüzde imalat sanayindeki istihdam 1970'lere göre daha azdır (2/5 civarında) ve aynı türden işler için gerekli enerji miktarında çok daha azdır (Drucker, 1994). Ayrıca, birçok ülkede özellikle büyük şehirlerde “gece kondu” sorunu kendini göstermiş ve BM-Habitat (2003) “gece kondu” konusunu incelediği raporunda 1950'lerden bu yana kentlerde dünya nüfusunun 2/3'ünün barındığını ve hala çarpıcı şekilde büyüdüğünü ifade etmektedir. Bir milyon nüfuslu şehir sayısı 1950'lerde 86 iken bugün 400'ün üzerindedir (Buğrak&Keyder, 2007). Örneğin, büyük bir ülke olmamasına rağmen İngiltere'de 10 kişiden 8'i şehirsiz alanlarda yaşamaktadır (CABE, 2010). Yani, ekonomik büyüme ile formel işgücü başbaşa yani aynı yönde aynı hızla ilerlememekte yani artık informal/kayıtdışılık bir durum ortaya çıkmaktadır.

Sonuçta, toplumun genelini ilgilendiren sağlık, eğitim ve standart altyapı gibi hizmetler özellikle gelişmekte olan ülkelerde daha büyük sorun haline gelmektedir. Yoksulluğun kendi kendini ürettiği bir ortam doğmakta ki bu durumdan çıkmak için yeni bir ekonomik yapının doğması zor görünmektedir. Ayrıca toplumda sosyal dışlanma sorunu ortaya çıkmakta ve bu sorun kalıcı bir hal almaktadır. Dolayısıyla ekonomik kalkınma ve gelişme açısından yönetim ve üretim teknolojilerinin rolünün incelenmesi gerekliliği yanında sosyal korunma mekanizmalarının gücü ve işleyişi, bunlardaki değişimlerinde izlenmesi gerekmektedir: örneğin aile yapısı üzerine etkisi gibi (Buğrak&Keyder, 2007).

Böylece toplumsal değişimlerin süreksiz olup olmadığı konusuna değinmekte fayda vardır ve D.C. North'un da (1990) taraftar olduğu bir görüşe göre kurumsal değişme, çok geniş ölçüde, azar azar artan bir nitelik taşır. Her ne kadar kurumsal değişmelerin çarpıcı özelliği bu değişmelerin yüzeyde görüldüğü gibi kesikli olmadığıyla ilgili görüşler varsada, birçok konuda kesikli değişmelerin ortaya çıktığına inanan görüşler de mevcuttur (Bulutay, 1995). Sovyetler Birliği'nin yıkılışı ve Irak'ın ABD tarafından işgali bu kapsamda değerlendirilebilir. 1970 ve 1980 öncesi ile sonrası arasında İktisat düşüncesine, iktisat politikası anlayışına egemen olan eğilimler tamamen farklı olmasında bir diğer örnektir. Değişimler birikimli bir patlama şeklinde söz konusu değişmelerin kaynağı olabilmektedir. Bir grubun genel davranışı uzun bir süre aynı kalır ve uzun bir sürenin sonunda bu davranışta bir değişme ortaya çıkınca değişim neredeyse önlenemez bir hızlı gerçekleşmektedir. Modelleme denemelerine göre, 10 kişilik bir grupta bir kişi davranışını değiştirirse, grup da onu izleyebilmektedir yani uzun bir süre kararlı bir denge durumunda olan bir grup, ani bir bireysel geçişin etkisiyle bir başka kararlı dengeye (örneğin işbirliğinden kaçıştan işbirliğine) yönelebilmektedir (Bulutay, 1995).

D.C. North (1990) ülkelerin gelişme düzeyleri, büyüme oranları arasında farklılıkların kurallardan kaynaklanan özendirici yapının olduğu kanaatindedir çünkü kurallar insanlığın yaşanabilir bir ortam için düzen yaratmasına, değişim işlemlerinde belirsizliğin ortadan kaldırılmasına imkân vermektedir. Teşvikler zamanla, ekonomiden ekonomiye değişmekte ve gelişmektedir. Yerinde, yeterli esneklik ve etkinlikte özendiriciler kalkınma ve büyümenin zorunluluklarındadır (Bulutay, 1995). Kısaca, bu temel etkenler ışığında özendiriciler, kalkınma, büyüme gibi çok karmaşık bir olayda, içsel değişkenlerle ele alarak anlayıp açıklamak gerekir (Bulutay, 1995).

4. PİYASA VE EKONOMİK COĞRAFYA İLİŞKİSİ

Artık 1950 lerde 86 olan şehir sayısı bugün 400 civarındadır (Buğra&Keyder, 2007) ve bunun anlamı mobil insanlar ve dinamik ticaret kalkınmada hızlandırıcıdır. Dolayısıyla, başarılı bir ekonomik kalkınmanın merkezinde insan yerleşkelerinin yoğunlaşması ve işçi göçlerinin artması, girişimciler için pazarla ürün arasındaki mesafenin kısılması ile ülkeler arasındaki anlaşmalar ve döviz kurlarındaki farklılıklardan dolayı oluşan düşük ülke sınırlarıdır. Üç temelde-yoğunluk, mesafe ve sınır- bu mekânsal dönüşüm oluşmaktadır. Özellikle Japonya, Kuzey Amerika ve Batı Avrupa'da bu mekânsal dönüşüm yoğun olarak gözlenmektedir. Bu sık ve hızlı mal ve insan hareketliliği Kuzey Amerika, Batı Avrupa ve Kuzey Asya'da dünya nüfusunun 1/6'sından daha az bir nüfus ile küresel üretimin 3/4'ünün gerçekleştirmektedir. Tüm bu uzmanlaşma, göç ve yığınlaşma olguları aynı pazar ortamında günümüzün en başarılı gelişmiş ülkelerinin ekonomik tabiatını değiştirmektedir ve aynı şekilde bu güç faktörleri gelişen dünyanın en dinamik alanlarını kuvvetlendirmeye devam etmektedir (EG, 2009).

Singapore, Shenzhen, and Sriperumbudur bölgeleri ölçek ekonomilerinin, sermaye ve işgücü hareketliliğinin ve ulaşım maliyetlerindeki düşüşün, büyük ve küçük ülkelerde ve şehirlerde hızlı ekonomik büyüme yaratmayla nasıl ilintilendirilebileceğinin güzel örneklerindedir ki yoksulluğun azaltılması ve zenginliğin temelindeki rolleriyle her hangi bir ekonominin motoru durumundadırlar (EG, 2009). Ayrıca, mekânsal yoğunlaşma yanında, bulgular içsel ölçek ekonomilerinin gemi inşaatı gibi ağır sanayilerde yüksek ve tekstil gibi hafif sanayilerde ise düşük olduğunu göstermektedir. Yani çalışma alanı da önemlidir çünkü büyük tesislerde iş ve işçileri birleştirebilecek kadar yeterince işgücüne sahip olan bir kasaba -ki Sriperumbudur böyle bir kasabadır- ve içsel ekonomiyi hızlandırmak içinde yeterince geniştir. Shenzhen özel ekonomi bölgesinde böyle bir yerdir. Tam kalifiye ve yarı kalifiye elemanlarıyla, bölge şehir sanayinin ihtiyaç duyduğu araştırmaya ve daha iyi eğitime yatırım yapmaktadır. Bölge limanlarından nihai ürünler için ara malları ve nihai tüketim içinde mallar taşınmaktadır. Ayrıca bölge en iyisinden konteynır limanı ve toplantı merkezi ile firmalar hızlıca işlemlerini gerçekleştirmektedir. Tüm bu süreçte artan işlerde işçileri organize etmek için bu şehirde pahalı tesisleri mevcuttur. Ayrıca, birçok girdi sağlayıcısı ve müşteri rekabetinden dolayıda üreticilere maliyet tasarrufu sağlar (EG, 2009).

Ekonomi jargonunda "bölgesel ekonomi" olarak bahsedilen ekonomiler, bölgeyi geliştirmektedir. Singapur ülke olarak bu aşamaları geçmiş ve dünya ticaretinin en önemli zirve merkezlerinden birisi haline gelmiştir. Dengeli, güvenilir ortam, mükemmel ulaşım bağlantıları, yaşanabilir ve etkin finansman olanaklarıyla, tüm Asya-Pasifik bölgesine Singapur tarafından hizmet

verilmektedir. Bu hizmetler gemi taşımacılığında imalata, eğitime ve finansmana, sigorta ve emlakçılığa kadar çok çeşitli alanlara yayılmaktadır. Firmalar pazar koşullarındaki değişimleri takip ettikçe, yerleşmelerde firmaları takip ederek farklı şekillerde performans göstermeli ya da risk azaltıcısı olmalıdırlar. Kısaca en az mobil olan üretim girdisi olarak arazi, kullanım alanları arasında daha mobil hale getirilmelidir. Bir yerleşim yeri seçilirken, bu yerin okyanusa ve nehre mesafesi iyi bir sebep olabilsede ülkenin ya da bölgenin arazi piyasalarının değişmesi aslında o bölge ya da ülkenin ne kadar hızlı büyüyeceği ile belirlenmektedir. Dolayısıyla da, gelişen bir ekonomide, firma ve çalışanlar için en doğal yol daha yakına taşınmaktır (EG, 2009).

Göç konusu dâhil edildiğinde, yığınlaşma ekonomisi insan ve finansman kaynaklarında kendine doğru çeker. Günümüzde, sermaye kar için çok hızlı bir şekilde uzun mesafeler katetmektedir. Ayrıca, insanlarda mobil iken daha da mobil olmakta ve yığınlaşmaya daha yakın olanlar uzakta olanlara göre daha da hızlı hareket etmektedirler. Bir kere tesisler ve insanlar bir yere toplandıklarında, diğerlerini de cezbetmektedir. Özetle (EG, 2009):

- Yerellik: yoğunlaşma eğilimi hızla büyüyen ekonomilerde daha hızlı olmaktadır, tarımdan sanayiye doğru kayma ve kırdan-kente göçte daha net görülmektedir.
- Ulusal düzeyde: çalışmakta olanlar daha iyi işler için zenginlik yaratan piyasalara doğru hareket ederek mesafeyi azaltma eğilimindedirler.
- Uluslararası düzeyde: iş gücü hareketliliği bölgesel göçlerin büyük bir parçasıdır ve komşular arasındaki göçlerde dikkate değerdir: Côte d'Ivoire, Hindistan ve İran İslam Cumhuriyeti kendi komşuları için en önemli varış noktalarıdır. Almanya, İtalya ve İngiltere ise hala ilk 10'daki göç veren ülkelerdir. Ancak uluslararası göçün yavaş olduğu unutulmamalı. Gelişmekte olan ülkelere doğru göçün faydaları ve kazançları dikkate değerdir. Ancak buna rağmen, toplamda göç miktarında muhtemelen bir değişimde olmayacaktır. Göç almak vermekten daha faydalı ve her ikisini yavaşlatmakta durdurmakta zordur. Böylece politika yapıcıları asıl zorluğun insanların göçlerini engellemek değil ancak yanlış nedenlerle göç etmeyi durdurmanın asıl zorluk olduğunun farkındadırlar (EG, 2009).

Kısaca, ülkeler mobil insanlarla zengileşmektedirler ve insanların göç kabiliyetleri ekonomik potansiyellerini ortaya çıkarabilmeleri adına çok iyi bir gösterge olması yanında, göç etme isteği daha ileriye doğru bir gelişim açısından iyi bir ölçümleme olarak görünmektedir. Bu nedenle de, devletler işgücü göçünü kolaylaştırmalıdır. Ulaşım ve iletişimdeki maliyet düşüşü tüm bu gelişmelerin gerçekleşmesi için büyük oranda yardımcı olduğu da açıktır çünkü ulaşım maliyetleri düştükçe uzmanlaşma ve ticaret artmaktadır. Düşük taşıma maliyetleri ekonomilerde daha büyük yoğunlaşmalara sebep olmuştur ya da ikisi birlikte birbirini gerçekleştirmiştir. Bir örnek olarak son 30 yıllık dönemde dünya üretimi içindeki payı ihracatta 4 misli artışla %25'in üzerinde bir paya ulaşmış-komşularla ticaret hatta daha da önemli olmuştur. Tüm bunlar ekonomik aktivitelerin coğrafik olarak daha da yoğunlaşmasına neden olmuştur. Kısaca bulgular özetlenirse (EG, 2009):

- Yerellik: iletişim maliyetindeki düşüş ile ve yaygın ölçek ekonomiler için büyük bir potansiyeldir ve böylece kasabalar ve şehirler daha da büyüebilir ve yoğunlaşabilir.
- Ulusal temelde: ülke içinde önderlik eden ve diğer alanlar, daha iyi ulaşım imkanları ile bağlantılı hale gelmiş, üretimde yığın ekonomisinden daha fazla avantaj sağlamak amacıyla daha fazla yoğunlaşmış alanlarda yapılmaktadır.
- Uluslararası temelde: ulaşım masraflarını düşerebilen ülkeler daha fazla ticaretle en fazla faydayı sağlamaktadırlar. Böylece daha fazla uzmanlaşma bu ülkelere daha fazla rekabet yeteneği kazandırmakta, yoğun ticaret imkanı vermekte ve dünyanın çok azında olan zenginlikler kazandırmaktadır. Daha fazla ticaret demek daha düşük ulaşım maliyeti demektir, bu da ölçek ekonomisi kapsamında daha fazla ticaret demektir. Bu özellikle aynı sanayi sektörü içindeki ticaret uluslararası düzeyde en hızlı büyüyen uluslararası ticaret alanı olmuştur.

Bölgesel işbirlikleri daha hızlı olarak gelişmektedir. Ekonomik bütünleşme sonucunda derinleşen AB'nin bölge içi ticaretin payı %60 civarında artarken, Doğu Asya, en hızlı büyüyen bölge

olarak, bölgesel payı şimdilerde % 55 den daha fazladır. Daha iyi uzmanlaşmış bir dünyada kalkınma ve yoğunlaşma daha da zorlaşmıştır. Gelişmekte olan ülkelerin engelleri şunlardır: daha yüksek taşıma maliyeti ve daha küçük piyasalara sahip olmamasından dolayı uzmanlaşmak zordur. Ancak, düşük gelirli ülkelere bir kaç ülke-özellikle de Doğu Asya'da- bu piyasalara erişilebilmektedir. Aynı sanayi sektöründeki ticaret bileşenlerindeki hızlı büyümede bu gelişimde anahtardır. Tarım, sanayi ve hizmetler sektöründe, aramalı üretimindeki her bir üretim parçası neredeyse limitsiz potansiyele sahiptir. Yani, Tayland'ın Japonya'dan daha iyi bir televizyon seti yapması mümkün değilken Tayland televizyonunun bir kısım parçalarını aynı derecede iyi ve daha ucuza üretebilmektedir. Üretim zincirinin bir küçük parçasında uzmanlaşma sonucu bu ülkeler imalattaki ticaretin bileşenlerini çok karlı olan ve hızlı büyüyen üretim (ürünlerini bu temeldeki gerçekten hareketle seçmişlerdir) alanlarına kaydırmışlardır.

Kalkınma için coğrafi geçişkenliği teşvik etmek için devlet ne yapabilir? *Cevap olarak: Dünyamız bugün dünden farklıdır ve geçmiş bizlere faydalı dersler sunmaktadır.* Genel yoğunlaşma yolu ile yakınsama daha önce kalkınanlar için olduğu gibi günümüzde de gelişen ülkeler için muhtemelen bazı farklılıklara rağmen aynı şekilde fayda sağlayacaktır. Kısaca bu değişiklikler şöyle özetlenebilir (EG, 2009):

Daha Büyük Şehirler: eskiye nazaran daha iyi ilaçlar ve ulaşım memnuniyet vericidir. Dünyamız eskiye göre daha kalabalık ve şehirlerimiz ise daha büyüktür. 1985 ve 2005 yılları arasındaki 20 yıllık sürede, gelişmekte olan ülkelerin şehir nüfusu bir yılda 8,3 milyondan fazla büyürken, 1880 ve 1990 yılları arasındaki 110 yıllık sürede günümüzün yüksek gelirli ülkelerinde gerçekleşen yıllık 3 milyonluk artışın neredeyse 3 katıdır. Neticede, o günden günümüze en büyük fark olarak dünyanın en büyük şehirleri bugün çok daha büyümüşdür ve hatta şehir sayısı da artmıştır (Buğrak ve Keyder, 2007).

Daha Büyük Piyasalar: iletişim ve ulaşım teknolojilerindeki gelişmelerden dolayı, piyasanın gelişimi daha küreseldir. Şöyleki, üretimin bir payı olarak küresel ticaret şimdilerde %25'tir ve bu 1990'lı yıllardaki düzeyinin neredeyse 5 katından fazladır. Piyasaları daha fazla küreselleştiren sermaye hareketliliği ve dış ticarete açıklık, gelişmekte olan ülkelerde alt kademelerdeki gelir dağılımında hem sürekli hem de daha büyük farklar yaratmaktadır. Bir ülkenin tüm parçalarının dünya piyasasına adaptasyonu aynı şekilde mümkün değildir. Ancak, sahil ve ekonomik olarak yoğunlaşan yerler dünya ile daha hızlı bir şekilde uyum sağladığından daha iyi gelişmektedirler.

Daha Fazla Sayıda Sınırlar: ülkeler daha iyi ulaşım ve iletişim nedeniyle ile daha fazla uluslararası piyasalar haline gelse, dünya politik olarak daha fazla parçalanmıştır. 1990 yılında 100 kadar uluslararası sınır var iken bugün çok daha fazladır. Daha fazla parçalanmışlık yani ulus devlet sayılarındaki artış aslında daha küçük iç piyasa ile sonuçlanmaktadır ki dış pazarlara ulaşım potansiyeli artmaktadır. Böylece, ülkeler arasındaki daha az sıkıntılı sınırlar, çalışanlar ve üreticiler açısından daha büyük kazançlar getirmektedir.

Özetle, yoğunlaşma, daha büyük piyasalar ve daha az sınırlarla ölçek ekonomileri yaratmak önemlidir.

5. TURİZM EKONOMİSİ VE SAĞLIK TURİZMİ

Turizm dünyanın en hızlı gelişen sektörlerindedir. Özellikle de enformasyon ve ulaştırma teknolojilerinde yaşanan hızlı değişim, ekonomik ve sosyal boyutları olan turizmin gelişimini daha da hızlandırmıştır. İkinci dünya savaşından sonra, gelişmekte olan ülkelerin ekonomileri için potansiyel bir gelir kaynağı politikası olarak önerilmiş ve uygulayanlar açısından da gelir kaynağı oluşturmaya başlamıştır. Turizm hizmet ağırlıklı bir sektördür ve günümüzde tüm dünya hizmet ticaretinin yaklaşık %30'unu karşılamaktadır. Bu bir iddiadır demek daha doğrudur, çünkü aslında, bünyesinde barındırdığı birçok irili ufaklı hizmet sektörünün varlığı, ülke ekonomilerine katkısını hesaplamayı tam olarak mümkün kılmamaktadır. Bununla birlikte, literatür çalışmaları, turizmin ekonomik büyüme üzerinde olumlu bir etki yarattığını göstermektedir. Üç tarafı denizlerle çevrili bir turizm ülkesi olan Türkiye, turizmde özellikle 1980 sonrası hızlı bir şekilde atağa geçtiği ve uluslararası turizm sektöründe rekabetçi bir üstünlük elde etmeye çalıştığı söylenebilir (Bahar 2006).

Sürdürülebilir kalkınma sadece gelir artışını değil aynı zamanda yaşam kalitesi, fakirliğin azaltılmasını da içerecek şekilde bireyler arasında eşitlik, nesiller arasında eşitlik ve insan refahının sosyal ve ahlaki yönlerini de kapsamaktadır (Price&Dube 1997). Böylece, sürdürülebilir kalkınma ve yaşam kalitesi sağlıklı olmakla yüksek korelasyona sahiptir. Çok farklı şekillerde tanımlansa da sağlık, sadece hastalık ve sakatlığın yokluğu değil bireylerin fiziksel, ruhsal ve sosyal yönden tam iyilik halleri olarak tanımlanabilir (WHO 1994). Ekonomik gelişme maliyetli ve önemli çevresel zararlara sebebiyet verebilmektedir. Bu sebeple de sağlık, birey, grup ve toplumların fizyolojik, psikolojik ve sosyal yönleriyle de iç içe olan bir kavramdır ve sağlık günlük yaşamda çevreyle sürekli etkileşim içinde olunan ve çevrenin özelliklerinden önemli oranda etkilenilmektedir (Kalyoncu, 2008). Eğer sürdürülebilir kalkınma arzulanıyorsa sağlık sektörü üzerinde durmak oldukça önemlidir (Litsios 1994). Sağlık turizmi kısaca tedavi amacı ile yapılan seyahatleri kapsamaktadır. Sağlık turizmi önemli bir alternatif turizm olmaya doğru ilerlerken, sağlık turizmi, medikal, kaplıca ve yaşlı ve engelli turizmi olarak ayrıştırılabilir. Ayrıca, ucuzlayan ulaşım ve iletişim, insanların daha fazla mobil olmasına ve internette sörf yapmaları sonucunda sağlık turizminde bir ülke zeminine bağlı kalmamanın yolu keşfetmeye imkân vermiştir.

5.1. TURİZMİN REEL EKONOMİK ETKİLERİ

Turizmin etki alanı sektörler kesiti olmasından dolayı geniştir. Dolayısıyla da, istihdam, tarım sektörü, sanayi sektörü, hizmet sektörü ve turizmin altyapı üzerinden reel ekonomi üzerine etkileri söz konusudur. Bir hizmet işi olan turizm, hem istihdam yaratmakta hem de kalifiye eleman yetiştirmektedir. Tarım sektöründe ise üretim kalitesinin artmasına, standardizasyona ve kaliteli ürünün değerini bulması yanında çiftçilerin yaz aylarında arazilerini kamping, karavan turizmine açması sonucu tarım sektöründe görülen mevsimlik işsizliği turizmin gidermesi gibi etkiler sayılabilir.

Sanayi sektörüne etkisi ise üç grupta ifade edilebilir²:

1. Sanayi kollarında üretilen malların turistik standartlara uygun olmasına çalışılır.
2. Turizmden kaynaklanan ek talep nedeniyle bir etki söz konusu olur.
3. Ayrıca ulaştırma araçları üretimi gibi alanlarda turizmin gerektirdiği bazı değişiklikler yapılır.

Kendi gibi hizmet sektörüne etkileride söz konusudur. Gündelik yaşamın gerektirdiği cari tüketimle ilgili ekmek, et, manav, bakkaliye gibi; donatım sanatlarıyla ilgili elektrik, boya, inşaat işçiliği gibi; konforla ilgili moda, spor malzemeleri, parfümeri, çiçekçilik gibi; yardım ve güvenlik hizmetleriyle ilgili banka, sigorta, sağlık tesisleri gibi ve lüks hizmetlerle ilgili kuyumcu, gece kulübü, sauna gibi alanlardadır.

Turizmin altyapı üzerindeki etkisi fiziksel ve kurumsal olarak ifade edilebilir. Fiziksel altyapıya etkisi kapsamında su, enerji, yöre içi ulaşım ağı, kanalizasyon sistemi, temizlik ile ilgili tesis ve araçlar, otoparklar, spor tesisleri, toplantı ve kongre tesisleri, haberleşme sistemleri gibi altyapı tesis ve hizmetleri, ulaştırma sisteminin gereği olan altyapı ve turizm endüstrisinin kurulması ile ilgili temel ihtiyaçları karşılayan altyapıdan oluşur. Kurumsal altyapı kapsamında ise doğrudan ve dolaylı bağıntılı kurumları kapsar. Bunlar turizm danışma bürolarının, turizm polislerinin, tanıtım kurumlarının, çevreyi koruma ve güzelleştirme amacıyla çalışan kurumların, turizm personeli yetiştiren eğitim kurumlarının hizmetleri kurumsal altyapılarının içerisinde yer almaktadır.

Bu çalışmanın amacı için TÜROFED'in ziyaretçi sayıları üzerinden bir değerlendirmede bulunulacaktır. TÜROFED (2010) Turizm Raporuna göre ülkemize ilk 4 ayda gelen yabancı turist sayısında yüzde 10 artışa rağmen turizm gelirlerinde yüzde 1 düşüş yaşandı. Bir diğer göstergeler olarak, hava yolu trafiğinin ilk 5 ayda artmış olmasıdır (TÜROFED, 2010). Tablo 1'deki bilgiler, 2001 yılından 2009 yılına gelindiğinde ziyaretçi sayısı iki kat artsada gelirlerin iki kat artmaması bir sorun göstergesidir. Ziyaretçi sayısı ise tam iki katı artması demek daha fazla çalışan demek olsada söz konusu toplam gelirin daha az olması ise daha az kişi başına gelir demektir.

Kısaca, gelir pastasından alınan dilim büyümekte ve fakat bu dilimden pay alan bireylerin sayısı artmaktadır. TÜROFED (2010) 2009 yılında 213788 kişilik istihdam payı 2010 yılında 280535

² (<http://www.frmtr.com/halkla-iliskiler-turizm-ve-insan-kaynaklari-ulasirma/1024594-turizmin-ekonomik-etkileri.html>):

olmuş ve bu artış %31,2 düzeyinde gerçekleştiğini göstermiştir. Aynı kaynağa göre turizm gelişmesi, GSMH ve ihracat gelirleri içindeki payının azalması şeklinde gerçekleşmektedir: 2001 yılında bu pay %6,9 iken 2009 da %4 olarak gerçekleşmiştir. Turizmin ihracat kalemleri içindeki payı 2001 yılındaki payı %32,1 den 2009 yılında yarıya yakın düşmüş ve 15,5 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 1: Türkiye'ye Gelen Ziyaretçi Sayısı ve Turizm Geliri (TÜROFED (2010) Turizm Raporu, yıl:1, sayı 1, Haziran 2010)³

Yıllar	Yabancı			Yerli			Toplam		
	Gelir (1000\$)	Ziyaretçi Sayısı	Ort-Hrcm	Gelir (1000\$)	Ziyaretçi Sayısı	Ort-Hrcm	Gelir (1000\$)	Ziyaretçi Sayısı	Ort-Hrcm
2001	7386246	11276532	655	2680908	2173589	1233	10067155	13450121	748
2002	9009677	12921981	697	2891247	2292535	1261	11900925	15214516	782
2003	9676623	13701418	706	3526520	2600632	1356	13203144	16302050	810
2004	12124059	17202996	705	3763639	3059644	1230	15887699	20262640	784
2005	13929300	20522621	679	4224203	3601880	1173	18153504	24124501	752
2006	12556829	19275948	651	4294117	3872721	1109	16850947	23148669	728
2007	13989952	23017081	608	4497055	4197907	1071	18487008	27214988	679
2008	16801618	26431124	636	5149189	4548855	1132	21950807	30979979	709
2009	15853074	27347977	580	5396260	4658172	1158	21249334	32006149	664

Turizm için şu soruyu sormak istiyoruz: bu ürün stratejik bir ürün müdür? Bu soruya verilecek cevap hayır olacaktır. Bu alan tercihlerden kaynaklı bir handikap içindedir. Herhangi bir olağanüstü durumda- savaş- insanlar tatil yapmaktan vazgeçer ve sadece zorunlu ihtiyaçlarına odaklanırlar ve turizm tercihlerini ertelerler ya da iptal ederler. Neticede, daha önce vurgulanan stratejik bir alana yönelmek gerekliliğine bu veriler destek vermektedir. Vurgu şu şekilde ortaya konulursa, eğer günümüz dünyasında bir nükleer enerji tesisine sahip olmak isterseniz, ülke olarak nükleer silah peşinde olmak gibi iddialar sebebi ile bir sürü sıkıntıyla karşılaşılması mümkündür. Kaynak'ın (2006) ifadesine göre ABD nükleer enerjiden yararlanmak isteyen ülkeleri, nükleer silah peşinde olmakla itham edebiliyor. Sonuçta, bu yöndeki girişimler de engelenmeye çalışıyor. Stratejik ürün olan sağlık tesislerine sahip olmak isteyince aynı sıkıntıyı yaşamamız olasılığı çok azdır ve tüm bu tehditlerden daha büyüğünü sağlık unsurları ile yapabilirsiniz. Kuş gribi, kene, domuz gribi ya da genetikle oynama gibi geniş yelpazesi ile ne kadar stratejik bir konu olduğu ise ortadadır. Bir kısım sağlıksal durumlar doğal bir olay olsalar da sonuçları açısından, terör benzeri bir sonuç üretebilmektedirler ki terörün birinci amacı güvensizlik yaratmaktır (Kaynak, 2006).

Bu bilgilerin ışığında stratejik ürünlerden birinin sağlık olduğunu ve sağlık konusunun sağlık turizmi ile bağlantılanması önemlidir.

5.2. SAĞLIK, TURİZM VE KALKINMA

İkinci Dünya Savaşı sonrasında kalkınmanın en büyük göstergesi büyüme iken, 1970'li yılların sonlarında insan ve çevre faktörlerini de içine alan sürdürülebilir kalkınma kavramı önem kazanmıştır. 1990'lı yıllara gelindiğinde ise, başta eğitim ve sağlık olmak üzere sosyal alanda da bir sürdürülebilirliğin gerekliliği ağırlık kazanmıştır (Göçer&Çıracı, 2003).

³ 2011 yılından bu yana Turizm Bakanlığı revizyona giderek turist sayılarının hesaplamasında uluslararası standartlara uyum için yurtdışında yaşayan vatandaşlarımızda artık yabancı kategorisinde ifade edilecektir. Bu değerlendirme sonrasında dahi her ik kategoride ve toplamda ziyaretçi sayılarının artarak devam ettiği gözlenmektedir. Yabancı girişi 2012 yılında 32 milyona yakın bir rakam iken yurtiçi ziyaretçi sayısı ise 6 milyon rakamına çok yakındır (http://www.turofed.org.tr/PDF/DergiTr/Turizm_Raporu-rapor%20turizm%20turofed.pdf).

Dünya ikliminde fosil yakıtlarının tüketiminin etkisi sonucu küresel ısınma yaşanmaktadır ve bu da halk sağlığı, kent altyapısı, enerji, beslenme ve su gibi ihtiyaçlar üzerinde daha büyük etkilerle ortaya çıkarmaktadır. Böylece en çok kentlerin etkileneceği düşünülmektedir. Küresel ısınma sonucu olarak deniz seviyelerindeki yükselme, buzullardaki erime, sıcak hava dalgaları ve su baskınları ile bahar mevsiminin erken hissedilmesi gibi biyolojik olarak kendini hissettirmektedir. Ayrıca, İklim değişiklikleri doğrudan ve dolaylı olarak toplum sağlığını etkilemektedir. Örneğin ülkemizde çeşitli nedenlerle kenelerin yayılması gibi risklerin gittikçe artması ve sıcaklık artışlarına bağlı olarak polen mevsiminin uzaması ve bunun da astım gibi alerjik hastalıkları tetiklemesidir (psikolojik etkiler ayrıca söz konusudur) (Nur&Sümer; 2008).

Toplumlar küresel ısınmaya bağlı sağlık etkileri değişim gösterecektir. Yoksul, ekonomisi daha çok tarıma dayalı ve kıyı bölgeleri gibi coğrafik açıdan hassas yerlerde bulunan ekonomiler daha fazla riskli olacaktır. Özellikle de gelişmekte olan ekonomilerin geçkondu bölgelerindeki nüfus artışı (yaşlı ve çocuklar), küresel ısınmanın etkilerinden daha fazla etkileneceklerdir. Bu nedenle Türkiye oldukça hassas bir noktadadır. Kalkınma ve Sağlık Arasındaki İlişki temelinde yoksulluk ve sağlıklı olmak çok yönlü bir konudur (beşeri sermaye, birey ve toplum sağlığı boyutu gibi). Sağlıklı olmak daha yüksek verimlilik, daha çok işgücü arzı, özel eğitim ve yüksek eğitim sebebi ile teknik yeterlilikteki artış, zeka ve fiziksel sermaye yatırımları için nakit varlıklara daha iyi ulaşım imkanı sağlaması demektir. Bu sebeplerden dolayı sağlık sektörü gelişmenin diğer yönlerini de harekete geçiren önemli bir unsurdur. Sağlık sektörüne yatırım, kalkınmanın hızlandırılmasında önemli bir araç olabilmesinin yanında sağlıklı olmak başlı başına önemli bir amaçtır (Litsios 1994).

Tüm bu etkileri ortaya koymak gerçekten güç bir iştir. Uygun beslenmedeki handikapların direkt sonucu ise sağlıkta bir ardıl süreçle yıpranmalar ve bunun sonucu daha az verimli bir hayat demektir. Özellikle de çocuk bakım ve beslenmesinde durum çok daha açıktır. Daha iyi sağlık bakımı ve koruması genellikle gelir durumuyla yakından ilintilidir ve gelir durumu çocuk sayısı da alakalı olduğu gibi bir kadının ilk çocuğuna sahip olduğu yaşta bununla bağlantılıdır. Kısaca sağlıklı olmak kaynak gerektirmektedir (Wagstaff, 2001; Nixon, 1999).

İnsan aktiviteleri ile biyolojik ve fiziksel çevre arasında gerçekleşen etkileşim sürecini yönetmede toplum ne kadar yetenekli ise insan sağlığı da o derece iyidir denebilir. Gelir seviyesi ve sağlıklılık arasındaki link gelir dağılımındaki dengesizlikten dolayı düşük sağlık seviyesine neden olmaktadır. Bunun anlamı düşük gelirli insanların sağlık durumu gelir dağılımından çok etkilenmektedir. Gelir dağılımı da hane halkı kararlarını etkilemektedir (Booyesen&Bacmann, 2002; Wagstaff, 2001; Turrel, 2001, Asafu-Adjaye, 2005, Feng&Yu, 2006). En genel ifadesi ile ekonomik kalkınma sermaye oluşumuna ve kalifiye eleman seviyesine bağlıdır ve özellikle kalifiye eleman olgusu çocuklukta beslenmeye, eğitime, altyapıya ve hanehalkı kaynaklarına ve hatta ebeveynlerin eğitim ve sağlıklarına da bağlıdır. Fiziksel sermaye oluşumu dahi kişinin sağlık durumuna bağlıdır, çünkü hasta kişi az çalışır ve daha fazla sağlık harcamasında bulunur ve bu nedenle de tasarruf edemez ki bu nedenle sermaye artırımı daha zor olur (Von Z.&Muysken, 2001). Bir diğer yön olarak Turrel (2001) ve Wagstaff (2001) sağlığın direk olmayan etkilerinden yani psikolojik karşılıktan bahsetmişlerdir ki stres ve umutsuzluk altında kişinin içki sigara ve uyuşturucu gibi alışkanlıklar kazanarak sağlığının bozulması ya da intihara daha fazla eğilimli olmasıdır.

Sağlık ve nüfus modülünün toplam üretim ve milli geliri iki ayrı boyutta etkiler: nüfus miktarı ve sağlık statüsü çalışılan saat ile ölçülen emek miktarını etkilerken, bir yandan da çalışanların sağlık statüsüne bağlı olan emek verimliliğini artırmaktadır. Bir ekonomideki toplam sağlık harcamaları uzun vadede emek miktarı ve verimliliği üzerinde önemli etkilerinin olacağı kesindir. Ölçülmesi her ne kadar zor olsa da, sağlık ve nüfus modülünün işe devamsızlığın az olması ve uzun çalışma hayatı, işte kuvvetli, istekli ve huzurlu olma, yeniliklere ve gelişmelere karşı daha uyumlu ve enerjik olma ve işten ayrılma ihtimalinin daha az olması nedeni ile emek miktarı ve verimliliği üzerinde çok önemli etkilere sahip olduğu bir gerçektir (Over 1991; Çelik, 2011).

Devlet, iç piyasa yapısı, dünyadaki gelişmeler, tarihsel dokular, siyaset ve kültür gelir dağılımını belirlemede ve bunlara katkı sağlayan eğitim ve vergi politikaları gibi unsurlarda ekonominin girdi faktörlerini etkilemektedir. Drucker (2011) 160 yıl önce Londra'da yoksulların yaşadığı bir semtteki salgın hastalığın (tifo) zenginleri de tehdit ettiğini ve bunun sonucu olarakta

dünyada kamu sağlığı kavramının geliştiğini ve uygulanmaya başladığını ifade etmektedir. Böylece dünya kamusal hizmetler aracılığı ile sadece yoksullara değil zenginlere de yarar sağlamıştır.

Özetle, gelir ve sağlık dolaysız ve dolaylı olarak birlikte etkilenmektedir (Wagstaff, 2001 ve Nixon, 1999). Üç temelde özetimizi tamamlarsak:

- Sosyo-ekonomik faktörler- hanehalkı kaynakları, finansal imkânları ve varlıkları, diğer fiziksel varlıkları (arazi, hayvan gibi) ve eğitim ise okuma yazma ve bilgi gibi beşeri sermaye unsurlarını kapsar.
- Yapısal, materyal ve ekonomik kaynaklar- bunlar beşeri sermaye ve piyasa yapısı açısından önemlidir çünkü maliyet, erişebilirlik ve mevcudiyet konularını kapsamaktadır. Sosyal Bağlılık- eğer iyi bakım hizmetleri yoksa ya da içilebilir su imkânları kıt ise toplumun sağlığı etkilenecektir.

Seçer (2009) sağlık insanoğlunun kaybettikten sonra peşinde koştuğu vazgeçilmez bir büyüme ve kalkınma unsurudur.

5.2.1.Sağlık Turizmi

Sağlık turizmi önemli bir alternatif turizm olmaya doğru adım adım ilerlemektedir. Sağlık turizmi, medikal, kaplıca ve yaşlı ve engelli turizmi olarak ayrıştırılabilir. Ucuzlayan ulaşım ve iletişim, insanların daha fazla mobil olmasına ve internette sörf yapmaları sonucunda sağlık turizminde bir ülke zeminine bağlı kalmamanın yolu keşfetmeye imkân vermiştir. Örneğin, ABD’de, kozmetik ve diş tedavileri sağlık sigortası kapsamında olmaması ve pahalı olmaları sebebiyle medikal turizm daha yaygındır. Bu ülkenin insanları Güney ve Orta Amerika’ya seyahat edip sağlık hizmetlerinden faydalanmayı daha ucuz bulmaktadırlar. ABD’de 12000\$’a mal olan bir boyun gerdirme ameliyatı diğer bir ülkede 3800\$’dır. Japonya ise “mental sağlık için turizm” kavramı ortaya koymuştur (Türofed, 2010).

Ülkemizde de bu konuda çalışmalar gelişmektedir. Dünya Göz Hastahane’sinin 1999 yılından günümüze uzanan hizmetleri 9 ayrı dilde devam etmekte ve her yıl 2000 civarında yabancı hastaya hizmet sunmaktadırlar (Peker, 2010). Türap Bölge Başkanı Yamaç (2010) bekleme listesinin şu an için söz konusu olmaması nedeni ile avantajlı bir ülke olduğumuza vurgu yapmıştır. Ayrıca 1800 civarındaki termal kaynağımızın yeterince (400’ünde faaliyet olunca) değerlendiremediğimizi ifade etmektedirler.

Sağlık Bakanı Akdağ’ın verdiği bir demeçte 2010 yılında Avrupa ve Ortadoğu ülkelerinden 500 bin kişinin tedavi olmak için ülkemizi gelmiştir. Ayrıca, Türkiye’nin sağlık turizmi içinde önemli bir yer edindiği, hem nitelikli hemde alanına hakim sağlık hizmetleri ve hekim profili ile Türkiye’nin ciddi bir başarı grafiği çizdiğini ifade etmiştir. Tercihlerini protez, göz, diş, açık kalp ameliyatı gibi alanlarda robotik uygulamalarda kullanmışlardır. Demeçte, YÖK yönetiminin tıp fakültelerinin kontenjanını artırmış olması da ülkenin rekabet edebilirliği açısından önemli bir durum olduğunda vurgulanmıştır (Yeni Şafak, 20 Ağustos, 2011).

Ateşkan (2014) ülkemizin tercih alanları olarak kardiyooloji, göz, diş, ortopedi, plastik cerrahi, onkoloji ve beyin cerrahisi alanlarının en çok tercih edilen alanlar olduğunu ve ilk 10 içinde ilk sırayıda Libyalı hastaların aldığını ifade etmiştir. Libya’yı sırasıyla Irak, Azerbaycan, Bulgaristan, Almanya ve Hollanda takip etmektedir. Sağlık turizminde hedeflenen pazarlar önemlidir çünkü hedef kitlenin beklentileri farklı farklıdır ve hedef kitleye göre hazır olmak önemlidir. Bu nedenle de hedeflenen kitlenin dili, kültürü, merkezine yakınlığı ve sosyo-ekonomik özellikleri önemlidir. Hindistan’ın bu alanda ciddi mesafe kaydetmesinin en önemli nedeni çok iyi dilbilgisi olan hintli doktorlardır (Türofed, 2010).

Donat (2010) ABD ve Avrupa gibi sağlık maliyetlerinin yüksek olduğu ülkelerde maliyetten sakınanların Türkiye’ye yöneldiklerini ve üçte biri fiyatına ameliyat olup, üstüne üstlük üzerine bir de tatil yaptıklarını ifade etmektedirler. Solak (2014)sağlık turizminde ülkemizin avantajlarını şöyle ifade etmişlerdir. Türk Hava Yolları gibi yaygın bir kurumumuzun olması, 50 civarında dünya standartlarında belge sahibi tesislerin olması yanında gezi ve tarihsel imkânların olması olarak sırlamıştır. Türkiye Kamu Hastahaneleri Kurumu Başkanı Dokucu (2014) ülkemizdeki gelişmeler

sonucu gelişmiş ülkelerle rekabet edebilecek ve her türlü yabancı hastaya hizmet verebilecek duruma geldiğimizi ifade etmiştir. Ayrıca termal kaynaklarla ilintili taleplerde artış gözlenmekte olduğunu vurgulamıştır. Potansiyel alanlar olarak ileri yaş ve engelli turizmi fırsatlarının söz konusu olduğunu ifade etmiştir. Yıldırım (2014) artan talep sonucu DEİK bünyesinde sağlık turizmi iş konseyi kurulduğunu beyan etmiştir. Solak (2014) sağlık turizminteknik (2014) 2008-2012 yılları arası sağlık turizmi hasta sayısının ülkemizde 74000 den 262000 ye çıkmış yani yaklaşık 4 kat artış gerçekleştiğini ifade etmiştir.

Türkiye Seyahat Acentaları Birliği (TÜRSAB) (2014) tarafından hazırlanan Sağlık Turizmi Raporu yayımlandı⁴. Bu Rapora göre, **2013 yılı verileri dikkate alındığında Türkiye'ye sağlık turizmi için gelenlerin sayısı 300 bini aşmış, sağlık merkezlerinde yapılan operasyonlarla birlikte hesaplanınca toplam rakam 480 bine yükselmektedir. Bu kapsamda elde edilen gelir ise 2013 itibarıyla 2,5 milyar dolar olarak hesaplanmaktadır.** Rapor Türkiye'nin Sağlık turizmi kapsamında **2023 yılı için hedefinin 2 milyon uluslararası hastayı Türkiye'de tedavi etmek olarak ifade etmektedir.** Sağlık Bakanlığının bu amaç için 32 bin yatak kapasiteli hastane inşaatı halen devam etmekte ve bu tür yatırım ve altyapı çalışmaları tamamlandıktan sonra **sağlık turizminden gelir beklentisi 2017-2018 yıllarında 9-10 milyar dolar, 2023 yılında da 20-25 milyar dolar** düzeyinde olması hedeflenmektedir.

6. KENTLEŞME VE KALKINMA

Kalkınma için kentleşme gereklidir ve tüm sanayileşmiş ülkelerde de kentleşme oranı yüksektir. Gelişmiş ülkelerde kırsalda yaşayanlar azaldığından kentlerde yaşayanların oranı ortalama %80'dir. Kentleşme olgusu bir sanayi toplumu ürünüdür. Ya da tersi de doğrudur. Yani sanayileşme de kentlerin ürünüdür. Bu iki olgu "Kentleşme" ve "Sanayileşme" birbirlerini üretip geliştirilmişlerdir. Birinin anlaşılması bir diğ erinin anlaşılmasına bağlıdır (Koç, 2011).

Kırsal alanlardaki yaşam koşullarının elverişsizliği gibi nedenlerle kırsal yaşayanların sayısı azaldı. Ayrıca, tarımda traktör, vb. aletlerin kullanılması nedeni ile verimliliğin artmasına, tarlaların üretim çiftliklerine dönüşmesi, kentleşmenin itici öğelerinin ardında yatan temel nedenlerdir. Kentlerdeki iş olanakları, sanayideki yüksek ücretler, çekicilik yanında toplumların kültürel değerleri de kentlere olan büyük göç dalgalarında pekiştirmektedir.

Kentleşme ile uzmanlaşma gerçekleşir ve aynı zamanda da tarımda uzmanlaşmaya da imkân verir. Ek olarak, kentte sağlık, eğitim, sosyal tesis, kültürel tesis imkanların fazlalığı yanında internet, telefon gibi iletişim ve ulaşım olanakları da diğer etkenler arasındadır. Kırsal yerleşmede nüfus azlığı kitleleri birbirine yakın tutarken kentte nüfus çokluğuna karşın yalnızlık yaşanır ve insan ilişkileri daha profesyoneldir. Bu sebeplerden dolayı da kentleşme ile yeni konut ihtiyacı ortaya çıkar ve politika yapıcıları tarafından gecekondulaşmaya izin vermeden çözümlenmesi gerekir.

Tarihsel olarak geçmişte de büyük şehirler olsada yeni dönemde "bilgi toplumu" yaratılmaktadır. Böylece, kentleşme sadece nüfusun kentlerde yoğunlaşması olmayıp farklılaşmış uzmanlaşmış, örgütlenmiş kent toplumunun inşa edilmesi demektir. Kısaca kentleşme kentsel çevrenin, kentsel toplumun yaşamını nesiller boyunca sürdürebileceği biçimde geliştirmesidir.

6.1. TEKNOKENT KAVRAMI

1950'li yıllarda ABD'de kurulan ve dünyada üniversite sanayi işbirliğini sağlama konusundaki en başarılı model olarak öne çıkmış olan Silikon Vadisi örneği ile teknoparklar gündeme oturmuştur. Günümüzde, birçok sanayileşmiş ülke- ABD, İngiltere, Fransa, Japonya, Çin, Kore, Hindistan, İsrail, Finlandiya gibi- üretim ve hizmet sektörleri ürettikleri katma değer önemli bölümü teknoparklar bünyesinden elde etmektedirler. Burada yürütülen AR-GE çalışmaları sonucunda teknoparklar teknolojik ve ekonomik gelişmenin en önemli aracı olarak görmektedir.

Teknoparklarda AR-GE çalışmaları yapılarak yeni ürünler ve yeni teknolojiler üretilmesi amaçlanmaktadır. ABD, bilgisayar teknolojisi alanındaki üstünlüğe sahipliğini dünyada kurulmuş ilk teknopark olan Silikon Vadisi'nde geliştirilen ürünler ve teknolojiyle sağlamaktadır. Diğer başarılı

⁴ <http://www.medimagazin.com.tr/hekim/genel/tr-saglik-turizminden-gecen-yil-25-milyar-dolar-gelir-saglandi-2-12-61469.html>

örnek olarak Fransa sanayisi, oluşturduğu katma değerın %24'ünü ülkedeki çok sayıda teknoparktan sadece bir tanesinden -Sophia Antipolis teknoparkında- yapılan AR-GE çalışmalarından elde etmektedir (Kobifinans, 2010).

Bu tür oluşumların 6000'i ABD ve 2000'i ise Avrupa'dadır ve bunlara sanal bilim parkları dahil değildir. Sanal bilim parkları sadece Almanya'da 270 civarındadır. Standart bir başlangıç büyüklüğü olmadığı gibi genel kabul gören bir modeli de yoktur teknoparkların. Avrupa'daki uygulama genelde sadece bir tek bina ile başlamıştır (Kobifinans, 2010).

Kısaca, teknoparkların ülkeye sağladıkları yararları özet olarak şöyle sıralayabiliriz (Kobifinans, 2010):

1. Bilgi tabanlı, ileri teknoloji üreten ve/veya yenilikçi firmaların oluşumu ve büyümesi,
2. Üniversitelerin araştırma altyapısına ayrılan kaynakların daha verimli kullanılması,
3. Ülkenin teknolojik ve dolayısıyla ekonomik düzeyinin yükselmesi, gelişmiş inovasyon,
4. Ülkenin uluslararası rekabet gücünün artması,
5. Bütün bunların sonucu olarak, ülkede refah düzeyinin yükselmesi.

Kısaca, kentleşme olgusunun bir parçasıdır.

7. SAĞLIK KENT VE MEDİKAL PARK ÖNERİSİ

Sağlık sektörü birçok alanla ilintili olduğundan mevcut etki alanlarının bir kısmına ait durumu ortaya koyalım. İlk olarak, küresel yiyecek ve içecek pazarında sağlıklı ürünlere yönelik talep artmış ve net gelirdeki yükselme sonucunda yiyecek ve içecek sektörü yıllık % 3 büyümeyle 2010 yılında 3,8 trilyon ABD dolarına ulaşacağı beklenmektedir. Zorunlu ihtiyaç olmayan ürünlerdeki harcamalar küresel ekonomik krize bağlı olarak daralmış ancak yiyecek ve içecek gibi temel ihtiyaç ürünlerindeki harcamalar bu dönemde daralmayıp sabit kalmıştır. Ekonomik daralmanın tüketim alışkanlıklarını ve önceliklerini etkilemiş ancak kaliteye olan ilgi, sağlamlık ve sürdürülebilirlik, tüketimde hâlen önemli bir role sahip olduğu görülmüş ve bu nedenle gıda güvenliği artmaktadır (TYDTA, Temmuz 2010a).

TYDTA (Temmuz 2010a) göre büyük nüfusu (yaklaşık 76 milyon), pazardaki doymuşluk ve olgunluk seviyesinin hala düşük olması, elverişli bir uzun dönem istikrarlı ekonomik yapının varlığı ve tatminkâr düzeydeki kişi başına bir milli gelir seviyesi sayesinde, Türkiye potansiyel yatırımcılar için oldukça çekici bir pazardır. Buna ek olarak, giderek daha da iyileşen yiyecek ve içecek ticaret dengesine sahip önemli bir tarımsal üretici olması Türkiye'ye ham maddeye erişim kolaylığı avantajı sağlamaktadır. Yüksek derecede tarım sektörüne bağlı olan gıda sektörü, ülke milli gelirinde %18-20 gibi bir oranla önemli bir paya sahiptir. TYDTA'a (Temmuz 2010a) göre bu sektör üretiminde 2008-2007 yılları arası % 4,1 oranında büyümede 2009-2008 yılları arası %1,3 oranında küçülmüştür. Ancak bu azalma diğer sektörlerle göre daha düşüktür.

Bir diğer ilintili sektör olarak kimya sektörünün ürünleri, küresel ekonomi için kilit konumda olan ve 2008 yılı itibarıyla yaklaşık 2,1 trilyon avro büyüklüğe ulaşmış bir ürün sanayisidir. Sağlık sektöründe dâhil birçok sektör Kimya sektöründen ham madde kullanılmaksızın üretimine devam edemez. Türkiye'nin kimya sektörü uzun yıllardır faaldir ve 4.000 şirkette 81.500'ün üzerinde çalışana istihdam sağlamaktadır (TYDTA, Ağustos 2010a). TYDTA'a (Ağustos 2010a) Temmuz 2010 döneminde kimyasal madde ihracatı 4,4 milyar ABD dolara ulaştığını ve bu sektörün 2009 yılındaki kimyevi madde ihracatı toplam ihracatın % 6,2'lik kısmını oluşturarak otomotiv, çelik ve tekstilden sonra dördüncü sırada yer aldığını göstermektedir.

Diğer bir ilintili alan olan maden sektörü Türkiye, küresel maden üretiminde 28 inci, maden ve mineral çeşitleri sayısında ise 10 uncu sıradadır. Protez gibi bir kısım sağlık ihtiyaçlarının da imal edilip üretildiği bu alandan Türkiye'nin hammadde ihracatçısı olmaktan çıkıp mamul mal ihracatçısı olması için sağlık malzemeleri üretiminde yönelmesi bir avantaj olacaktır (TYDTA, Temmuz 2010b). Diğer bir destekleyici alan olarak bilişim teknolojileri (BT) alanında, Türkiye BT sektöründe yüksek

seviyede nitelikli insan kaynaklarına sahiptir ve sağlık hizmetlerinin iletişim teknolojileri üzerinden verilen hizmetlerde avantaj yaratabilecektir (TYDTA, Ağustos 2010c)

Ayrıca, ülkemizde belediyelere ait su ve atık su arıtma tesisleri ve tehlikeli ve tıbbi atıkların arıtılması konuları, çevre ile ilgili kaygılar, artan enerji talebi, sanayileşme ve şehirleşmenin sonucunda ekonomik büyümeye bağlı olarak öncelikli bir sorun olmaya başlamıştır (TYDTA, Ağustos 2010d). Bu değişimler hem çevresel sorunlar yaratır hem de konut piyasasını etkiler. Bu durum mesken arzı üzerinde baskı yaratır ve belki de kentleşme olgusu yerleşecektir (TYDTA, Ağustos 2010e). Konut sektörü ile ilintili olarak, kalkınma için kentleşmenin gerekli olduğunu ve tüm sanayileşmiş ülkelerde de kentleşme oranı yüksek olduğu ifade edilmektedir. Kentte sağlık, eğitim, sosyal tesis, kültürel tesis olanakları daha fazladır ve kırsalda daha az sayıda olan bu tesislerden daha etkin faydalanma imkânı çıkabilir.

Sağlık kent vurgusu içinde teknokentin varlığı bir uzmanlık alanı olmasının önemi “medikalpark” olarak ifade edilmelidir. Tıbbi araç gereç ve ilaç sanayinde uzmanlaşmış bir teknopark olgusu ifade edilmektedir. Sağlık Bakanlığı 2015 yılına kadar ‘şehir hastaneler’ projesini tamamlamayı planlaması bir avantajdır. AK Parti’nin 2023 vizyonu kapsamında “Sedyeye üstünde, hastane hastane taşınma devrine son. Hasta yürüyen bantlarda taşınacak.” İfadesi bu proje kapsamında iyi bir başlangıç noktasıdır (Dilek, N., 23-05-2011). Kısaca, kentleşme olgusunun yeni bir uygulama yöntemi olabilir diye vurguladığımız bir konudur.

Birde etki alanı açısından yaklaşırsa aşağıdaki tablodaki ülkeler için bir öngür sunmaya yardımcı olacaktır. Bu ülkelerin toplam nüfusları yaklaşık 500 milyon büyüklüğündedir ve bir kısım sağlık göstergeleri genel olarak şöyledir; çocuk yaşta anne olmak, nüfus artışı, doğum oranı, beş yaş altı ölüm ve anne ölüm oranları yüksektir. Buna rağmen, kişi başına sağlık harcaması genelde çok düşüktür ve geliştirilmiş sağlık koruma % si ise genel olarak iyi durumdadır.

Tablo 2: Bir Kısım Ülke Demografik ve Sağlık verileri

ÜLKE		GÜRCİSTAN
IRAK	SUUDİ ARABİSTAN	RUSYA FEDERASYONU
İRAN	BAHREYN	UKRAYNA
SURİYE	KATAR	KAZAKİSTAN
FİLİSTİN	KUVEYT	KIRGIZİSTAN
İSRAİL	UMMAN	TÜRKMENİSTAN
LÜBNAN	MISIR	TURKEY
ÜRDÜN	SUDAN	BİRLEŞİK ARAP EMİRLİKLERİ
YEMEN	AZERBAYCAN	

Dünyada tek organize sanayi bölgesi Dubai’de dir ve uygulama için karar alan diğer bir ülke komşumuz İran’dır. Türkiye yasal zemini hazırlayıp uygulamaya geçmeyi planlayan diğer bir ülke durumundadır

7.1. MEDİKAL SEKTÖRÜ

Günümüzün koruyucu ve tedavi edici hekimlikte, tıbbi cihaz ve aletlerin gündelik kullanım sıklığı ve önemi artarak devam etmektedir. Son birkaç on yıl içinde teknolojiye yaşanan çok hızlı ilerlemeler tıbbi cihaz ve alet alanında da değişimler yaratmakla kalmamış aynı zamanda da insan sağlığının ele alınış perspektif ve mantığını köklü biçimde değişmesine sebebiyet vermektedir. Dijital tanı ve tedavi sistemlerinin geliştirilmesi, minimal invaziv tanı ve tedavi yöntemlerinin ağırlık kazanması, sarf malzemelerinde tek kullanımlık uygulamalara geçiş, nüfusun yaşlanmasının getirdiği yeni hastalık ve hasta bakımı profilleri, tıp

teknolojisinde ayak udurmasına sebebiyet vermesi bir örnektir. Bu gelişmelerin sürgit olması insan yaşam kalitesini ve süresini olumlu etkilenmektedir.

2009 yılında % 3'lük bir düşüşle 5,5 trilyon ABD doları düzeyinde gerçekleşen küresel sağlık harcamalarının heryıl artacağı öngörülmektedir. Sağlık harcamalarının küresel GSYİH'ya 2008 yılındaki % 9,9 olan oranı 2009 için % 10,1 olmuştur yani artış trendi içinde olduğuna işaretir. Bu da gıda sektörü gibi sağlık sektörünün de ekonomik krizlerden nispeten daha az etkilendiğini göstermektedir (TYDTA, Ağustos 2010A). Dolayısıyla, planlamacılar için önümüzdeki on yıllara net olarak damgasını vuracak konulardan biri olarak sağlık öngörülmektedir. Örnek olarak biyoteknoloji, hasta ve hastalıkların ele alınış biçim ve stratejileri verilebilir ya da nanoteknolojide veya malzeme teknolojisindeki gelişmelerde örnek verilebilir

Bunlara ek olarak yaşam standartlarının değişmeside belirleyicidir. İnsanın yaşam süresindeki artışa bağlı olarak yaşlı nüfusa özgü hastalık, organ-sistem yıpranmasını ve kimi kronik hastalıklarda uzaktan izleme zorunluluğunun doğması gibi sonuçlara yol açmıştır. Akıllı yapay uzuvlardaki ve duyu organlarındaki gelişmeler uzaktan hasta takip cihaz ve sistemlerinin yaygınlaşmasına sebep olmuştur.

Türkiye yaklaşık 73 milyonluk nüfusu, 400 milyar ABD \$ GSMH'sı, Kişi başına geliri 5477 ABD \$ ile toplam sağlık harcamasının 32 milyar ABD\$, kişi başına sağlık harcaması ise ortalama olarak 427 ABD\$, toplam tıbbi cihazlara yapılan harcaması satın alma gücü paritesine göre yaklaşık 3 milyar ABD\$ ve fert başına tıbbi cihazlara yapılan harcaması satın alma gücü paritesine göre yaklaşık 41 ABD\$ civarındadır. GSMH'nın yaklaşık %10'u sağlık harcamasına gitmekte ve yaklaşık olarak da GSMH'nın %1 i tıbbi cihazlara harcanmaktadır. Bu rakamlar önemli bir yüzdeyi ifade etmektedirler (Koçak, 2008).

Türkiye'de üretilen malzemeler yeterli bir araştırma düzeyine ulaşmadığından yetersiz kalmıştır. Tıbbi cihazlar neredeyse 300.000'den fazla ürünü barındıran çok geniş bir ürün yelpazesini kapsamaktadır (Türkoğlu, 2008). Türkiye tıbbi cihaz ihtiyacını genel olarak ithalatla karşılamakta ve bu alanda ihracatın ithalatı karşılama oranı yaklaşık olarak %15'i civarındadır.

TYDTA (Ağustos 2010b) göre Türkiye sağlık sektörünün gelecek vaat eden bir unsuru olan tıbbi cihaz pazarı dünyadaki en büyük 30 pazarın arasındadır ve 2010 yılında Türkiye tıbbi ekipman ve sarf malzemeleri pazarının büyüklüğünün 2,1 milyar ABD doları civarındadır hızla artan nüfusunun yaratacağı ihtiyaç toplam sağlık harcamalarının 2014 yılında yaklaşık 63 milyar ABD dolarına çıkacağını ve 2015 yılının sonuna kadar, ilaç ve tıbbi cihaz pazarlarının toplam büyüklüğünün, sırasıyla 22,8 milyar ve 3,12 milyar ABD dolarına ulaşacağı tahmin edilmektedir (TYDTA, Ağustos 2010b).

Diğer bir tamamlayıcı olan ilaç sanayi, beşeri ve veteriner hekimlikte tedavi edici, koruyucu ve besleyici olarak kullanılan sentetik, bitkisel, hayvansal ve biyolojik kaynaklı kimyasal maddeleri reel ekonomiyi tetikleyen bir alandır. Türkiye'deki ilaç sektörü yaklaşık 300 firma, 43 üretim tesisi ile yaklaşık 25 bin kişi istihdam etmekte ve 8 bin civarında ürün pazara sunmaktadır. Türkiye, toplam 18 milyar TL'lik ilaç hacmi ile dünyanın sayılı ülkeleri arasında yer almaktadır⁵.

Ayrıca globalleşen dünyada klasik ve yeni geliştirilmiş biyolojik ve kimyasal silahların bireysel ve devlet terörü adına yeni ve beklenmedik tehditler oluşturmasında nederece stratejik olabileceğinin göstergesidir. Böylece ülkelerin biyolojik saldırı tehditlerine karşı tanısal biyo-algılayıcıları ve kimyasal savaş ajanlarına duyarlı kemosensitif tanısal cihaz ihtiyacı olmuştur (TOBB, 2009).

Böyle bir alanda uzmanlaşma GSMH'da artış, sektörde özellikle beşeri sermaye alanında yeni istihdam alanlarının açılması ve devlet/üniversite/özel sektör işbirliğinin artmasına imkân verecektir. Güçlü bir tıbbi cihaz ve ilaç endüstrisi sağlık hizmetlerinin aksamadan devam etmesine, refah düzeyinin yükselmesine ve yaşam kalitesinin artmasını sağlayacaktır. Tıbbi teknoloji ve ilaç sektörü, birçok mühendislik disiplini içerdiği bunda temel sebeptir (makine, elektrik-elektronik, kimya, metalurji ve bilgisayar mühendislikleri gibi). Diğer disiplinlerdeki yenilikler, en hızlı biçimde uygulama olanağı bulunduğu bir alan olması da sosyo-ekonomik sonuçlar yaratacaktır. Örneğin, Türkiye'de tüm istihdam içindeki tıbbi cihaz sektörünün payı yaklaşık % 0,90'dır.

Devlet hastahaneleri ve Üniversiteler en büyük tüketici konumundadırlar (TOBB, 2009). Ayrıca, Türkiye'nin Avrupa toplamında yaklaşık 866 milyar avro (GSMH içindeki payı yaklaşık %8,6)

⁵ (<http://www.istekobi.com.tr/sectorler/saglik-s13/sectore-bakis/saglik-b13.aspx>, 2011)

sağlık harcaması ve yaklaşık 55 milyar avro (GSMH içindeki payı yaklaşık %4,4) olan tıbbi teknolojik harcaması ile bu pazarın büyüklüğü hakkında ipucu vermektedir (Kesen ve Solak, 2011).

8. SONUÇ

Mukayeseli üstünlüklerini artık rekabetçi üstünlük dediğimiz yani yaratılmış unsurlar üzerinde cereyan etmektedir çünkü tarihte kömürün revaçta olduğu bir zamanda daha kömür rezervleri tükenmeden önemini kaybetmeye başlamıştır. Kastımız, zenginliğin ve etkinliğin etkisi sahip olunanla değil, yaratılanlarla belirlenmekte ve bunda insanın rolü ağırlıklıdır (Kaynak, 2006).

Ekonomik yoğunluktan uzak bir yerde yerleşmek genelde verimliliği azalttığı bilinmektedir bu nedenle de bir ihtisas OSB önemlidir. Yerel bazda yoğunlaşmaya doğru yönelme hızla büyüyen ekonomilerde daha çabuk olmaktadır, tarımdan sanayiye doğru kayan kırdan-kente göçte gözlenebilir. Sonuç olarak insanların yaşadıkları yerlere temel hizmetleri götürmekle insanların göç etmesinin önüne geçileceği umulmaktadır.

Ulaşım maliyetlerinin azalması, uzmanlaşma ve ticaret, artırmaktadır buda daha büyük yoğunlaşmalara sebep olmaktadır ya da ikisi birlikte birbirini gerçekleştirmiştir (EG, 2009). Ülkeler herkesle ticaret yaparken- son 30 yıllık dönemde dünya üretiminin bir payı olarak ihracatta 4 misli artışla %25 lik payından üzerinde bir paya ulaşmış- komşularla ticaret daha da önemli olmuştur. Ancak, **düşen ulaşım maliyeti komşular arası ticareti artırırken, uzak ülkelerle olan ticareti artırmamıştır. Bu her ne kadar beklenti düşen maliyetlerden dolayı uzak ülkelerle olan ticaretin artması olsada. Neticede, ticaret küreselleşmekten ziyade yerelleşmektedir çünkü benzer ülkeler birbirleriyle daha fazla ticaret yapmaktadırlar. Bu ticaretin temeli doğal varlıklara dayalı değil ölçek ekonomilerine dayalıdır.**

Bu çerçevede, yaratılabilecek ölçek ekonomisi etkisi ile sağlık malzemeleri ve aramaları ile hem yakın hemde uzak pazarlara da hitap edebilecektir. Buna ek olarak ucuzlayan ulaşım ve iletişim imkanları ile insanların daha fazla mobil olması ve internette sörf yapmaları sonucu sağlık turizminde en sabit faktörlerden olan bir ülke zeminine bağlı kalmamanın yolu aktive edilmiş olur. **Üretim zincirinin bir küçük parçasında uzmanlaşma için seçilen ürünler de ülkeler bu çok karlı ve imalattaki ticaretin bileşenlerinden ve hızlı büyüyen alana üretimlerini kaydırmışlardır.**

Ülkeler ekonomik yapıları anlamında birbirlerine benzemektedirler. Bu ticaret hem nihai hem de ara mallarından müteşekkildir ve son 50 yıl içinde her ikisi de dikkate değer şekilde artmıştır. Ancak en büyük artış aramalı içindir- üretimin anlamı üründür. Bu aramalı ticaretinde de medikal malzemede, tıbbi bitki ve ilaç yapımıyla uzmanlaşarak dünya ticaretinden pay alınabilir demektir. Marjinal sanayi içi ticaret ara mallarında en yüksektir ve sadece imalat için de değildir. Tarımsal üretimden, iletişime maliyetlerindeki düşüş dünyanın çeşitli kısımlarından nihai ürünler için arz "bileşenleri"ne yönelik daha büyük hizmet bölünmeleri şeklinde sonuçlanmıştır (EG, 2009).

Ekonomik dışsallıkları yaratabilmek için tesislerin büyük olması gerekmektedir, ancak dışsallıkları üretmek için büyüklük zorunlu değildir. Ölçeğe göre artan getiriye artışı üretimin sabit maliyetidir (bir firma için içseldir), işgücüne, müşterilere ve yeni fikirlere sahip insanlara yakınlıktan doğar (bir firma için dışsaldır, hatta bir sektör içinde). Kuruluşun büyüklüğü fonksiyonundan daha az önemlidir. Sebep olarak makul bir ulaşım maliyeti ile kasabalar içsel ölçek ekonomilerini kolaylaştırmak için yeterince büyük olabilirler- özellikle de bilgi dağılımında- daha büyük şehirler tarafından türetilmiştir. Politika yapıcılarını şehirlerin fonksiyonlarına odaklanarak ölçek ekonomilerine ve dışsallıklara büyük önem verirler.

Beşeri sermaye kendisi gibi beşeri sermayenin yoğun olduğu yere gitmekte ve yaygın ekonomik analizin varsayımının aksine gerçekleşen ise tamda bunun zıttıdır. Yani eğitilmiş göç kendi gibi kalifiye olanları tercih etmektedir. Politik olarak tercih ise bunu teşvik edici olmalıdır. Kalifiye eleman eksikliği kurulacak yeni şehirleşmenin yaratacağı yoğunlaşmayla çözüm kazanacaktır. Kentlerdeki iş olanakları, sanayideki yüksek ücretler ve toplumun kültürel değerleri de kente olan büyük göç dalgasını pekiştirirken, büyük kentlerin eğitim ve sağlık konularında ki olanakları belirtilebilir.

Kentleşme yığılmanın ya da yoğunlaşmanın da ötesinde farklılaşmış uzmanlaşmış, örgütlenmiş kent toplumunun inşası demektir. Kentleşme demografik olarak sosyal ve ekonomik bakımdan büyüyen kentlerin bölgesel, ulusal ve küresel boyutlarda ilişkilerin yeniden organize edilmesidir. Kısaca kentleşme kentsel

çevrenin, kentsel toplumun yaşamını nesiller boyunca sürdürebileceği biçimde geliştirip kök salmasıdır ve eğitim -okuma, yazmanın ötesinde- kişinin hayatını değiştirerek onu özgürleştirecek, meslek öğretecek ve bağımsızlık kazandıracak bir olgudur.

Önerilerimiz için sürecin işleyişini şöyle özetlenebilir (Kaynak, 2010-03-27den modife edilmiştir):

- Bir kaynak transferi için önce üretimi planlanmalı ve transfer sonra yapılmalıdır ki devlet üretici değil yönlendiricidir.
- Vergi ve teşvik politikaları ve diğer politika uygulama alanlarıyla da desteklenir.
- Sağlık kent ve medikalpark öncelik olarak seçilir ve ileri teknolojilerin en uygun büyüklükteki işletmeler tarafından uygulanır.
- Bu kamulaştırmayı ya da tahsisle bir alan belirlenmelidir.
- Sağlık kent ve medikalpark için gerekli finansman KA, il ve ilçe merkezleri SYDV'si ve diğer kurumların konsorsiyom çalışmalarıyla kaynak yönlendirmesi ve Sağlık Bakanlığı ve Cazibe Merkezi bütçelerinden sağlanacak bir havuzla finanse edilebilir.
- Bu da diğer tamamlayıcı öncelik "tarım sektörü" olacak ve ileri teknolojilerin en uygun büyüklükteki işletmeler tarafından uygulanması sağlanacaktır.
- Bu kamulaştırma ya da birleşmeleri teşvik edecek bir politika uygulaması gerektirecektir.
- Finansman Merkez Bankası tarafından sağlanır.
- Bunun enflasyona sebep olacağı endişesi yersizdir Çünkü toprağını satan köylü bunu tüketim amacıyla harcamayacaktır. Tasarruf edecek ve muhtemelen taşınacağı yeni yerde yani şehirlerde konut alacaktır.
- TOKİ bu evlerin sağlar ve sonuç olarak tarım kesimi borçlu, Merkez Bankası alacaklı olur.
- Tarım kesiminde artan üretim, üretimin yapıldığı alanın dışına tüketilmek için taşınır.
 - Çünkü üreten halk zaten tarımsal ürüne doymuştur ve başlangıçta artan gelirini borcunu ödemekte kullanacak.
 - Böylece tarım ürünleri fiyatı düşer ve şehirlere gönderilen tarım ürünleri hızla artar.
 - Tarım ürünleri insan ihtiyaçlarında en ön sırada yer alır ve bu sağlanmadıkça diğer mallar talep edilmez.

KAYNAKÇA

- Asafu-Adjaye, J. (2005), "Income Inequality and Health: A Multi-Country Analysis" School of Economics, The University of Queensland, Brisbane, Australia.
- Ateşkan, Ümit (2014) sayfa 32 deki röpartaj, FarmanED sayı 3, Nevzat Ecza Deposu yayınıdır
- B.M. Habitat (United Nations Habitat (2003) "Challenge of Slums: Global Report on Human Settlements 2003" Londra: Earthscan Publications.
- Bahar, O. (2006) "Turizm Sektörünün Türkiye'nin Ekonomik Büyümesi Üzerindeki Etkisi: VAR Analizi Yaklaşımı" Yönetim ve Ekonomi Cilt:13 Sayı:2
- Bell, M., Pavitt, K. (1992) "Accumulating Technological Capability in Developing Countries" Proceeding of the World Bank, Annual Conference of Development Economic, 1992, s. 257-281.
- Berber, M. (2011) "İktisadi Büyüme ve Kalkınma: Büyüme Teorisi ve Kalkınma Ekonomisi" Derya Kitapevi
- Booyesen, F. Le R. And Bachmann, M. (2002), "HIV/AIDS, Poverty and Growth: Evidence From a Household Impact Study Conducted in the Free State Province, South Africa", presented at the annual conference of the Centre for study of African economics (CSAE), St, Catherie's College,

Oxford.

- Buğra, A., Keyder, Ç. (2007) “Bugünün Türkiye’inde Yoksulluk ve Sosyal Politika” Yerel Yönetişim ve Yoksulluğun Azaltılması, Günaydın Ofset, Haziran 2007.
- Bulutay, T. (1995) “Yeni Büyüme Kuramları ve Büyüme, Kalkınma Konusunda Diğer Bazı Yaklaşımlar” DPT
- Bülent Yamaç (2010) “Türkiye Sağlık Turizminde İddialı” TÜROFED sayı 1
- CABE (2010) “Urban green nation: Building the evidence base” CABE SPACE
- Chandler, Jr., A.D. (1977) “The Visible Hand” The managerial Revolution in American Business, The Belknap Press, Cambridge, Massachusetts, 1977.
- Çelik, Y. (2011) “Sürdürülebilir Kalkınma Kavramı Ve Sağlık” www.sid.hacettepe.edu.tr/Makale/2.82.pdf
- David, P. A. (1985) “Clio and the Economics of QWERTY” The American Economic Review, May 1985, s. 332-337.
- Dilek, N. (23-05-2011) “Sağlık şehirleri geliyor” TOPLUM Sayı: 859, <http://www.aksiyon.com.tr/aksiyon/haber-29485-saglik-sehirleri-geliyor.html>
- Dokucu, Ali İhsan (2014), sayfa 27 deki röportaj, FarmaNED sayı 3, Nevzat Ecza Deposu yayınıdır
- Drucker, P. (1994) “Gelecek İçin Yönetim, 1990’lar ve Sonrası” Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları 2.baskı, genel yayın no:327,
- Drucker, P. (2011) “Büyük Değişimler Çağında Yönetim” Optimist Yayınları, optimist yayın no:185, İstanbul.
- Feng, J. and Yu, Y. (2006) “Income Inequality and Health in Rural China” UNU-WIDER Conference, Advancing health Equity, jfeng@fudan.edu.cn, or 042015042@fudan.edu.cn.
- Göçer, K, ve Çıracı, H. (2003) “Türkiye’de kentlerin sosyal ve ekonomik göstergeleri arasındaki ilişki” itüdergisi mimarlık, planlama, tasarım Cilt:2, Sayı:1, 3-14 Mart 2003
- Grossman, G.M., Helpman, E. (1994) “Endogenous Innovation in the Theory of Growth” The Journal of Economic Perspectives, Winter 1994, s.23-44.
- <http://data.worldbank.org/indicator/SP.ADO.TFRT>
- http://www.kobifinans.com.tr/tr/bilgi_merkezi/020404/13593
- <http://www.ulkemasalari.gov.tr/pg/section-pg-ulke.cfm?id=Ukrayna>.
- İrfan Donat (2010) “Sağlık Turizmi Patliyor”, http://www.sabah.com.tr/Ekonomi/2010/08/22/yuz_gerdirme_abdde_15_turkiyede_6_bin_saglik_turizmi_patliyor
- <http://www.medimagazin.com.tr/hekim/genel/tr-saglik-turizminden-gecen-yil-25-milyar-dolar-gelir-saglandi-2-12-61469.html>
- http://www.turofed.org.tr/PDF/DergiTr/Turizm_Raporu-rapor%20turizm%20turofed.pdf
- Jayawardena, L. (1992) “Comment on “Toward a Counter-Counterrevolution in Deveopment Theory” by Krugman, Proceedings of the World Bank, Annual Conferance on Development Economics, 1992, s.51-57
- Kalyoncu, K. (2008) “An Assesment of the Effect of Health and Nutritional Quality on Worker Effort and Economic Growth Through Physical and Human Capital: Cross-Country and Turkish Evidence” etd.lib.metu.edu.tr/upload/12609606/index.pdf
- Kaynak, M. (2006) “Başımıza Çuval Geçirenler” Truva Yayınları
- Kaynak, M. (03-27-2010) “İktisat stratejisi” Star Gazetesi

- Kaynak, M. (24.07.2011) "Fantezi" Star Gazetesi
- Koç, E. (2011) "Kentleşme Kavramı Türkiye'de Kentleşme ve Kentleşme" www.yildiz.edu.tr/~ealtinok/kentlesme.ppt
- Krugman, P. (1992) "Toward a Counter-Counterrevolution in Deveopment Theory" Proceedings of the World Bank, Annual Conferance on Development Economics, 27 (1987), s. 41-55.
- Krugman, P. (1994) "Pendling Prosperity, Ekonomik Sense and Nonsense in the Age of Diminished Expectation" W.W. Nortan and Company, New York, 1994.
- Koçak, A. (2008) "Tıbbi Cihaz Sektör Raporu" TOBB
- Litsios S. (1994) Sustainable Development Is Healthy Development. World Health Forum. 15(2):193-5.
- Moody, M.J. (2010) "Medikal Turizm" TÜROFED sayı 1
- Nixon, J. (1999), "Convergence Analysis of Health Care Expenditure in the EU countries Using Two Approaches", Discussion papers in Economics, no: 1999/03, The University of York.
- North, D.C. (1990) "Institution, Institutional Change and Economic Performance, Cambridge University Press, 1990.
- Nur, N. ve Sümer, H. (2008) "Kentleşme, Küresel Isınma ve iklim Değişikliğinin Sağlık Üzerindeki Etkileri" Erciyes Tıp Dergisi (Erciyes Medical Journal) 2008;30(4):302-304
- Over, M. (1991) "Economics for Health Sector Analysis" The World Bank, Washington.
- Perelman, M. (1993) "The pathology of the US Economy, The Costs of a Low-Wage System" St. Martin's Press, New York, 1993.
- Price C., Dube, P. (1997) "Sustainable Development and Health: Concepts, Principles and Framework for European Citise and Towns" EUR/ICP/POLC06035a- European Sustainable Development and Health Series:1
- Romer, P.M. (1994) "The Origins of Endogenous Growth" The Journal of Economic Perspectives, Winter 1994, 2.3-22.
- Seçer, B. (2009) "İşgücü Piyasasında Sosyal Sermaye" Kamu-İs; C:10, S:3/2009
- Selin Peker (2010) "dünyanın gözleri dünya göz hastahanesi'ne emanet" TÜROFED sayı 1
- Solak, Mustafa (2014), sayfa 31 deki röportaj, FarmaNED sayı 3, Nevzat Ecza Deposu yayınıdır
- Solow, R.M. (1994) "Perspective on Growth Teory", The Journal of Economic Perspectives, Winter 1994, s. 45-54.
- Stiglitz, J.E. (1992) "Comment on ""Toward a Counter-Counterrevolution in Deveopment Theory" by Krugman, Proceedings of the World Bank, Annual Conferance on Development Economics, 1992, s. 39-49.
- The World Bank (2009) "Reshaping Economic Geography" World Deveopment Report
- Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (2009) "TÜRKİYE'DE MEDİKAL SEKTÖRÜ 2009" SEKTÖR RAPORU Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB)
- Turrel, G. (2001), "Income Inequality and Health: In Search of Fundamental Causes", in Dixon, Jane Meredith, Douglas, Robert Matheson, Eckersley, Richard (eds.) The Social Origins of Health and Well Being, Cambridge University Press:83-104.
- Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Yatırım Destek ve Tanıtım Ajansı (Temmuz 2010a) "Türkiye Gıda Sektörü Raporu"
- Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Yatırım Destek ve Tanıtım Ajansı (Ağustos 2010a) "Türkiye Kimya Sektörü Raporu"
- Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Yatırım Destek ve Tanıtım Ajansı (Ağustos 2010b) "Türkiye Sağlık

Sektörü Raporu”

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Yatırım Destek ve Tanıtım Ajansı (Agostos 2010c) “Bilgi ve Teknolojileri Sektörü Raporu”

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Yatırım Destek ve Tanıtım Ajansı (Agostos 2010d) “ Çevre Teknolojileri ve Yenilenebilir Enerji Raporu”

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Yatırım Destek ve Tanıtım Ajansı (Ocak 2010e) “ Türkiye Gayrimenkul Sektörü Raporu”

Türkoğlu, Y. (2008) “Medikal Aletler ve Cihazlar”, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi

TÜROFED (2010) Turizm Raporu, yıl:1, sayı 1, Haziran 2010

Von Zon, A. ve Muysken, J. (2001), “Health and Endogenous Growth”, Journal of Health economics 20, pp: 169-185.

Wagstaff, A. (2001), “Poverty and Health”, Working Paper 3644, World Bank Policy Research, The World Bank, Washington DC, USA, Email: awagstaff@worldbank.org.

WHO (1994) “Basic Documanets” 40th Edition, Geneva

Yeni Şafak, 20 Ağustos, (2011) “500 bin yabancı tedavi için bizi seçti” sayfa 11.

Yıldırım, Ruşen (2014) , sayfa 29 deki röpartaj, FarmaNED sayı 3, Nevzat Ecza Deposu yayınıdır

TÜRKİYE’DE KAMU HARCAMALARININ EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNDEKİ ETKİSİ ve YENİ KAMU MALİ YÖNETİMİNİN ROLÜ

THE IMPACT OF PUBLIC CURRENT AND INVESTMENT EXPENDITURES ON ECONOMIC GROWTH AND THE ROLE OF NEW PUBLIC FINANCIAL MANAGEMENT IN TURKEY

Hakan BAKKAL*

Öz

Çalışmanın amacı Türkiye’de, kamu cari ve yatırım harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi ve bu bağlamda yeni kamu mali yönetiminin rolünü analiz etmektir. 1980-2013 dönemi verilerinin kullanıldığı bu çalışmada FMOLS yönteminin kullanılması benimsenmiştir. Yapılan analizlerden elde edilen ampirik sonuçlar, cari harcamaların ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkide bulunduğu ve 5018 sayılı kamu mali yönetimi ve kontrol kanunu ile uygulamaya konulan yeni kamu mali yönetiminin bu olumlu etkiyi artırdığını göstermektedir. Yatırım harcamalarının ise büyüme üzerinde olumlu bir etkisinin olduğu ancak bunun istatistiki olarak anlamlı olmadığı belirlenmiştir. Yeni kamu mali yönetiminin iç kontrol uygulamaları ile desteklenmesi durumunda, kaynakların kullanımında daha yüksek bir verimliliğin sağlanabileceği ve dolayısıyla harcamaların büyüme üzerindeki etkisinin artabileceği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kamu Harcamaları, Ekonomik Büyüme, Yeni Kamu Yönetimi, Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu, FMOLS

Abstract

The aim of the study to analyze the impact of public current and investment expenditures on economic growth and in this context to analyze the role of new public financial management in Turkey. In the study by using annual dataset over 1980-2013 period, FMOLS method is adopted. Empirical results obtained from the analysis indicate that current expenditures have a positive effect on economic growth, and the new public financial management that is put into practice with the implementation of the #5018 numbered public financial management and control law has increased this positive effect. However, investment expenditures have also positive effects on the growth to some extent but this result is not significantly correlated. While giving support to the new public financial management with internal control practices, it is thought that higher productivity will be achieved in the utilization of resources and hence the effect of the expenditures on growth may be further increased.

Keywords: Public Expenditure, Economic Growth, New Public Management, Public Fiscal Management and Control Act, FMOLS

* Dr., Yalova Üniversitesi, Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı, e-mail: hakan.bakkal@yalova.edu.tr

1. Giriş

Kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki ekonomi biliminde en fazla çalışma yapılan konulardan birisidir. Söz konusu harcamaların ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin olup olmadığı, teoride iki iktisadi yaklaşım tarafından devletin ekonomik yaşamda atfetmiş oldukları rolüne bağlı olarak ortaya konulmaya çalışılmıştır. Klasik iktisadi yaklaşım, ekonominin tam istihdamdan ayrılması halinde, sapsmanın piyasa dinamikleri tarafından bertaraf edileceği ve uzun dönemde tam istihdamda dengeye geleceği varsayımları altında, devletin mümkün olduğu kadar iktisadi faaliyetlerde yer almaması gerektiğini savunmaktadır. 1929 büyük buhran sonrası klasiklerin öne sürdüğü şekilde piyasalarda tam istihdamın sağlanamaması, bu görüşün geçerliliğini yitirmesine yol açmıştır. Diğer taraftan Keynesyen ve post keynesyenlere göre, ekonomi çoğu zaman eksik istihdamda bulunduğu için genişletici talep yönlü politikalar ile tam istihdama ulaşmada kamu harcamalarının artırılması gerektiği ileri sürülmektedir.

Devletin ekonomik yaşamda oynayacağı rol 1929 büyük buhranı sonrası sınırlı düzeyde kalmış, ancak ikinci dünya savaşı sonrası birçok ülkede, özellikle sosyal devlet anlayışının gelişmesi neticesinde devletin sosyal ve iktisadi yaşamda sorumluluğunun artması kamu harcamalarındaki artışın önemli seviyelere yükselmesine yolaçmıştır. Kamu ekonomideki büyüklüğüne rağmen, bürokratik yapı, politik nedenlerden kaynaklanan tercihler vb. kamusal yarar amacını taşımayan kaynak kullanımları sonucunda, iktisadi gelişme açısından beklenen katkıyı sağlayamamıştır. Kamu harcamalarının büyük ölçüde verimsiz olarak kabul edilmesinin yanısıra neoliberal politikalar doğrultusunda piyasalarda serbestleşme ve deragölasyon hareketleri neticesinde devletin ekonomik alandaki faaliyetleri giderek azalmış, faaliyetlerin önemli bir kısmı özel sektöre devredilmiştir. Günümüzde ise, bu durum ülkeden ülkeye farklılık göstermekle birlikte hükümetler temel olarak yerine getirmekle sorumlu tutulduğu, kamu çalışanlarının maaşları, eğitim, ulaşırma, adalet gibi alanlarda, köprü, tünel, yol, gibi altyapı yatırımlarında, emeklilere, işsizlere ve dezavantajlı kesimlere yönelik sosyal yardım harcamaları vb. nitelikte harcamalarda bulunmaktadır.

Kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasında bir ilişkinin olup-olmadığı, ekonomik büyüme üzerinde herhangi bir olumlu katkısının bulunup-bulunmadığı yapılan birçok ampirik çalışma ile ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu çalışmalar incelendiğinde, ülkelerin gelişmişlik düzeyi, kamu sektörünün payı, kamu harcamalarının bileşenleri gibi faktörlerin ele alınmasına bağlı olarak farklı sonuçlar taşıdığı görülmektedir. Yapılan bu çalışmaların bir kısmında, kamu harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılırken, bir kısmında ise harcamaların büyüme üzerindeki etkisinin negatif olduğu ya da herhangi bir etkisinin olmadığı ileri sürülmektedir. Türkiye’de de, bu konuda yapılan benzer çalışmaların olduğu ve çalışmalarda yapılan analizlerin kamu harcamalarını genel olarak, bileşenlerine göre ya da harcama alanına göre ele alarak ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini inceledikleri görülmektedir. Bununla birlikte, kamu harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisine ilişkin çok sayıda çalışma bulunmasına rağmen, kamu yönetimindeki yeni gelişmelerin bu ilişkide rolünü irdeleyen çalışmalar sınırlı düzeydedir. Bu alanda yapılan çalışmalarda, genel olarak iyi yönetim uygulamalarının büyüme üzerindeki etkisi ortaya konulmakta olup, uygulamalar neticesinde spesifik olarak kamu harcamalarının büyüme etkisini irdeleyen araştırmalar küçük bir yer tutmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, cari ve yatırım harcamaları bileşenine göre Türkiye’de, merkezi yönetim kamu harcamalarının büyüme üzerindeki etkisini incelemek ve iyi yönetim ilkelerini de içeren ve Türkiye’de 5018 sayılı kanun uygulamaya konulan yeni kamu mali yönetiminin, bu ilişkide herhangi bir rolünün olup-olmadığını ortaya koymaktır.

2. Teorik Çerçeve

Kamu harcamalarının iktisadi büyüme üzerindeki etkisi hakkında iki temel farklı görüş bulunmaktadır. Klasik ve neo-klasiklere göre, kamusal faaliyetler, piyasanın süpürülmesini engelleyerek ekonomideki kaynakların dağılımında ve kullanımında etkinliğin sağlanamamasına yol açmaktadır. Aynı zamanda, bu faaliyetler için yapılan harcamalar özel sektör harcamaları üzerinde dışlama etkisi yaratarak, kamuya göre daha verimli olan özel sektör yatırımlarını azaltmaktadır.

Kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi özgün biçimde ele alan iktisatçıların başında Adolf Wagner gelmektedir. Wagner, sanayileşme ile birlikte toplumsal düzeyde ortaya çıkan sosyal gelişme arzusu sonucu kamusal faaliyetlerin kapsamının genişlediğini ve bu genişlemenin doğal sonucu olarak kamu harcamalarındaki artışı beraberinde getirdiğini gözlemiştir. Wagner kanunu olarak da bilinen bu görüşe göre, ekonomik büyümenin olması halinde kamu harcamalarının artacağı iddia edilmektedir (Henrekson, 1993: 407). Sonuç olarak Wagner, kamu harcamalarındaki artışın ekonomik büyümenin kaynağı değil bir sonucu olduğunu belirtmektedir.

İkinci temel yaklaşım Keynesyen yaklaşımdır. Bu yaklaşım, Wagner kanunda ileri sürülenin tersine, kamu harcamalarındaki artışının büyüme üzerinde etkide bulunacağını ve bu etkinin artış yönünde olacağını ileri sürmektedir. Keynesyen görüşe göre hükümetler, gerek altyapı yatırımları gerekse hane halklarına yönelik harcamalara gitmekte, bu harcamalar çarpan mekanizması ile toplam talebi artırmak suretiyle büyüme üzerinde bir artış yaratmaktadır. Keynes, özellikle özel tüketim ve yatırımların yetersiz olduğu kriz dönemlerinde işsizliği ve eksik istihdamı azaltmada talep yönlü politikaların uygulanması ve dolayısıyla kamu harcamalarının artırılması ile toplam talebin ve milli gelirin artacağını iddia etmektedir. Keynesyen yaklaşımın kamu sektörünün önemine dikkat çektiği bu görüşleri, hükümetlerin kamu harcamalarının ekonomideki payını artırmasına zemin hazırlamış, özellikle ikinci dünya savaşı sonrası hükümetler ekonomik durgunluktan çıkmak için keynesyen politikalara başvurmuştur. Bu politikaların yanısıra ülke nüfuslarının artması ve sosyal devlet anlayışının toplumsal yaşamda gitgide hâkim olması, bu harcamaların ülke ekonomilerinde önemli seviyelere ulaşmasına yol açmıştır.

Konuya büyüme teorileri çerçevesinde bakılacak olursa, kamu harcamalarının içsel büyüme teorisine kadar analizlerde yer almadığı görülmektedir. İçsel büyüme teorisi öncesinde Solow ve Solow büyüme teorisini geliştiren Cas (1965) ve Koopmans (1965) gibi klasik büyüme teorisi öncüleri, büyüme üzerinde herhangi bir etkisinin olmadığından hareketle çalışmalarında kamu harcamalarını ele almamışlardır (Minea, 2008: 99). Kamu harcamalarının çalışmalarda yer verilmesi, birtakım içsel büyüme teorileri ile birlikte sözkonusu olmuştur. İçsel büyüme teorileri içerisinde kamu harcamalarının değişken olarak analizlere dâhil edildiği, Barro (1990), Futagami vd. (1993) gibi iktisatçıların yapmış oldukları çalışmalarda, sermaye, eğitim ve araştırma geliştirme gibi üretken alanlardaki kamu harcamalarının uzun dönemde ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkide bulunabildiği ileri sürülmektedir.

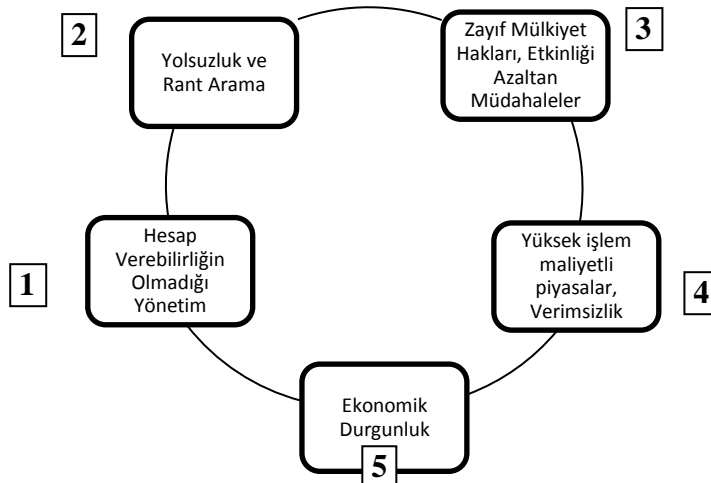
Kamunun temel olarak bir takım yollarla harcamalarda bulunmak suretiyle büyüme üzerinde bir etkide bulunabileceğini söylemek mümkündür. Buna göre;

- i. Sermaye ve emeğin arz ve talebinde olası çarpıklıkları minimize edebilecek kamusal faaliyetlerde bulunarak,
- ii. Özel sektörün faaliyetlerini kolaylaştıracak sosyal ve ekonomik altyapıyı sağlayarak,

- iii. Piyasa eksiklikleri ya da dışsallıklardan dolayı özel sektörün faaliyette bulunması için gerekli yatırımlarda bulunarak harcamalarda bulunmak suretiyle kamu sektörü büyümeye olumlu katkıda bulunabilmektedir (Braşoveanu, 2012).

Bu etkinin yönü ve derecesi, ülkenin gelişmişlik düzeyine, kamu sektörünün büyüklüğüne, harcamaların bileşenlerine bağlı olduğu kadar kaynak kullanımlarındaki etkinliğe, verimliliğe ve yönetim kalitesine bağlı olarak değişebilmektedir. Örneğin, Dethier, (1999: 8)'e göre, iyi yönetim, kamu kaynaklarının verimlilik kayıplarını azaltarak daha iyi ekonomik sonuçlara yolaçmakta ve ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkide bulunmaktadır. Bu nedenle, iyi yönetişime sahip olmayan kurumların iktisadi faaliyette bulunduğu ülkelerde, kamu harcamalarının büyüme üzerinde olumsuz bir etkide bulunabileceğini ya da en azından herhangi bir olumlu katkının olamayabileceğini söylemek mümkündür. Dolayısıyla, iyi yönetişimin bulunduğu ülkelerin diğer ülkelere göre büyüme oranında daha hızlı bir artış ve daha fazla gelir düzeyine sahip olması beklenmektedir (Cooray, 2009: 405) İyi yönetişimin olmadığı bir ülkede oluşabilecek ekonomik sonuçlar şekil-1'de gösterilmektedir.

Şekil-1: İyi Yönetişimin Olmadığı Bir İktisadi Yapı

Kaynak: Khan, (2008: 115)

Şüphesiz bu durum, harcamalarda verimliliğin sağlanmasıyla yakından ilişkilidir. Bu açıdan yeni kamu yönetiminin, iyi yönetişimin kamu kurumlarında tesis edilmesinde büyük bir önemi bulunmaktadır. Yeni kamu mali yönetimi, yönetimden farklı bir anlam taşımakla birlikte, şeffaflık, hesap verebilirlik, paydaşların katılımı, etik davranış ve dürüstlük gibi iyi yönetişimin karakteristik özelliklerini içermektedir. Sahip olduğu bu özelliklerle birlikte yeni kamu mali yönetiminin diğer özelliklerinin uygulanması, kamu sektöründe kaynakların gün geçtikçe sonuçlara dayalı olarak ve daha verimli bir şekilde kullanıldığı bir yapıya evrilmesini sağlamaktadır.

Konu Türkiye açısından ele alınacak olursa, 2006 yılı ile birlikte, kamunun yönetim yapısında radikal bir değişikliğe gidildiği görülmektedir. Bu tarihe kadar, girdi odaklı, devletin tüm faaliyetlerini kapsamayan ve kaynakların kullanılmasında verimliliğin aranmadığı bir mali yönetim yapısının olduğu görülmektedir. Türkiye sahip olduğu bu yapıyla, tecrübe etmiş olduğu 1994, 1999 ve 2001 krizleri sonucu, IMF stand-by anlaşmaları çerçevesinde “Washington Konsensüsü” olarak adlandırılan ve Washington merkezli kurumlar tarafından önerilen politikaları esas almak zorunda kalmış ve bunun sonucunda ülkede mali disiplinin sağlanması gerekliliği doğmuştur (Karakurt, 2011: 32). Bu

gereksinimle birlikte global olarak devletin iktisadi yaşamdaki yeri ve önemine olan bakış açısının değişmesi, Türkiye’de de kamu yönetim yapısının gözden geçirilmesini sağlamıştır. Yaşanan bu gelişmeler sonucunda, Türkiye’de yeni kamu mali yönetimine dayalı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu yürürlüğe konulmuştur. Kanun, merkezi yönetim kuruluşları ile birlikte sosyal güvenlik kurumları, düzenleyici kurumlar ve mahalli idareleri kapsamaktadır. Kalkınma planları ve programlarda yer alan politika ve hedefler doğrultusunda kamu kaynaklarının etkili, ekonomik ve verimli bir şekilde elde edilmesi ve kullanılmasını, hesap verebilirliği ve malî saydamlığı sağlamak üzere kamu malî yönetiminin yapısını ve işleyişini düzenlemektedir (5018 S.K.: M.1). Kanunda, Bakanlıklar, münhasır merkez kuruluşları, Üniversiteler, diğer özel bütçeli idareler ve düzenleyici ve denetleyici kurumlar merkezi yönetim kuruluşları olarak sayılmaktadır.

3. Literatür

Literatürde, kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki hakkında çok sayıda ampirik çalışma bulunmaktadır. Sosyo-ekonomik yönden farklı birçok ülkede yapılan bu çalışmalarda kamu harcamalarının büyüme üzerinde hangi yönde etkide bulunduğu dair tam bir fikir birliği bulunmamaktadır. Bazı çalışmalarda büyüme üzerinde pozitif yönde bir etkinin olduğu ortaya konulmakta iken, bazı çalışmalarda ise kamu harcamalarının olumsuz şekilde büyümeyi etkilediği ya da herhangi bir etkisinin olmadığı ileri sürülmektedir. Çalışmalarda ağırlıklı olarak kamu harcamalarının bileşenleri ya da konusuna göre yapılan kamu harcamaları dikkate alınarak bulgular ortaya konulmuştur. Bununla birlikte, iyi yönetişimin ya da yeni kamu yönetiminin bu ilişkideki rolüne dair oldukça sınırlı sayıda araştırma yapılmış, çalışmaların büyük kısmı, yönetişim ya da yönetim kalitesi ile büyüme üzerindeki ilişki üzerine yapılmıştır.

3.1. Kamu Harcamaları Ekonomik Büyüme İlişkisi

Barro (1991), 1960-1985 dönemi için yatay kesit analizini kullanarak, 98 ülkeyi ele aldığı çalışmada, ekonomik büyüme ile hükümet harcamaları arasında güçlü bir şekilde negatif yönlü ilişkinin olduğu sonucuna varmıştır.

Shantayanan vd. (1996), Doğu ve Güney Asya, Sahra Altı Afrika ve Latin Amerika’ya kapsayan ve aralarında Türkiye’nin de bulunduğu 43 ülkeyi 1970-1990 dönemi için panel veri modeliyle ele almış ve genel olarak bu ülkelerde cari harcamalardaki artışın ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşmıştır.

Strauss (1998), 21’i gelişmiş ve 43’ü az gelişmiş olmak üzere toplam 64 ülke için 1970-1993 dönemi için yapmış olduğu regresyon analizi ile hükümetin ekonomik büyüme üzerinde önemli bir etkiye sahip olmadığını ortaya koymuştur. Ayrıca, özellikle az gelişmiş ülkelerde harcamalardaki artışın, artan bütçe açıkları ve borçlanma nedeniyle ekonomik büyümeyi negatif yönde etkilediği sonucuna ulaşmıştır.

Bleaney vd. (2001) OLS ve GLS yöntemleri ile 22 OECD ülkesi üzerinde 1970-1995 dönemini ele alarak yapmış oldukları çalışmada, üretken kamu harcamalarının ekonomik büyümeyi artırdığı, üretken olmayanların ise artırmadığını ortaya koymuştur.

Al Faris, (2002), 1970-1997 dönemi için Körfez İşbirliği Konseyi üye ülkeleri üzerinde, çoklu eşbütünlük yöntemi kullanarak, yaptığı çalışmada, kamu harcamalarının büyüme üzerinde önemli bir etkiye sahip olmadığı bulgusuna ulaşmış ve Keynesyen yaklaşımın bu ülkelerde geçerli olmadığı sonucuna varmıştır.

Schaltegger ve Torgler, (2004), 26 bölgeyi ele alarak panel veri tekniğiyle 1981-2001 dönemine ilişkin İsviçre’yi analiz ettiği çalışmada kamu harcamalarının büyüme üzerinde negatif etkide bulunduğu bulgusuna ulaşmıştır.

Gupta vd., (2005), 1990-2000 döneminde 30 düşük gelirli ülkeler üzerinde yaptığı GLS analizi ile ücret dışındaki mal ve hizmetlere ve yatırım harcamalarına yapılan harcamaların artması halinde, kamu yatırım harcamalarının büyüme üzerindeki etkisinin daha fazla olacağını, aksi takdirde büyüme üzerindeki olumlu etkisinin zayıflayacağını ileri sürmektedir.

Bose vd., (2007), 30 gelişmekte olan ülke üzerinde, panel veri analizi ile 1970-1980 dönemini ele alarak yaptıkları çalışmada, ulaşım, iletişim, eğitim ve savunmayı kapsayan sermaye yatırımlarının ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkiye sahip olduğunu, cari harcamaların etkisinin ise istatistiki olarak anlamsız olduğunu ortaya koymuştur.

Ávila ve Strauch, (2008), AB'ye üye 15 ülkede, 1960-2000 dönemini esas alarak FMOLS modeli ile yaptığı çalışmada, toplam kamu harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde negatif, kamu yatırım harcamalarının ise pozitif bir etkiye sahip olduğu bulgusuna ulaşmıştır.

Alexiou (2009), Güneydoğu Avrupa'da bulunan 7 ülkeyi dahil ettiği çalışmasında OLS, FEM ve RCM yöntemlerini kullanarak 1995-2005 yıllık verileriyle yaptığı çalışma sonucunda kamu harcamalarının büyüme üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahip olduğuna yönelik bulguya ulaşmıştır.

Christie, (2012), 1971-2005 dönemine ilişkin, 136 ülkeyi kapsayan panel veri analizi ile yaptığı çalışmada, Asya, Avrupa-Orta Asya (ECA) ülkelerinde kamu harcamalarının büyüme üzerindeki etkisinin pozitif olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Kamu harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde etkilerine yönelik Türkiye üzerinde belirli bir dönem ele alınarak yapılan bazı çalışmalar ve çalışma sonuçları şunlardır:

Uzay (2002), Uzay (2002), 1971-1999 döneminde Türkiye'de kamu büyüklüğünün büyüme üzerindeki etkisini iki sektörlü üretim fonksiyonu çerçevesinde ele almıştır. Çalışmada, söz konusu dönemde Türkiye'de kamu harcamalarındaki artışın büyümeyi olumlu yönde etkilediği tespit edilmiştir

Kar ve Taban (2003), 1971-2000 dönemini verilerine dayanarak eğitim, sosyal alandaki kamu harcamalarının büyümeye katkıda bulunduğunu, altyapı harcamalarının ise ekonomik büyüme üzerinde önemli bir etkisinin olmadığını eşbütünleşme testi ile ortaya koymuşlardır.

Altay ve Altın, (2008), 1980-2005 dönemini ele alarak, cari, yatırım ve transfer harcamalarının büyümeye etkisinin pozitif, ancak toplam harcamaların etkisinin negatif olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Toplam kamu harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki olumsuz etkinin, kamu sektörünün düşük verimliliğinden kaynaklandığı çalışmada ileri sürülmektedir.

Demir ve Sever, (2008), 1980-2007 dönemi için kamu altyapı harcamaları ile ekonomik büyüme arasında yapmış oldukları VAR analizine göre turizm, sanayi ve ulaşım sektörlerindeki kamu altyapı harcamalarının ekonomik büyümeyi artırdığını ortaya koymuşlardır.

Oktayer ve Susam (2008), 1970-2005 dönemini ele alarak En Küçük Kareler Yöntemi (EKK) kullanarak yapmış oldukları analiz sonuçlarına göre, toplam kamu harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin anlamlı olmadığı, kamu yatırım harcamalarının ise ekonomik büyüme üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğu sonucuna varılmıştır.

Altunç, (2010), 1960-2009 dönemine ait veriler ile yaptığı VAR analizi sonucunda, kamu yatırım harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde anlamlı bir olumlu etkisinin olduğunu ortaya koymuştur.

Aytaç ve Güran (2010), 1987-2005 yılları için ekonomik sınıflandırmaya göre kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki, yapısal kırılma göz önüne alınarak nedensellik ilişkisi ve vektör otoregrasyon (VAR) analizi kullanılarak incelenmiştir. Elde edilen sonuçlara göre transfer ve yatırım harcamaları ile ekonomik büyüme arasında herhangi bir ilişki bulunamamıştır.

Yilgör ve Ertuğrul, (2012), 1980-2010 dönemi verilerine dayalı olarak VAR -etki-tepki analizi çalışması neticesinde, cari, transfer ve toplam harcamaların büyüme üzerinde pozitif etkisinin olduğu, yatırım harcamaları ile ekonomik büyüme arasında ise herhangi bir ilişkinin bulunmadığı sonucuna ulaşmıştır.

Mızırak ve Üçler (2012), 1970-2009 dönemine ilişkin ARDL sınır testi yöntemiyle yapmış oldukları çalışmada, cari harcamaların ve yatırım harcamalarının ekonomik büyümeyi pozitif etkilediği, ancak transfer harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde olumsuz bir etkide bulunduğu sonucuna ulaşmışlardır.

3.2.Yönetişimin ve Yeni Kamu Mali Yönetiminin Kamu Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Rolüne Dair Yapılan Çalışmalar

Alesina vd., (1996), kurumsal yapı göstergesi olarak politik kurumların kalitesini ele aldıkları çalışmalarında, politik kurumların kalitesinin daha yüksek büyüme oranlarına yol açtığı sonucuna ulaşmışlardır.

Hulten, (1996), yönetişimin verimliliğini ölçmek için geliştirdiği performans göstergelerine dayanarak ürettiği toplam altyapı verimlilik endeksi sonuçlarına göre altyapı verimliliğinin ülkeler arasındaki büyüme farklarını açıklama da en önemli değişken olduğunu bulmuştur. Aschauer, (2000), Hulten'in aynı göstergelerini kullanarak kamu sermayesi verimliliğinin büyüme üzerinde artışa yolaçtığı sonucuna varmıştır.

Hall ve Jones, (1999), bürokratik verimlilik, yolsuzluk, vb. kriterleri dikkate alarak 127 ülke üzerinde yapmış olduğu araştırmada, yönetişimin büyüme üzerinde olumlu etkiye sahip olduğunu ortaya koymuştur.

Chong ve Calderon, (2000), çoklu kurumsal denge kuramını ortaya koyarak sağlıklı yönetim kurallarına sahip kurumların olduğu ülkelerde büyümenin desteklendiğini ve yönetişimin büyüme üzerinde olumlu etkiye sahip olduğunu iddia etmektedir.

Kaufmann ve Kraay, (2002), hesap verebilirlik, yönetimin verimliliği, kurumsal düzenlemelerin niteliği, yolsuzluklara karşı kontrol gibi dünya bankası tarafından geliştirilen altı farklı yönetim kriterine göre 175 ülkeyi kapsayan 2000-2001 dönemine ilişkin çalışmada, iyi yönetişimin daha yüksek bir kişi başına düşen milli gelire ve uzun dönemde ekonomik büyümeye yolaçan unsurdan biri olduğunu OLS Regresyon Modeli ile ortaya koymuştur.

Kaufmann vd., (2006), birleşik yönetim indeksi ile ülkelerin yönetim düzeylerine göre büyüme üzerinde farklı etkilerin olduğunu ortaya koymuştur. Buna göre iyi yönetişimin kamu sermayesinin verimliliğini artırmak suretiyle büyümeye katkısında önemli rol oynadığını belirtmektedir.

Faysal ve Baldemir (2006), kurumsal yapı ve ekonomik büyüme ilişkisini panel veri analizi ile inceledikleri çalışmalarında, 199 ülkeyi kümeleme analiziyle üç gruba ayırmışlar ve ifade özgürlüğü, hesap verebilirlik, politik istikrar, yönetimin etkinliği, düzenlemelerin

kalitesi ve yolsuzlukların önlenmesi gibi değişkenlerin ekonomik büyümeyi ne yönde etkilediğini araştırmışlardır. Yapılan araştırma sonucu ülkeler arasında farklılık göstermekle birlikte, yolsuzluğun önlenmesinin tüm ülke gruplarında büyüme üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğu, şeffaflığın ise ülkelerin önemli bir kısmında negatif yönde büyümeyi etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Yapraklı (2008) Türkiye'nin de içinde yer aldığı 36 üst orta gelir düzeyindeki ülkelerde panel veri analizi kullanarak, ifade özgürlüğü, şeffaflık, politik istikrar, düzenlemelerin kalitesi gibi değişkenlerin ekonomik büyüme üzerinde negatif, yönetimin etkinliği ve yolsuzluğun önlenmesi değişkenlerinin ise pozitif etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşmıştır.

4. Ekonometrik Yöntem ve Veri Seti

Türkiye'nin 1980-2013 dönemine ait 34 gözlemi içeren ve yıllık veriler kullanılarak yapılan bu çalışmada üç değişken kullanılmıştır. Çalışma ile cari ve yatırım harcamalarının büyüme üzerindeki etkisi analiz edilmiştir. Ayrıca, kamu mali yönetiminin, kamu harcamalarının büyüme üzerindeki etkisinde bir rolünün olup-olmadığını belirlemek amacıyla 5018 sayılı kanunun tümüyle yürürlüğe girdiği 2006 yılına kadar 0 değerini, bu yıldan itibaren ise bir değerini alan yapay değişkenler tanımlanmıştır. Analizde kullanılan veriler TÜİK, Kalkınma Bakanlığı ve Maliye Bakanlığı Muhasebat Genel Müdürlüğünden derlenmiştir. Analizde kullanılmak üzere, değişkenlerin tümü reelleştirilmiş, aynı düzeye getirilmesi ve paralelliğin sağlanması için logaritmaları alınmıştır. Çalışmanın analizi eViews 9.1 programında yapılmıştır.

Kullanılan değişkenler ve notasyonları Tablo-1'de gösterilmektedir.

Tablo-1: Veri Setinin Tanıtılması

DEĞİŞKEN ADI	NOTASYON
CARİ HARCAMALAR	CARİ
YATIRIM HARCAMALARI	YAT
REEL GAYRİSAFİ YURTIÇİ HÂSILA	GDP
5018 S. K. SONRASI CARİ HARCAMALARIN BÜYÜME ÜZERİNDEKİ ETKİSİ	ETK1
5018 S. K. SONRASI YATIRIM HARCAMALARININ BÜYÜME ÜZERİNDEKİ ETKİSİ	ETK2

Çalışmada, kamu harcama bileşenlerinin büyüme üzerindeki uzun dönemli etkilerini ortaya koymak amacıyla modelin tahmini ve test edilmesinde, dinamik zaman serilerinden tamamen değiştirilmiş en küçük kareler (FMOLS) eşbütünleşme tahmin yöntemi kullanılmıştır. FMLOS modeli, Phillips ve Hensen'in (1990) eşbütünleşme ilişkisinde en iyi tahmini sağlamak için yapmış oldukları çalışmada geliştirilmiştir. Phillips ve Hansen (1990: 120), FMOLS tahmincisinin süper tutarlı, asimptotik olarak sapmasız ve küçük örnekleme bile iyi sonuçlar verdiğini göstermiştir. Bu yöntemin önemli bir avantajı, araştırmacıların, değişkenler arasında heterojen olanların sabit etkileri ve kısa dönem dinamik etkilerini görebilmesi, aynı zamanda değişkende yer alan uzun dönemli bilgiyi elde edebilmesidir (Pedroni, 2000: 93-94). Bu nedenle model, standart sabit etkili tahmincilerdeki otokorelasyon, değişen varyans gibi sorunlardan kaynaklanan sapmaları düzeltirken, değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkilerin belirlenmesine imkân vermektedir.

Bu çalışmada tahmin edilen ekonometrik model (1) nolu eşitlikte gösterilmektedir.

$$\ln GDP_t = \beta_0 + \beta_1 \ln CARİ_t + \beta_2 \ln YAT_t + DUMMY_{2006S} + u_t \quad (1)$$

Modelin tahmin edilmesinden önce, sahte regresyon riskinin ortadan kaldırılması için değişkenlerin durağan halde olmaları gerekmektedir. Durağan olmayan zaman serileriyle tahmin edilen sonuçlar gerçek ilişkiyi yansıtmamakta, bu durumda t istatistik sonuçları geçerliliğini kaybetmektedir. Bir serinin uzun dönemde sahip olduğu özellik, bir önceki dönemde değişkenin aldığı değerin, bu dönemi ne şekilde etkilediğinin belirlenmesiyle ortaya çıkarılabilir. Bu nedenle, analizin anlamlı sonuç üretebilmesi için serinin her dönemde aldığı değerin daha önceki dönemdeki değerleriyle regresyonunun bulunması gerekmektedir (Tari, 2008: 393).

5. Analiz ve Ampirik Bulgular

5.1. Birim Kök Testi Sonuçları

Modeldeki tüm değişkenlerin durağanlığı Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) birim kök testi yapılarak araştırılmıştır. Birim Kök testi sonuçları tablo-2'de yer almaktadır.

Tablo -2: ADF Birim Kök Testi Sonuçları

DEĞİŞKEN	SABİTSİZ TRENDSİZ		SABİTLİ		SABİT ve TRENDLİ		SONUÇ
	t- istatistik	K ritik Değer	t- istatistik	K ritik Değer	t- istatistik	K ritik Değer	
ARI ^C	2.2541	-1.9513	-1.3541	-3.6891	-2.8536	-4.3393	I(1)
CARI ^Δ	-4.2278	-2.6392*	-4.8010	-3.6537*	-4.7108	-4.2732*	
AT ^Y	1.0371	-2.6369*	-0.3405	-3.6463*	-1.5144	-4.2627*	(1)
YAT ^Δ	-5.4299	-2.6392*	-4.8099	-3.6616*	-4.7829	-4.2967*	
DP ^G	5.3737	-2.6369*	-0.7329	-3.6463*	-3.1239	-4.2627*	(1)
GDP ^Δ	-2.1095	-1.9520**	-6.7174	-3.6537*	-6.6439	-4.2732*	

* %1 Önem düzeyi

** %5 Önem düzeyi

Tablo-2.'de yer alan sonuçlara göre birinci farkında tüm değişkenler için hesaplanan t istatistik değeri mutlak değerce Mackinnon tablo değerlerinden büyük olduğu için, değişkenlerin bütünleşme dereceleri I(1)'dir. GDP değişkeni dışında kalan tüm değişkenler için %1 anlamlılık düzeyinde birim kökün varlığı reddedilmektedir. GDP değişkeninde ise sadece sabitsiz ve trendsiz model için %5 anlamlılık düzeyinde birim kökün varlığı reddedilmektedir.

5.2. Ampirik Bulgular

FMOLS yöntemi ile elde edilen ve cari ve yatırım harcamalarıyla büyüme arasındaki uzun dönem ilişkileri gösteren tahmin sonuçları tablo-3 ve tablo-4.'de görülmektedir.

Tablo -3: Cari Harcamaların Büyüme Etkisi

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
CA RI	0.754943	0.0729 77	10.344 95	0.0000
ET K1	0.433997	0.2071 43	2.0951 54	0.0447
C	4.923606	0.5637 55	8.7336 00	0.0000
R ²	0.919841			
Düzeltilmiş R ²	0.914497			

Cari harcamalar dikkate alınarak yapılan analize göre, hesaplanan t istatistik değerleri %1 anlamlılık düzeyinde 0'dan farklı çıkmış olup, cari harcamalarda meydana gelen %1'lik artış büyüme % 0,75 artırmaktadır.

Yapay değişken kullanılarak 2006 yılı sonrası cari harcamaların büyüme üzerindeki etkisine bakıldığında, ETK1 yapay değişkeni %5 anlamlılık düzeyinde 0'dan farklı bulunmuş, yapılan değişikliğe göre yapılan harcamalarda meydana gelen %1'lik artış büyüme %0,43 birim artırmıştır.

Bu sonuca göre, cari harcamalardaki %100 'lük bir artış sonucu, kamu mali yönetiminin uygulandığı 2006 yılından itibaren reel gayrisafı milli hasılda üzerinde 2006 yılı öncesi döneme göre %43'lük bir ek katkı sözkonusudur.

Tablo -4: Yatırım Harcamalarının Büyüme Etkisi

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
YA T	0.560724	0.2942 49	1.9056 12	0.0663
ET K2	0.858280	0.6492 52	1.3219 51	0.1962
C	6.754843	2.0934 84	3.2266 03	0.0030
R ²	0.483031			
Düzeltilmiş R ²	0.448566			

Yatırım harcamalarında ise hesaplanan t istatistik değerleri %10 anlamlılık düzeyinde 0'dan farklı çıkmış olup %1'lik bir artışın GDP 'yi % 0,56 artırdığı sonucuna ulaşılmıştır.

2006 yılı sonrası yatırım harcamalarının büyüme üzerinde katkısının gösterildiği ETK2'nin aldığı değere bakıldığında, yatırım harcamalardaki %1'lik bir artış sonucu, 2006 yılından itibaren reel gayrisafı milli hasılda üzerinde 2006 yılı öncesi döneme göre büyüme

üzerinde %0,85'lik ek bir katkı bulunmaktadır. Bununla birlikte bu sonuç istatistiki olarak anlamlı değildir.

6. Sonuç

Bu çalışmada, Türkiye'de kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Çalışmada, 1980-2013 dönemi yıllık verileri kullanılarak FMOLS modeline göre merkezi yönetim kapsamında, reel olarak bileşenlerine göre kamu cari ve yatırım harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki uzun dönemli ilişkiler analiz edilmiştir. Ayrıca, yeni kamu mali yönetim anlayışının uygulamaya konulması neticesinde, kamu harcamaların büyüme üzerinde ek bir katkısının olup-olmadığını ortaya koymak için kamuda yönetim ve yeni kamu yönetimi anlayışına sahip düzenlemeleri içeren 5018 sayılı kanunun bütünüyle yürürlüğe girdiği 2006 yılı sonrası ve öncesi karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır.

Cari harcamalar, personele yapılan ödemeler, kamusal görevlerin gerektirdiği hizmet alımları gibi yıllık olarak gerçekleştirilen faaliyetlere yapılan harcamalardır. Yatırım harcamaları ise, daha çok üretim ve hizmet kapasitesini artırmak üzere yapılan etüt- proje, her türlü yapı-inşa faaliyetleri, büyük ölçekli mal ve hizmet alımlarına yapılan harcamalardır. Çalışmada cari ve yatırım harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Öte yandan, yeni kamu mali yönetiminin uygulanması ile birlikte cari harcamaların büyüme üzerindeki katkısının 2006 yılı öncesi dönemine göre daha fazla olduğu, cari harcamalarda %100 bir artış neticesinde büyümeye %43 daha fazla katkıda bulunduğu elde edilen sonuçlardan görülmüştür. Yatırım harcamaları açısından konuya bakıldığında ise, yapılan düzenleme neticesinde, 2006 yılı öncesi dönemine göre, yatırım harcamalarının büyüme üzerinde ek bir katkısının olduğu ancak bu sonucun istatistiki olarak anlamlı olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Türkiye kamu sektörü açısından yeni kamu yönetimi ile kamu kaynaklarının verimli ve kamusal hedefler doğrultusunda kullanılmasını amaçlayan birtakım yöntem ve kurallara tabi olmuştur. Önceki kanuna göre kamu mali yönetim ve kontrol kanunu ile getirilen bu düzenlemeler neticesinde kaynakların daha verimli kullanıldığını ve hedeflerin gerçekleştirilmesine yönelik olarak daha üretken alanlarda kullanıldığını söylemek mümkündür. Analiz sonuçları bunu destekler niteliktedir. Ancak, kamu kaynaklarının üretken olmayan harcamalarda kullanılmasının önlenmesi, üst strateji ve politikaları doğrultusunda kamusal hedefler arasında eşgüdümün sağlanarak hedeflere dayalı harcamada bulunulması ve harcamalarda mali disiplinin sağlanmasına olan ihtiyaç hala devam etmektedir. Bu açıdan kamunun bu yönde hareket etmesini sağlayabilecek etkin iç kontrol mekanizmalarının kurumlarda işletilmesi büyük önem taşımaktadır. İç kontrol, kamusal faaliyetlerin, yasal düzenlemelerin yanısıra etik ilkelerine uygun olarak yürütülmesi; kaynakların ekonomik, verimli ve etkin biçimde kullanılması; varlıkların kötüye kullanılmasının engellemesi için kurumun tüm seviyesinde uygulanan düzenlemeler bütünüdür. İç kontrol uygulamaları ile harcamalarda verimliliğinin ve etkinliğinin artırılması yoluyla, kamu sektörünün ekonomi üzerinde daha güçlü ve olumlu bir etkide bulunması, ekonomik büyüme ve gelişme sürecine daha fazla katkı sağlayabilmesi mümkün olacaktır.

Kaynakça

- 5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu, <http://www.mevzuat.gov.tr/Metin.Aspx?MevzuatKod=1.5.5018&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch>,
- Alesina, A., Özler, Ş., Roubini N., Swagel P. (1996). Political Instability and Economic Growth. *Journal of Economic Growth*, 1,2, 189-211
- Alexiou, C.(2009), Government Spending and Economic Growth: Econometric Evidence from the South Eastern Europe (SEE), *Journal of Economic and Social Research* 11(1), 1-16.
- Altay, N. O. (2008). Türkiye’de Kamu Harcamalarının Ekonomik Büyüme Ve Yatırımlar Üzerine Etkilerinin Analizi (1980–2005). *Ege Akademik Bakış / Ege Academic Review*, 8,1, 267-285.
- Altunç, Ö. F. (2010). Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisine Bir Bakış: Türkiye, 1979-2003. *Dokuz Eylül Üniversitesi, İİBF Dergisi*, 25, 1, 25-39.
- Aschauer, D. (2000). Public Capital and Economic Growth: Issues of Quantity, Finance and Efficiency. *Economic Development and Cultural Change*, 48, 391–406.
- Aytaç D. ve Güran C.M. (2010). Kamu Harcamalarının Bileşimi Ekonomik Büyüme Etkileri Mi? Türkiye Ekonomisi İçin Bir Analiz, *Sosyo Ekonomi*, 2010/2, 130-152.
- Ávila, D., G., Strauch, R. (2008). Public Finances and Long-Term Growth in Europe: Evidence from A Panel Data Analysis. *European Journal of Political Economy*, 24, 172–191.
- Barro, R., J. (1990). Government Spending in A Simple Model of Endogeneous Growth. *Journal of Political Economy* 98, 5, 103-125.
- Barro, R. J. (1991). Economic Growth in a Cross-Section of Countries. *Quarterly Journal of Economics*, 106, 407-43.
- Bleaney, M.; Gemmell, N. ve Kneller, R. (2001) Testing the Endogenous Growth Model: Public Expenditure, Taxation, and Growth over the Long-Run. *The Canadian Journal of Economics*, 34,1, 36-57.
- Braşoveanu L., O. (2012). Correlation Between Government and Economic Growth - Specific Features for 10 Nms. *Journal of Knowledge Management, Economics and Information Technology*, 5.
- Bose N., Haque M., E., Osborn, D. (2007). Public Expenditure and Economic Growth: A Disaggregated Analysis for Developing Countries. *The Manchester School*, 75, 533-556.
- Chong, A., Calderon, C., (2000). Causality and Feedback Between Institutional Measures and Economic Growth. *Economics and Politics*,12, 69– 82.
- Christie, T. (2012). The Effect of Government Spending on Economic Growth: Testing The Non-Linear Hypothesis. *Bulletin of Economic Research*, 1-22,
- Cooray A. (2009). Government Expenditure, Governance and Economic Growth. *Comparative Economic Studies*,51, 401–418.
- Demir, M., Sever, E. (2008). Kamu Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Türkiye Üzerine Bir İnceleme (1980-2007). *Marmara Üniversitesi, İİBF Dergisi*, XXV, 2, 99-108.

- Dethier, J.J. (1999). Governance and Economic Performance: A Survey, Center of Development Research, ZEF Discussion Papers on Development Discussion Papers On Development Policy, 5, 1-62, Bonn.
- Faysal G., M., Baldemir, E. (2006). Kurumsal Yapı ve Ekonomik Büyüme İlişkisi. *Dokuz Eylül Üniversitesi SBE Dergisi*, 8,1, 212-226.
- Futagami, K., Morita, Y., Shibata, A. (1993). Dynamic Analysis of an Endogenous Growth Model with Public Capital. *The Scandinavian Journal of Economics*, 95, 4, 607-625.
- Gupta, S., Clements, B., Baldacci, E., Mulas-Granados, C. (2005). Fiscal Policy, Expenditure Composition, and Growth in Low-Income Countries, *Journal of International Money and Finance*, 24, 441-463.
- Hall, R., Jones, C. (1999). Why Do Some Countries Produce So Much More Output Per Worker Than Others?. *Quarterly Journal of Economics*, 114, 83-116.
- Henrekson M. (1993). Wagner's Law- A Spurious Relationship. *Public Finance*, 48,2, 406-415.
- Hulten, C. (1996). Infrastructure Capital and Economic Growth: How Well You Use It May Be More Important Than How Much You Have. *NBER Working Paper*, 5847,1-37.
- IMF, Al-Faris, A. F. (2002). Public Expenditure and Economic Growth in the Gulf Cooperation Council Countries, *Applied Economics*, 1187-1193.
- Kar, M., Taban S. (2003). Kamu Harcama Çeşitlerinin Ekonomik Büyüme Üzerine Etkileri. *Ankara Üniversitesi, SBF Dergisi*, 58, 3, 146-169.
- Karakurt, B. (2011). Washington Konsensüsünden Küresel Mali Krize Mali Disiplin Ve Türkiye'deki Gelişmeler. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 25, 1, 31-53.
- Khan, M., H. (2008). Governance and Development: The Perspective of Growth-Enhancing Governance. In: Diversity and Complementarity in Development Aid: East Asian Lessons for African Growth. GRIPS Development Forum/National Graduate Institute for Policy Studies, Tokyo, 107-152.
- Mızırak, Z. ve Üçler, G. (2012). Türkiye'de Kamu Harcamalarının İktisadi Büyüme Üzerindeki Etkisi (1970-2009). *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 11, 42, 179-202
- Oktayer, N. ve Susam, N. (2008), Kamu Harcamaları- Ekonomik Büyüme İlişkisi: 1970-2005 Yılları Türkiye Örneği, *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 22,1, 146-164.
- Pedroni P. (2000). Fully Modified OLS For Heterogeneous Cointegrated Panels. *Nonstationary Panels, Panel Cointegration and Dynamic Panels*, 15, 93-130.
- Philips C.B, Hansen B. E. (1990). Statistical Inference in Instrumental Variables Regression with I(1) Processes. *Review of Economic Studies*, 57, 99-125.
- Schaltegger, A. C., ve Torgler B. (2004). Growth Effects of Public Expenditure on the State and Local Level: Evidence from a Sample of Rich Governments. Center for Research in Economics, Management and the Arts, Working Paper, 2004-16, 1-19.
- Shantayanan, D., Swaroop, V., ve Zou, H. (1996). The Composition of Public Expenditure and Economic Growth., *Journal of Monetary Economics*, 37, 313-344
- Strauss, T. (1998), Is There Difference Between Developed and Developing Countries?, Working Paper Series in Economic and Finance, 275,4-22

- Tarı R. (2008). Ekonometri, Gözden Geçirilmiş 5. Baskı, Avcı Ofset, İstanbul.
- Uzay, N. (2002), “Kamu Büyüklüğü ve Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri: Türkiye Örneği (1970-1999)”, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19, 151-172.
- WB, Kaufmann, D., Kraay A. (2002). Growth Without Governance. Policy Research Working Paper, World Bank Institute and Development Research Group, Washington DC, USA.
- WB, Kaufmann, D., Kraay, A., Mastruzzi, M.(2006). Governance Matters V: Governance Indicators for 1996–2005. World Bank Policy Research Working,4012, World Bank, Washington DC, USA.
- Yapraklı, S. (2008). Kurumsal Yapının Ekonomik Büyümeye Etkisi: Üst Orta Gelir Düzeyindeki Ülkeler Üzerine Bir Uygulama. *Ege Akademik Bakış / Ege Academic Review*, 8, 1, 301-307.
- Yilgör M., Ertuğrul C., Celepcioğlu M., E. (2012). The Effect of Public Expenditure on Economic Growth: Turkey Example. *Investment Management and Financial Innovations*, 9, 2, 193-202.